

Kinderjaren

N.E. Fonteyne

bron

N.E. Fonteyne, *Kinderjaren*. De Sikkel, Antwerpen / Wereldbibliotheek, Amsterdam 1939

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/font012kind01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / erven N.E. Fonteyne

Worden niet twee musschen voor één penning verkocht? En toch zal niet ééne van haar op de aarde vallen zonder dat uw Vader het wil!

Mattheus, X, 30.

[Hoofdstuk 1]

A la recherche du temps perdu.
M. Proust.

LENTE en Zomer, Herfst en Winter zijn een geschenk van mijn vaderhuis.

Uit de lichtval en het uitzicht doorheen zijn ramen, uit het oud of jong worden van zijn grauwnatte of wijnbruin verdorde muren, uit zijn nauw gesloten deuren of zijn soezend geloken luiken, uit zijn licht en zijn schaduwen wisselend of schakeerend volgens de overtrekkende hemels, uit de weerschijnen die vaal of speels uit sneeuwdak of waterplas tegen zijn zoldering kwamen bibberen, uit het kloppen van het luik aan de zijgevel wat regen aankondigde, het fluiten van de storm tussen de hoge gevels der inrijpoort, of bij vorst het grollen van trams of wagens langs de heirweg, uit al zijn betuigingen van levend wezen te midden van de levende dagenwisseling, heeft dit huis mij de jaargetijden doen herkennen, en ze mijn verleden leven als veilige of vreemde zwachtels omgeslagen.

Met zijn groot erf, openliggend naar het Zuiden en met remisen en schuur, stallingen en een oude weverswoning tot stapelhuis omgeschapen, veilig naar de andere zijden omsloten, kaapte het de warmte, maakte het de voorjaarszon voorbarig lentelijk en lei zich als een spinnend diertje schaduwloos te bakeren in de ongenadige schroeiing der hondsdagen.

Dit erf hield zijn twee handen bol bijeen tot een kom waarin de heele landstreek leven kwam, en de verste geluiden versterkt werden vastgehouden: het rollen van een trein, het tuiten van de schepen voor de brug, het luiden van een naburig dorp, en in de zoelte der Meiavonden het bonzen der Triomfklok op de Halletoren. Handen die ons elke Lente de dikke ruiker aanboden van een reuzeperelaar die daverde van bloesems en bijen, en in de Herfst dag en nacht zijn sproetige gouden peren, barstend van plakkend sap liet neerploffen. En bij regendag of dooi sipsapten dakgoten ringsomheen, welluidend en grillig als een oud spinet.

En dan heelemaal op den zuidkant, achter een vermolmd rasterwerk langswaar de luchtige glans van zijn loover en zijn bloemen tusschen de oude dingen van het erf kwam schijnen, en met wakke, bouwvallige muren en dikuitgegroeide hagen omsloten, lag een boeretuin. Met zijn zoomen van sleutelbloemen en boschvioltjes ging hij de Lente tegemoet, en huldigde kleurig het schoone jaargetijde met witte boerenrozen die in de vroege Meimorgenden deden denken aan een lichaam versch uit het bad, met jasmijnen die geurig een heele hoek overrompelden, met pioenen en narcissen gevlekt van de dauw, met lelies vol koraalroode zonnekevertjes, met pralerige gouden roede, met heele hoeken herfsttijloozen - naakte juffertjes - die rilde en paars opschietend uit de beschaduwde grond, de wazige September en de heropening der klassen aanmeldden, en tenslotte chrysanten die huiverig en half rot soms tot bij Kerstmis het leven rekten. Een dicht kornoelje-prieël bood er het nersche lommer van hakhout, en een oude wijngaard zijn suikerzoete vruchten die we aan zijn mossige voet of op het dakje waar hij knoestig omheen lag, zaten op te eten.

Die tuin heeft me het eerst langs alle vezels met de natuur

verbonden, en haar leven met het mijne ineengestremeld. In de zomer riep die afgesloten en verdoken plaats met haar welige plantengroei, vooraleer vleesch en vrouwen beteekenis hadden, een beroerende zinnelijkheid op. Het dof opwoelen van het atavisme, de heugenis onzer cellen aan het geslachtsleven der voorouders, dat bij die zwoele noenestonden uit de warme aarde en het veilige lommer opborrelde. Maar in de nazomer wanneer men elke dag als een weelde, gestolen op woest weer en regenbuien, dankbaar aanneemt, werd deze tuin door de hoge gebouwengroep voor alle magere wind beschermd, wat het late zonneke en de zomerillusie dubbel fel maakte, tot een kostbare toevlucht voor de huiverige knaap die de winter voelt naderen. Daar was er een uitzicht over de verten die grijsblauw, en de boomkruinen die kleurloos waren van uitgeleefdheid, onder een wazige lucht waar zilvergrijze dampen een vervroegde avond verbeidden om in lange smoorzwachtels van verrassende kilte neer te dalen. De zomerdagen wijlen, de tijd is roerloos bezig met het rijpen van het ooft, dat rood en geel in die late mildheid blakert. Maar al zijn beste zorgen schijnt het jaar te gebruiken om de fijnste onder alle vruchten die nu plukkensree zijn - de weemoed om het vergane jaar en de nakende winter - te laten rijpen tot ze barstensree uit alle dingen oprijst. Hier heb ik het verzadigende gevoel ondergaan van, naast dier en plant, in de natuur te zijn opgenomen, mijn deel te krijgen van de zon en van de warmte, en daaronder zoals een bloem en een vrucht gelukkig te worden. En men houdt zich zoals de natuur roerloos om de toover zoolang mogelijk te doen duren, en reikt haar zijn eigen hartgrondig verlangen naar bestendinging van deze dagen, om aldus haar zichtbaar verlangen te versterken en te verwezenlijken.

Ons huis had, net als een jongen voor zijn beste speelgoed, veilige nesten voor mijn dromen, en soms kwam het dicht bij mijn oor aanliggen om me er nieuwe toe te fluisteren.

Alle boeken die ik ooit las hebben er zich afgespeeld, en hunne helden en vooral hunne heldinnen, hebben er doorheen gehandeld en gewandeld. Hoevele meisjes zijn aldus niet onze trap opgestegen om op een of andere kamer plaats te nemen, inzonderheid op deze aan de zuidkant die, wellicht om zijn groote ramen en zijn zon, zijn stucwerk, aan de fele scènes voorbehouden bleef. Van op zijn ruime ledige zolder keken we op de andere huizen, op het openliggende dorpsplein en op de koppen der menschen neer, en naar het Zuiden toe hadden we een uitzicht over een wijduitrollende hoek van het Houtland met zijn boschachtige boomenweelde, zijn helgroene weilanden en zijn bruine akkers met donkere kanthagen omlijst, en heel ver weg was een hooggewassen kasteelpark, een ijverige molen, de rookpluim van een trein of een aantrekkende dorpstoren.

Voor onze spelen was dit huis een onuitputtelijke goudmijn van bontverscheiden tuig dat ons dagenlang geboeid hield. Zaken sedert een eeuw opgehoopt die ons voor weken rijk maakten. Er was een rommelkamer vol oud meubeltuig dat we uiteenpakten, en er was een oude wandklok die we opereerden tot heel haar ingewand zoek was. Er was een ingemaakte kast vol vergeelde bundels familiepapieren en titels waar zegels van de oude baronnie aan bengelden, en waar we, geboeid door een opvallend woord, in snuffelden zonder begrijpen; een heele brok kleingeschiedenis van het dorp, zoo met die namen van de vroegere geburen, of van de bedienden uit de Oostenrijksche of Hollandsche tijd, en van de straten die het eigendom afpaalden. En er waren laden met oude mantelgespen en

modevoorwerpen waar een hoop Spaansche reliquairs vol heiligenfiguren, weinig orthodox tuig uit de contra-reform, tusschen doolden. De heerlijkste vondsten blijven een oude ploertendooder, en vooral de knods van een goedendag. Wat heeft de vondst van die logge, looden klomp met zijn ruwe kegels die we om er mee te pralen, zoolang op zak droegen tot we niet meer konden omdat al onze zakken afgescheurd waren, zoolang niet in ons gewekt en aangeknoopt!

En buiten het huis bood het erf met zijn verlaten zolders en zijn geheimzinnige hoeken weer andere droom en heerlijke toevluchten voor de regendagen; en delfden we zijn grond aan dan vonden we dikke grondvesten of hoorden holle plaatsen die een heele romantische mogelijkheid in ons overeind zetten.

En om dit huis heen was er tot welkome verruiming van onze droom, het dorp.

Wanneer de regendagen ons binnen huis hielden zaten we op een stoel geknield voor het raam, en met de neusjes tegen de ruit droomden we over de dorpsplaats heen. Tusschen dit oude raadhuis met zijn klokje in een nis van zijn barokke gevel, met zijn hooge bordes en zijn verguld baronswapen, en het witte heerenhuis met de glimmende eclectica en het reinlijke voorparkje - de eerste bewoner van dit kasteeltje las Voltaire (Vuilterre, zei de pastoor) en heette zijn doopkinderen Candide - op dit plein, door de deftige burgerswoningen, waarboven de barokgevels der kerk uitstaken, hoog ingesloten, heeft voor mij de heele achttiende eeuw gewandeld en geleefd, en de zonnige verhalen uit de bucolieke tijd konden geen passender kader toegewezen krijgen. O! Mijnheer Serjanszoon. O! Anne-Marie, hier hebt ge gewandeld, en in die huizen

hebt ge gewoond, en ge waart doodgewone burgers van mijn dorp.

Om deze schoone kern lag het landsche dorp tuchteloos, zonder rooilijnen, gegroeid als een plant in 't wilde, wat er juist de groote genoegelijkheid van uitmaakte. Een smidse of een wagenmakerij stond er een heel eind achteruit gebouwd om standplaats te laten voor het te herstellen tuig, wat ons zoovele pleintjes leverde waar het met die stapels boomen of de gebroken karren verrukkelijk was om te spelen. Heele hoeven waren zoo maar, gaaf en ongeschonden met hun groote erven die tusschen de huizengroepen een helle open vlek sloegen, binnen de kom geraakt, of ze stonden rustig met hun achtergevels naar de straat, of ze hadden leuke verbindingsweggetjes van de baan tot waar ze schots en scheef volgens onbegrijpelijke vroegere richtlijnen waren blijven staan. Er waren luidruchtige armenwijken die immer roken naar zeeploog en krielden van tierende kinderen. Er was een doorlopende baan, een steegje waar de stappen galmden, en een doode zijstraat met witte huizen en dichte gordijnen, achter tuintjes met hooggeschoren busseboomen die straf geurden in den heeten middag, en die bij het dorpseinde opglooiend een uitzicht gaf op hoeven, boomen en Brugsche torens. Een dorp zonder veel architectuur waar geen gebouwen verder reikten dan de Oostenrijkers, dewijl het, zooals alle dorpen tusschen Gent en Brugge, waar men in de kerken bad: 'Van de Zuiderbarbaren, verlos ons Heer!' door de Maréchal de Humières, die er in zijn brieven prat op gaat elken dag enkele van de mooiste dorpen uit Europa in asch te leggen, zorgvuldig was platgebrand geweest.

En overal waren er boomen te vinden, boomen allerhande; torenhooge Italjaanders die een heele straat met hun ruischen vervulden, breede olmen waaronder een naderend onweer een dreigende en onrustige schemer

bracht, een lindenlaantje dat van een smalle straat een loove maakte, goudenregens die overheen de hagen en de muren van de hovingen te schetteren hingen, en die mij nog immer doen denken aan de eerste dagen van het barvoets lopen en het kille aanvoelen der nersche Meischaduw aan onze voetzolen. En op het Kerkplein stond een reuzenotelaar, waarover reeds Gilles van Wevel in zijn Vita van Sint-Amandus spreekt. Omdat hij zijn wortels tot in de graven stak wilden de meeste menschen er tot ons profijt geen nootjes meer van eten, en omdat hij oud en vermolmd was heeft men hem, spijs zijn miraculeuze oorsprong, behandeld als een doodgewone boom, en hem vulgair omgehakt. Maar toch is toen de heele gemeente nog eens komen kijken naar die reus waar men elke Zondag voorbij kwam, en waar eenieder, eens in de doopmantel en eens in het baarkleed, tweemaal op de handen van een ander mensch onderdoor kwam.

Dat dorp ken ik zooals men een geliefd wezen, hetwelk men sedert jaren op elke stonde van den dag zag leven, van nabij kent. Men draagt in zich herinneringen aan alle belichtingen en alle atmosfeer, zon en regen, September-blauwheid en sneeuw, schemer en lenteveranschheid, zomerdender en vriesharde kleuren, het zoekende licht eener volle maan of de dansende lantaarnschijn die openkleetst tegen de grauwe huizen en de glimmende kasseien, en men weet, voor een ander onzichtbaar, de nersche kartellijnen van de huizenschaduwen grillig de heele lange straat verdeelen in twee verscheiden helften van blakerend licht en blauwe lommer.

Zooals twee rakende twijgen vergroeien, zoo zijn heele fragmenten van dit dorpswezen met mijn leven onafscheidbaar één geworden. Kom ik hier weer dan bespringen mij zooveel reminiscenties dat ik heel blij ben er niet meer te wonen. Wat ik daar opeens aan leed en weelde, aan genot

en herinnering te beuren krijg is al te zwaar. Men wordt moeilijk sterk waar u op elke wegomdraai, door elke hemel boven de daken en uit elke lichtval tegen de gevels, de bontste heugenis van weemoed en vreugd, van lust en schaamte overvallen, en immer weer een nieuwe strijd van vergeten en verzaken vragen. De mensch moet zich om sterk te zijn uit zijn verleden losmaken en hier ware dit niet mogelijk.

Moest ik u naar dit dorp brengen dan zoudt ge wellicht zeggen: bah! een banaal dorp. Misschien zijn er twee dorpen, het mooie droomdorp en het dwaze ding der werkelijkheid? Maar toch, ik zou er u eens willen rondleiden, bijvoorbeeld in de winter, wanneer de hoogste gebouwen aangestreeken staan door het koude zeeavondlicht dat alles zorgvuldig uitboetseert en eigen leven geeft, of bij volle avond wanneer de straat onder elke lantaarn een verniste kring krijgt, of op een grijze Zondagnamiddag wanneer de dood volslagen is en enkel wat kinderen met schelle stemmen over de weg galoppeeren, en er achter elk gordijn een mensch zich te vervelen zit met een moegekend dorp en een moegeleefde droom. Dan zou ik u angstvallig in de oogen spieden: of ge ook iets van de schrijnende weemoed voelt die het me onmogelijk maakt er nog te vertoeven.

Deze straten hebben mij opgevoed. Opvoeden is de aangeboren eigenschappen in gebruik brengen, en onder al wat onze jeugd omgaf werd alleen door haar er op beroep gedaan.

In onze letterkunde is de lof van de straat nog te schrijven; een ernstige leemte in onze kunst. Want de straat is het domein zonder meesters waar men heerscht door de kracht en de vlugheid der knapenleden. De straat is de

natuurlijke levenskring van het kind, zijn gemeenschap en zijn wereld; niet de school, daar regelt een ander het leven, en niet het gezin, daar ontvangt het kind de dingen die het in zijn leventje zal aanwenden. Maar op de straat wacht hem het leven met zijn stooten en zijn wrijvingen; het moet er zich eigenmachtig een plaats uitsnijden en zich doen eerbiedigen om de kwetsende spot en de pijnlijke plagerijen te weren. Daar staat het alleen en moet het er zich zien doorheen te slaan. Men vindt er vroege heerschappij of een voorbarige minderwaardigheid. Daar valt er een schoone rol te veroveren, en handig de klappen te ontwijken. Daar gelden nog de oude deugden; men veracht er hartgrondig om een valsheid of een verraad; men houdt er nog het vizier open om iedereen zijn ontrouw en zijn laaghartigheid te verwijten, en men is er immer met klomp of vuist bereid voor zijn woorden in het krijt te treden. De straat is de laatste toevlucht der ridderschap; daar zijn vriendschappen en daar is haat, er is naijver en opzien naar den meerdere, er is dienst en strijd. Daar valt er te heerschen en zijn heerschappij elke dag opnieuw door een uitbinker te bevestigen, want elke dag wordt die betwist. Hard is die gemeenschap voor minderwaardigen, voor weeken, voor 'kinderen' of 'meisjes'. Daar vindt de eierzucht een schoon en vruchtbaar veld waar ze welig wassen en tieren kan, en zich zoo vast in het hart ankeren dat ze het ook later niet meer verlaat.

Wij waren vrije vogels! In dit land zonder opvoeding bestaan er over jeugdopleiding twee opvattingen die allebei door eenvoud uitmunten: Men laat zijn kinderen totaal vrij, of men sluit ze nauw in huis en hof op. Ik heb erg medelijden met die jongens die achter de grillie van een hofhek opgroeiden, waar ze dan soms tegen kwamen aanliggen om met benijdenden blik ons ravotten te volgen. Het leven heeft me gelijk gegeven. Die ongelukkige kameraad-

jes hebben tijdens hun jeugd zoo weinig gespeeld dat ze nu het heele leven door spelen willen.

Wij zijn letterlijk langs de straat opgegroeid. Wij tuimelden van school op straat, en vonden niet eens de behoorlijke tijd om onze boterhammen te verorberen maar aten ze uit de vuist langs de weg. En toen de oorlog - een van zijn weinige goede dingen - ons van de school verlossen kwam, bleef ons enkel die straat over, terwijl het ouderlijk huis alleen nog diende als schapraai en nachtleger. 's Zomers brachten we schemering in huis en 's winters hadden we een voorliefde voor de avondstraat waar we bleven lanterfant tot het werkelijk te eenzaam werd.

En die straat was ons een groot tehuis vol innige hoekjes die lekkere toevluchten boden voor alle spel en alle weer: 's zomers een dichte kanthaag bij een oude vijver achter de huizen, een zavelkuil waar immer water voorhanden was en we warm en uit den wind konden graven en bouwen, een stille achterstraat, een doode wegel over 't kerkhof, een lage weide in een uitgebate kleiplooi. Voor de barre dagen de oude male die, door de tram uit haar oude waardigheid ontzet, raderloos op een binnenhof stond te vergaan, en die intiem was als een tuinhuisje, een kloefkapperij waar we te midden van de groote menschen zaten, een uitgestrekte verlaten steenoven waar we tusschen de stapels steenen in de uitgestrekte loodsen duurzame verblijfplaatsen konden inrichten of de hooge schouw opwandelen langs de ingemetselde staphaken, de kelder van een vernield huis, een oude smidse waar het warm was en een heel stel tuig voorhanden was om te knutselen, en later t'allenkante de cantonnementen der soldaten waar we vuur hadden en gezelschap.

En wist ik werkelijk niet waarin of waaruit, en het was buiten een onhebbelijk weer, onmogelijk om lang te doorstaan, dan kroop ik in onze groote schuur waar het achter

de dichtgesloten poort die alleen haar mangat openliet, tusschen de eentonige vlegelslagen, het kloppen van de wanmolen, het ritselen van het stroo of het wegpitsen van het zaad, goed was.

Hier was een oude, doove knecht heer en meester. Een eenzame man uit een vergane boerenstam die zijn leven totaal aan het onderhoud van een hoop ongehuwde zusters gegeven had, en die zijn hart overdroeg op onze dieren die alle van hem een naam kregen en met wie hij onder het voeden en mesten, op een meewarige toon lange gesprekken onderhield over hun welgedaanheid en hun aanstaande of verlopen worpen. Omdat hij het 'woetje' zoo in zijn hart droeg kon hij bij geen zwijnsslachting aanwezig zijn en verdook zich, terwijl het beest te rochelen lag, ergens in een hok. Die man die mijn vader een genegenheid toedroeg, zooals die alleen denkbaar was in de tijd toen er nog geen lotverbeteraars de menschen hadden mismoedig gemaakt, heeft eens dagen lang op hem gemokt. Wij hadden een paardje dat ons tallooze jaren goed gediend had, en, nu het een onmogelijke knol geworden was, werd het verkocht. Het eenige dier dat ik ooit zag schreien: de dag waarop de knecht het onaangespannen van het erf leidde rolden twee groote tranen uit zijn wetende oogen. En die dag ook beging het de eenige opstandigheid uit zijn lang en fideel leven: als het de slagboom der weide voorbij was, en het dus de zekerheid kreeg van zijn lot, heeft het zich losgerukt en is het met moede draf naar zijn stal teruggekeerd. Cladel had voor zijn afgeleefde ezel een zonnige weide vol malsche distels, 't is maar jammer dat die voor ons arme Vlaanderen alleen in de boeken denkbaar zijn.

Maar die verkoop heeft de oude man moeilijk aan mijn vader kunnen vergeven. Wij wisten dat die knecht immer een warm hoekje en een

vertelling voor ons bereid had. Vertellingen die nooit iets meer waren dan zijn innerlijke gedachten die even luidop werden voortgedacht: zijn familietradities, Napoleon, de hongersnood van 't jaar veertig, het wildstroopen. Al die zaken en feiten en herinneringen en overleveringen die het brein van zoo'n simpele, eenzame mensch vullen. En wanneer we bij hem aan het haardvuur zaten leerde hij ons al die verachte en klankrijke rijmpjes en oude zegswijzen die onze waanwijze school uit ons leven had gegooit.

Het is een heerlijke, bandelooze tijd geweest waaraan ik me moeilijk heb ontworsteld toen ik me aan het leven had aan te passen. Ik weet nog hoe vaak ik, tijdens mijn laatste straatloopersjaar - jaar na jaar had ik de ouderen zien wegvallen en behoorde nu zelf bij de oudste - weemoedig en ongelukkig kon worden om het naderend einde van het paradijs en het gedwongen ernstig worden.

En om dit dorp heen de landstreek die we in alle richtingen hebben doorketst en doorlopen, met de immer gangbare reispenning van onze onvermoeibare droom. Het land van de droom, dat zich in mijn intieme denken als een helle bloem met ongelijke bloesems op de kaart van Vlaanderen openspreidt.

Hier werd de droom de wichelroede die ons het wezen der dingen openbaarde, en die het land enkel in zoover liet bestaan als het zich bezielen liet.

De landstreek van het alomane water.

Zonder dat een vloed van eenige beteekenis te vinden is, vormt het waterspel schering en inslag van al mijn herinneringen. Spelen in de oude vijverresten dezer streek die op de kaarten van Sanderus nog drie, vier meertjes telt, zwemmen en plassen met of zonder zakdoek, nudisme avant la lettre. Mijn winterherinneringen hebben alle als

onvermijdelijke bijkomstigheïd, de pijn in de buik van de eeuwig-kletsnatte voeten opgedaan bij het spel aan de boordevolle grachten en gulpende beken: water afdammen en omleiden in karresporen of akkervoren. Het land dat we 's winters immer half verdrongen zagen met glimmende strepen over de velden en stalen plassen op de lage weiden: het tafelland even boven de zee.

De wondere landstreek waar alles ons van de zee sprak. We voelden haar adem in de schuine boomen en zagen haar felle polsslag in de meerschen: een oude boezem onder zeepeil die bij ieder boos weer onvermijdelijk vol liep, en een verzamelplaats was voor het winterwater, wanneer de zeesluizen om den storm dicht bleven en het Noordvrije eerst aan de beurt moest komen. Van zoo het water rees zegden de menschen: ze trekken niet te Heist! Een reusachtige uitgestrektheid verdrongen land met rijen populieren die er doorheen waadden en tuimelende meeuwen die hun eigenaardige klacht krijschten.

En we zagen ook de zee in den waterigen westerhemel, in het schilferige avondglansen dat verpulverd doorheen de zeedampen aan boomen en torens en gevels klissen kwam.

Een geheimzinnige oude zee wisten we onder onze voeten; bij elk graafwerk stonden we gespannen toe te kijken om het mysterie dat met elke aardschop ons voor oogen gegooïd werd; een heel getuigenis van een verdwenen wereld dat we in schelpen en kalkdieren zagen bovenkomen.

De landstreek der oude estuaria die men nog in hun volle omvang omheen een beekje uit de grondplooïen opnieuw kan samenstellen; oude tijrivieren die bij Karel de Groote vermeld staan en soms bij langdurige regentij weer verrijzen om met breedzwaaiende armen meerschen en broeken

te bedekken. Dan hernemen de nieuwbakken oeverbewoners doodgewoon bet oude woord en zeggen 'er is vloed'. Alsof geen duizend jaar hen van de verdwenen werkelijkheid scheidde.

Het is een wondere landstreek met zijn schimmen van oude wegen die als zoovele weemoedsvolle relieken doorheen het land slingeren. Breede zwaazwaaiende wegen aan wier afmetingen men nog het oude belang herkent. Nutteloos geworden aardewegen of hotsende kalsijden, buurtwegen nu tusschen de verlaten wijken nadat ze eens Brugge met Keulen verbonden. Wegen met groote namen als Lakenbaan of Oosterlingenweg, Gentsche heerenweg of Romeinsche heirbaan, Rijselstraat of Ieperweg of Zeeweg. Wegen die door de natuur weer waren ingenomen terwijl men hun schim in de volgrij der hoeven terugvond. Uitgediende wegen die rustig naar hun doel kronkelden, omheen de plaatsen kruipend of zich klemmend aan de glooiingen van dit moerenland.

Ze waren voor anderhalve eeuw terzijde gegooid door de wegen van Maria-Theresia, breede geplaveide banen die diepe wonden sloegen in de landerijen en naar dorpen noch wijken omzagen maar recht op hun doel toeschoten. Grootsche poging der Oostenrijkers om het geblokkeerde land nieuw leven te bezorgen, omheen die Oostendsche Compagnie waarop ze het heele Graafschap tot in zijn verloren gedeelten samenzogen. En op regelmatige afstanden verrijzen nog de mooie posterijen met schoone namen als 't Hof van Engeland of Heidelberg of Klein Rysel of De Gouden Leeuw; eenzame wisselplaatsen van Turn en Taxis waar de versche paardjes wachtten, en die boven hun ruime gelagzaal en hun zwaaroverwelfde kelders één groot open verdiep hadden waar bij onweer of ongeval de heele inhoud der diligentie kon ondergebracht worden, wat ech-

ter met zoo'n gemengde bevolking op één slaappleats soms amoereuze verrassingen à la Casanova bezorgen moest.

Moeizaam hebben die banen zich in de streek ingewerkt! Tot aan de bouwwoede na den oorlog die hen van hun stuursche kaalheid ontdeed, bleven ze naast de dicht bebouwde oude wegen onbewoond. Alleen de Oostenrijksche adel, door de keizers uit kooplui en magistraat bijengeflik om in dit land, waar de eigen, oude adel het 'jusqu'au baton et la besace' te letterlijk had opgenomen, een totaal ontbrekende hoogere stand te scheppen, verkoos deze banen om er langsheen zijn kasteelparken aan te leggen en aldus het werk der genadige meesters te versieren. Voor die adel leerden we weinig eerbied; de menschen kenden hun afstamming en vergenoegden zich er mee te spotten dat die ter onderscheiding een blauwe kring om den aars hadden.

Brugge beheerschte de geheele omstreek. Van ieder punt der gemeente, waar ook het geboomte van het houtland maar even week, ontmoetten onze blikken de mooiste torenrij van het land. Boven bosschen en velden en huizen, overdag tegen het diaphane fond van de zeelucht of 's avonds op den gloeienden westerhemel vonden we ze trotsch en donker ingekrast. Toen we later de Primitieven zagen hadden we een lach van vergenoegen bij het erkennen van het vertrouwde landschap op hun achtergronden: die torenperspectieven in een etherische blauwe hemel achter een voorplan van kruinen en schaarhout.

En ook 's nachts beheerschte Brugge de streek met zijn groote lichtklad tegen het wolkenwerk; een felle klaarte, alleenheerschend tusschen de andere schijnsels; de zeldzame zwakke vlek op de Gentsche zijde, en op twee plaatsen het wenken van de vuurtorens van Oostende en Westkapel met hun roep van avontuur en zeeverschrikking.

En Brugge ontmoetten we telkens en telkens weer: bij bedelaars en kerstzangers, in verhalen en legenden, in het

aamechtig trammetje dat meermalen daags grollend en jammerend voorbijtuft, als een moeizaam spoel wevend tusschen Gent en Brugge, en dat iedere Zaterdag een kakelende bende boerinnen met veel omhaal van manden en korven meenam. En we ontmoetten het op elke bladzijde van onze schoolgeschiedenis, wat op den duur die geschiedenis een beetje tot onze eigendom heeft gemaakt en wat wellicht een der oorzaken is van ons West-Vlaamsch particularisme.

Die stad beteekende geen breuk te midden van onze landstreek; haar volk en haar lied en haar spreuken waren de onze, en ze had met haar wegen en met haar banrecht de wijkenverdeeling van ons dorp bepaald; en uit onzen bodem, met het blauwe veldsteen van Beernem of het rosse van Aartrijke of de felroode baksteen van onzer gemeente, was ze opgegroeid. Nooit was ze, als de huidige steden, een etterende wonde in het land geworden. Door haar gordel van vestingen en wallen kon ze ons geen schuimbarm van vuilnis toestuwen, zooals de moderne steden die zich aldus van uren ver aankondigen. Al die eeuwen was ze immer een schoone bloem geweest behoorend bij het landschap, door het land geliefd, en dit land met zijn beter zijn bevruchtend. Die stad telt nog immer zoo erg mee in 't hart der omwonende menschen dat deze, te midden van hun eigen nood, bij het offensief aan de Duitschers vroegen hoe ze Brugge dachten te verdedigen, en werkelijk opgelucht waren toen ze vernamen dat er enkel mitrailleuzen mochten gebruikt worden.

Zoo leerde het dorp ons de geschiedenis, met de luttele dingen die het ons kon aanbieden. Voorwerpen die alleen bestonden in zoover we ze vermoedden als getuigen van vaders vertellingen of als tijdgenooten onzer familie-overlevering of van legenden of lectuur. Of nog schameler zaken als een stuk verweerde muur, een omwalde hoeve,

en wegen of wijknamen, een oude inrijpoort, een huis dat opvallend uit de rij stond, of een scherp dak of hooge smalle ramen met kleine ruitjes die ongewoon aandeden. Alles wat zich onder zijn patine van de omgeving onderscheidde trok als zeilsteen de gehoorde verhalen naar zich toe of deed beelden opspringen. Maar niets meer dan een droom die men zoo vaag kent dat het lijkt alsof men hem half vergeten was. Een ambiance, een aanvoelen van de sleep van het verleden, die doorheen de streek achter de tijd aanruischt, een ontdekken van het dorpsgeheugen dat uit duizende dingen spreekt. Ons onbeduidend dorp bood zoo luttel geschiedenis. Een paar gezinnen droegen nog een bijnaam die terugliep op een voorouder uit het keizerlijk legioen, bij twisten hoorden we soms de zijsprongen van een familie opdiepen tot onder Napoleon en iemand verwijten dat hij nog een achterkleinkind was van een keizerlijk tamboer. Er waren enkele historische feiten bewaard en wat erg onduidelijke legenden verder nog overgeleverd. En daarbuiten hadden we amper een paar jaartallen: een vroegere posterij langs de heirbaan droeg een steen met drie zwaantjes en 1619; het raadhuis had tusschen de baronschilden van zijn barokgeveltje 1752, en op het uiteinde van het dorp droeg de oude school van Willem die destijds ons moedwillig verachterd land van een fijne schoolorganisatie voorzag, welke kort daarop weer aan den grond geboord werd, het jaartal 1829. En in de toren als een gedenksteen aan beeldenstorm en bloed en brandschatting, als een monument ter herkerstening van het, Calvinistische dorp stak een steen met het jaartal 1663. De oeroude Praatbaronnie herleefde soms boeiend te midden van het dorpsleven: bij de verlotingen van de gemeenschappelijke gronden van het Beverhoutsveld werden opeens de oude grenzen der baronnie weer van tel, en het dorp werd versneden in twee deelen, de rechthebbenden

en de vreemden uit het Knesselaarsche. Over die gronden, zeldzame relieken van het oude sassensstelsel op het nieuwland waarvan het inzicht bij de menschen verloren was, liepen overleveringen van castreeren omwille eener erfenis, en van de wraak van het slachtoffer die haar gronden toen aan haar boeren in gemeenschappelijk bezit had weggeschonken. Van die ongelukkige dame echter is nergens een spoor te vinden, hoewel men in de kerk trouw jaargetijden opdraagt voor haar zielezaligheid. Dit is hier wellicht een simpel deukske aan de waarheid teneinde de kerk ook te laten profiteeren van een bron waarvan de helft der parochie haar deel had, en zij als staande op vreemd gebied, moest buiten blijven. De geconfectioneerde geefster zou toch niet protesteeren.

Alles uit onze omgeving had er ons toe bereid om die geschiedkundige overlevering gretig op te nemen. We waren al aan ons land geboeid door een onduidelijke vormeloze droom die ons dorp ons geschonken had. Het had immers sedert jaar en dag stamelend en vaag van mijn land verteld. Het had ons broksgewijze, bont, onsamenhangend, langs woorden en dingen met treffend inslaande fragmenten een droom bijgebracht die ons van nergens gegeven werd, en die ons langs ons dagelijksch leven en onze dagelijksche omgang betrok in een verleden dat het om ons heen aanwees. Maar dit land waarvan het ons verhaalde was nog onduidelijk, een land zonder duidelijke grenzen, een land dat maar een heldere vlek had en die was dit dorp en zijn onmiddellijke landstreek, en waarvan de rest in troebele kringen over de verdere gebieden verloren liep. En in die landstreek waar we immer de groote geschiedenis ontmoetten, waren we ons stilaan een beetje gaan voelen als de eigenste en naaste kinderen van het strijdende Vlaanderen. We waren particularist - een heimatsbegrip dat opengroeit door de ontdekking van de

diepere gelijkheid met de andere deelen van het land die men aldus bij die kern naast - en langs hier om worden wij ten slotte met het heele land verbonden. Zoo behelst het geminacht particularisme, dat in ons weinig homogene land vooral West-Vlaanderen doet verketteren, geen minachting voor andere gouwen. Voor ons is het allicht alleen een beetje trots, dicht bij die oude zee waaruit het geheele land geboren werd, ingenesteld te zitten, als in het warmste polkje van Vlaanderens breede schoot; of een vinnigheid die ons 'Le Ministère de l'Idéalisme' doet houden in een land waar edelmoedigheid zeldzaam is, in een land waar de joden niet gedijen. Maar dit ons zoo vertrouwde deel helpt ons de andere gouwen beter begrijpen en hun eigenaardigheden genieten. Van een vaderlandsliefde die niet rond de kerktoren hare eerste wortels schoot betwijfel ik hartgrondig de hechtheid. Omdat ik aan deze hoek zoo vast hang, kende ik tot op heden geen nieuwsgierigheid naar vreemde landen; maar er is één groote begeerte en één droom van eens zooals ik mijn geboortestreek doorsnuffelde, het heele Dietsche lichaam te overtrekken, streek voor streek en de atmosfeer aan te voelen van iedere uithoek waar kinderen wonen van ons volk. Vreemde landen laten me koud maar dit gebied hunker ik te kennen, over alle scheidingen en grenzen, zooals men hunkert naar het lichaam van de welbeminde en niet rust vooraleer geen plaats er aan ons nog verborgen is.

[Hoofdstuk 2]

Daar praalde een man met de nuchtere droomlooze zakelijkheid van zijn gemoed, en er was niemand die hem een aalmoes gaf!

BARVOETS, luchtig en los als uitgelaten vaarzen, in heerlijke tochten die met elke nieuwe Lente wat uitgebreider werden, hebben we dit land, hoeve na hoeve, wijk na wijk, bosch na bosch, gemeente na gemeente doorkruist. De ontdekking van de wereld. Elke vrije dag ging er aan.

Het voorjaar had een hardnekkige voorkeur voor de Noordzijde van de gemeente waar het land, reeds vlak achter de kerk, te rimpelen begon. Die plooiende zoom van Zeevlaanderen met zijn hoge weiden, zijn onverwachte vergezichten op bosschen en hoeven en zijn plots onderduikend landschap had zijn grootste aantrekkelijkheid bij dagen van zon en goede wind en varende wolken.

Maar later boeide alles. Zwerftochten door verjongde velden vol klaterende leeuwerikken, en wapperend gras vol starre madelieven; door een landschap dat na al die winterregens schelle kleuren had en waar, als een rusteloze hond, de zeewind stoeiend om ons heen was, en onder een zonnelicht dat in de lanen en de dreven van uit de jonge, doorzichtige kruinen met een rauwe, groene schijn doordrenkt was.

Zomertochten langs de smalle wegeltjes tusschen de stovende korenvelden verloren, met om ons heen de geur van

stuifmeel en heet-gemalen bloem die later hardnekkig zal bovenkomen om de gelijkenis met de geur van koppeling en drift. Of over de blakerende zandwegen waar de mulle hitte onze voetzolen kittelde, voorbij de hoeven die soesden onder de flakkerende dendering hunner roode daken, of door lommerrijke bosschen waar de nersche grond en de schemerende koelte, kil en frisch om de bloote beenen greep en de huid huiverig deed optepelen.

En dan in de Herfst door de bosschen, waaruit zoovele dingen als nootjes of eikels of ahornzaadjes of vlierhout moesten gehaald worden en waar reeds ten halven namiddag de nevels als beveiligende gordels om die laatste weelde van goud en oker kwamen tegen aanliggen.

Zwerftochten die ons brachten langs vergeten wegen bij oude hoeven met spitse daken, een breede ringwal vol donker water en de ronding van een torenrest aan den gevelvoet; mileshoeven uit het oude harnas van Brugge. Of ze leidden ons over de duinen van een verdwenen zeeboezem. Of eens - een aangrijpende vondst - brachten ze ons op een werk te midden van de bosschen waar men op een reusachtig romeinsch bruggehoofd gestooten was; zwartverpulverende balken en dikke pijlers in gelige slib verloren. Of we kwamen bij verlaten landhuizen, strakke witte gebouwen die nu tusschen hun bouwvallige remisen en hun verwaarloosde overwoekerde tuin ledig stonden. Bruggelingen waren hier eenmaal geestdriftig om een Rousseaudroom van de heerlijkheid van het buitenleven ingetogen, om er na den eersten winter voor de verlatenheid van modder, duisternis en stilte weg te vluchten. Huizen met verdieping vond men toen niet op het platteland, zoodat deze hoge woningen ons wel moesten boeien. Daar, zoo dicht bij boomkruinen en bosschen moest er bij regendag een beangstigend spel van schaduwen door de binnenkamers waren, en 's avonds zagen we hoe de onder-

gaande zon haar stralen als een geheimzinnig bezoek langs de onbehangen vensters en de openstaande kamerdeuren dwars door die huizen priemde. Alle detectieven- en gruwelverhalen van Holmes tot Poe hebben zich hier in die gebouwen afgespeeld. Kon onze droom wel anders dan hardnekkig zijn in deze landstreek waar immer een nauwsluitend kader voor elke lectuur bereid stond, zoodat die wereld tot een tweede werkelijkheid kon worden?

En soms botsten we op andere zwervers, onbekende jongens van buurgemeenten, en het werd een scheldpartij. We slingerden malkaer menu's naar het hoofd en scholden zeer welluidend voor 'beetenvreter' en 'papzak', dichterlijke dingen in dit armoeland waar men sedert driehonderd jaar meer om brood dan om zijn ziel heeft moeten kommeren. En konden we niet luid genoeg meer schelden dan gingen we met die zonderlinge woede die geen andere reden had dan het vreemden-zijn der tegenstrevers, met klompen en stokken op elkander los.

En van zoo'n tochten kwamen we dan verhongerd thuis. Al de wortelkuilen en rapenvelden hadden we aangesproken, en op verlaten hoeven de fruitboomen geplunderd, maar dit had alleen onze maag gezuiverd, zoodat ze nu van honger rammelde en we zwijgend en futloos naar huis liepen met de vervolgende gedachte aan brood, waarbij droomen en beelden diep achteruitgeschoven zaten in de onverschillig geworden kinderkop.

Voor de inbezitneming van het verdere land hadden we de reizen met de wagen of de sjees. Met de sjees was het lekkerst reizen. Daar zaten we warm ingeduffeld achter in de donkere kap naast het venstertje waardoorheen we het landschap traagzaam, overzichtelijk, lichtjes dansend op het regelmatig gedokker der wielen, zagen voorbischuiven, en intens beleven konden.

Nu eens moesten we uit de wagenkap buigen om de resten van een oud kasteel te zien. Op een andere plaats had vader een breed gebaar overheen de wijde vlakte van meerschen en winterboomen: daar hebben de Gentenaars tegen de Bruggelingen gevochten (zooals ieder behoorlijk dorp in Vlaanderen hadden we ook ons slagveld!). En voor de Oranjemolen werd stapvoets gereden om dit oude kwartier van Maurits van Nassau, dat in den vallenden avond zijn wenkend silhouet zwart op het avondgloeien grifte, nauwkeuriger op te nemen. Of daar was de vaart met een wonder bewegen van kaailossers die onder hun zakkap en de zware lasten op een smalle loopplank van den oever naar de bargie - armzalige nakomelinge van het roemrijke beurtschip van Peter de Groote en Thackeray - heen en weer liepen.

Voor 's avonds werd het een stemmige tocht: de eenzame terugkeer langs de doode wegen, als de vernikkelde sjeeslantaarns een zachte schijn plasten op de dansende paardenschoften en een paar vierkante meter wegschietende kasseien, of soms een boomstam of een huisgevel aanstreken, terwijl de heele tijd een vage reuzenschaduw voor het paard uit huppelde en alleenlijk de welluidende kliplap van de paardehoeven de tijd rhytmeerde.

Maar meest gingen we met de kamion waar ons tusschen de zakken en de kisten een plaatsje was uitgespaard, van waaruit we het heele landschap langzaam naar ons toehaalden.

De mooiste tocht, de tocht van den droom, was die naar Brugge. Weg in den vroegen morgen; onvermijdelijke halten voor de landelijke herbergjes, - oeroude pleisterplaatsen waarover we reeds in onze lokale Vlaamsche Leeuw 'Reyvaert de Tempelier' hadden gelezen: Het Vliegende Paard, Het Pannenhuis, Het Halfweeghuis,

waar dan telkens het paard te kappen stond terwijl wij ons voetglaasje vol heerlijk tonnenbier leegdronken.

Die tochten brachten ons nooit in de stad; de magazijnen waar de waren ingenomen werden lagen aan den havenkant, en zoo reden we dan tusschen de twee singelgrachten, terwijl de stad nevens ons defileerde als een droom. Een panorama van een print, stadspoorten, bruggen en kanalen, trekschuiten, vestingen en boomen, werkhuizen, de Coupure, - een treffende breede bres brutaal in de gesloten vestinggordel geslagen en waarover nog immer als een late bloem de Oostenrijksche atmosfeer van haar eerste dagen hangt. Dat plotse vergezicht op witte spiegelende gevels, ranke torens, bruggen en boomen, die inblik op een stad kan diep vastgeraken in een kinderkopje dat aldus even een oogslag werpen kan in het paradijs waar het niet binnen mag, en waar het wel eeuwig zondag meet zijn, aangezien we om er langs te komen reeds netjes moesten gekleed zijn. Dan weer voorbij de vestingen en kazernen waar klaroenstooten uit opschetterden, trams, molens en torens, torens overal, hooge en lage torens boven hooge en lage gevels.

En op de andere zijde hadden we onderwijl, roerloos tegenover dit voorbijfilmende stadszicht, de bloote lage meerschen met hier en daar een witte hoeve, een rij oprukkende haagkanters, en een stippeling van bruine koeien. De stad rees toen nog uit de vlakte op zonder andere overgang dan een oud octrooi uit de Hollandsche tijd en enkele zeldzame nieuwbouwen, onmogelijke dingen met hooge, ruwe zijgevels die op burens wachten en bloote achterhofjes binnen een voorloopige omheining, desolaat te midden van de heldere weiden.

En dan opeens de nijverige kom, de eindelooze populierendrift die langs een doode vaart naar Damme oprukt, en de binnenhaven.

En daarna de terugweg in een veilige polk vooraan in de zwaargeladen wagen, waar een plaatsje ingeruimd was tusschen de waren. Langs de breede kalseide uit de Oostenrijksche tijd die immer een dorpstoren in het perspectief heeft, door Male waar we bovenop de dissel moesten staan om over de haag het oude pelderijn te zien waar eeuwen naeen dieven, knapenschenders en hoeren waren aangeprangd geweest. Niet hierom echter maakte dit pelderijn zoo'n indruk op onze geest, doch wel om een zeer gangbare spreuk die we niet begrepen. Van ieder opkomend meisje dat niet goed slaagde in het kweeken van Bijbelsche tortelduifjes ging het, dat ze maar eens voor den tabak moest gaan 'beevaarten' naar 't pelderijn te Male. Overblijfsel uit den tijd toen er de overspelige vrouwen in hun hemd aan werden vastgeklonken. En dan ging het verder volop in de streek van den Leeuw van Vlaanderen en van Reyvaert de Tempelier, terwijl de knecht aanwees: Het Maandagsche waar de galge stond, Ryckvelde met zijn duin; en langs de toen nog doode baan hield hij de wagen voor het oude gravenslot stil en we moesten uit het dekzeil kijken naar die hooge torenbouw en die lange gevel.

En zoo al maar verder tot we thuis kwamen met oogen die niets meer merkten van verzadiging.

Maar het werd eerst een heusche reis wanneer we mee mochten naar een van de twee steden waar we tusschen opgroeiden en waar, net als het oude trammetje, elken dag onze gevoelens tijdens onze jeugd heen en weer gegaan zijn. Eerst hielden we het bij Brugge en haatten Gent als behoorlijke inwoners van het Vrije, en wellicht uit ataviek geheugen om de dozijnen brandschattingen der vechtstad; later overwon Gent hare mededingster ook in onze kinderzielen door haar voortlevende rijkdom. Tot Brugge het ten

slotte behouden heeft eens dat we haar wezen en haar beteekenis in ons verleden hebben beseft.

Thuis hield men niets van Brugge. Het had de naam van een dure stad, de stad van het overvragen, waar men de cliënten stroopen moest om de façade te redden. Die eigenschap moet er reeds in 1787 geweest zijn te oordeelen althans naar de hartelijke dingen die Benjamin Constant in zijn 'Cahier Rouge' aan Brugge wijdt. Op zijn peregrinatie doorheen heel Europa (Schotland inbegrepen) stootte hij tweemaal op windridders, en dat iedere keer in een der posterijen van Brugge. Maar hier overkomt hem ook het eenig leuke incidentje uit zijn heele boek, wanneer een Brugsch koetsier hem haastig naar Antwerpen moet brengen maar zijn wagen waarin hij ingedut is, te midden van de baan laat staan om ergens te Sijseele in een landelijke herberg te gaan dansen.

En nochtans, Brugge nam in onze familietraditie een groote plaats in. Wanneer we aan vaders hand door Brugge liepen dan was het hier: 'Kijk deze kerk werd gebouwd met de gelden van een onzer voorouders', of kwamen we voorbij de reusachtige pyramide van de O.L. Vrouwkerk dan had vader een trotsche handzwaai naar de torenspits op: 'Dat steen komt uit Grootvaders steenovens!'

Eenmaal in het jaar tijdens de Meifoor werd het een heusch bezoek aan die stad. Dan bleven we thuis van school, de sjees werd aangespannen en door de lentevelden vol bloeiend raapzaad en voethoog koren reden we naar stad.

Net zooals in de tijd van de tol werd voor de stadspoort in de ruime stallingen van een eeuwenoude afspanning opgesteld, en dan ging het te voet, twee bruggen over en onder de reusachtige Gentpoort de stad binnen. Brugge bleef voor ons een gesloten stad.

Eerst naar het H. Bloed. Een dooreenwarrelende kalei-

doscoop van ruime trappen, een dichte op- en neergaande menigte, een doezelige kapel waarin de groote glasramen langs de helle aangezichten of de ruime mantels der figuren kleurig licht gaven; wit marmer en blikkerend koper en levensgrootte engelen. Een traagzame opgang naar de heilige relikwie, een oude priester zit tusschen twee agenten u star aan te kijken, kussen en een kostbare cent leggen en verder gedragen worden door de aldoor aanschuivende menigte.

‘Dat was Vanhaecke!’ zei vader. Een naam die bij ons zooveel belangstelling wekte dat er zelfs een beetje ontzag voor het glinsterend schrijn bij te loor ging. De kapelaan was beroemd in de heele omstreek om zijn grappen, waaronder er sommige nochtans meer dan smaakloos waren als toen hij eens bij het bereiden van de rouwkapel boven op de bisschopskist ging trappelen: ‘Gij stond zoolang boven mij, nu sta ik boven u!’ Of toen hij een ontroerend sermoen waarbij hij de heele kerk had meegesleept met een ruwe slag op het crucifix en een platte spreuk (nu gaan we Hem laten hangen tot de naaste week!) die de groote ontroering brutaal wegsmaakte, gemeen afbrak. Later zouden we nog eens vernemen hoe deze priester die het ooit maar tot koorkul bracht, met Chanoine Docre vereenzelvigd werd en hoe een zware beschuldiging van satanie op hem gerust heeft.

Daarna liepen we aan vaders hand, verwezen, door de woelige straten, over het roezende marktplein, of onder het klankenreuzelende Belfort naar de verdieping der Hallen, en keken onze oogen uit op de overladen kramen waaraan we even mochten kiezen, en waar we bij dien overvloed natuurlijk ten slotte met het minst begeerde heengingen. Het werd een dag van niet te slikken geluk in ons anders schrale leventje; dagen van feest voor het heele Vrije waarop voor eenmaal de eeuwenoude ban van sparen

opgeheven wordt. H. Bloeddag had deze feestdagenrij ingezet.

Ook wanneer we nog te klein geacht werden om te gaan kijken hadden we in dat feest ons deel gehad. Het heele Vrije staat dien dag immers in feest: de arbeid ligt stil, volle trams die de eene na de andere door het dorp hijgen, ononderbroken rijen sjeezen en voetgangers en ook al eenige fietsers de heele baan langs. 's Avonds eischten wij met een rauwe kreet van al die terugkeerende feestgangers ook onze tol onder vorm van een 'pandfeest' in een rijmpje gewikkeld. Dien dag is er een hooggestemde geestdrift over de menschen en zij die thuis blijven, volgen in gedachte het heele gebeuren: Nu is de processie aan het buitenkomen, nu is ze daar en nu daar! Wanneer men zoo trouw ieder jaar van allenthenen het heele Kroon-Vlaanderen, en de tientallen Smallesteden van Brugge in rijen bussen en wagens waarop men Hulst, Aksel, IJzendijke, Aire of Bethune of Bourbourg leest, ziet afkomen en die trek vaststelt van hun bloed en hoe iedereen van Zeeland tot Picardie de weg der verre voorvaderen blijft gaan, zooals die eens om het jaar hun wapenmakers die naast hen te Groeninge hadden gestaan, kwamen begroeten, omheen die Dankvaart voor 1302, dan moet men wel gelooven dat de 'mémoire cellulaire' ook voor een heel volk bestaat.

Maar hooger stond de reis naar Gent! Voor die kwamen we ieder met onze Eerecommunie aan de beurt, wanneer we ons moesten gaan 'toonen' aan Tante in het Prinselijk Begijnhof.

Zoo vaak reeds had het huilend en roetstrooiend trammetje, bij zijn hellende omzwaai om de dorpshoek, een stuk van ons verlangen naar die verre stede meegenomen, tot tenslotte de groote dag door de Expositie van 1913 nog wat vervroegd werd.

Aan die reizen naar Gent is een herinnering verbonden van vroeg opstaan: meubels uit de woonkamer die men betrapt op hun nachtelijk leven zooals ze daar nog grijs omhuld staan in plaats van als gewoonlijk te baden in het volle witte morgenlicht; ongewone stilte die alle geluiden met voorzichtigheid omzwachtelt; een vroege hemel die nauwelijks verbleekt staat met grijze wolken gesloten over een schoone dag, de plaveien en de dingen van het erf nat van de dauw; en, in ons zelf, de ongewone frischheid en het uitgeslapen-zijn door de ongedurige hoop en het gelukkig ontwaken in de uiteindelijk aangebroken dag. Met de daaropvolgende ontdekking van vier schoone Houtlanddorpen waar het trammetje ons ratelend door tuft.

Van de expositie is me een caleidoscoop nagebleven: kasteelen, negers met een trommel, een cyclorama dat een leuk speeltuig zou geweest zijn, het Ros Beyaard welks kolossaal beeld me nooit meer uit den geest is geweken, een uitgestrekte glazen hal waar ik te trillen liep om de mogelijke instorting, bruine beren, fel geurende appelen in een vergezicht van boomgaarden. De duizendvoudigheid van een reusachtig feest.

En de volgende dag liepen we met vader, die zijn bestellingen deed, de handelshuizen af, en tusschen zijn handelszaken vond die wondere mensch die nooit iets meer las dan zijn krantje, nog de tijd en de lust om een steegje om te loopen en ons een en ander te toonen. His sleurde ons, nietige kleuters, voor het Belfort met de Mammelokker, voor de romantieke Achtersikkel, doorheen de Nederpolder naar de Schelde, of naar het Gravenkasteel of de Dulle Griet. Zelfs had hij de moed om ons een halve voormiddag doorheen de puinen van de Sint-Baafsabdij mee te tronen. Van die pure Junimorgen waarop die stemmige binnenhof druipend stond van perelende dauw en de oude ruikende grond nersch was van morgennevel, blijft er in

mij een diepe herinnering na! - Wij kwamen in een paarsch beschaduwde hof waar we ons over de bewaasde glazen moesten buigen om de bruine onvolledige geraamten te kunnen bespeuren, en gewelven waar onder andere ramen zonderlinge aarden pijpjes lagen. Wat met een totaalindruk heeft nagelaten van doode paters die viezige pijpjes hadden gerookt.

En hij troonde ons in de donderachtig overtrokken namiddag met zich mee naar het Muzeum waar hij zelf nog nooit een voet had ingezet. Van dit gebouw herinner ik me behalve de groote zuilen van het voorportaal en een nalevend vizioen van het roze achterste van een glimlachend meisje, een felle ergernis om de mannelijke naakts. Andere beelden waarvan ik me voorstelde dat dit wel engelen waren vond ik wonder aantrekkelijk; later heb ik geleerd dat die nette beelden zonder geslacht - o! sancta simplicitas! - vrouwenbeelden waren.

Vader hield zoo zeer van Gent; dat kon men hooren uit zijn woorden en voelen aan zijn gangen door de oude stede. Hij hield van de moed van die stad, en hij die zelf zoo luttel voorspoed kende minde haar goede kans en haar ietwat vulgaire jovialiteit.

Wanneer we dan den heelen dag de stad doorgeloopt hadden mochten we 's avonds nog eens mee naar de verlichtingen op de Kouter waar lampions in groote kransen tot in de toppen der boomen hingen en een muziekkapel op een kiosk van lichtguirlanden te spelen stond. Daar stonden we, moegekeken en afgesloofd, te slapen met het vaag bewustzijn van een wonder om ons heen.

Maar een van de namiddagen moesten we mee naar het Begijnhof, het werkelijk doel onzer reis. De groote poort door, langs levenlooze straatjes naar een convent achter een hooge muur, waar een groote strenge tante van uit een wonderbaarlijke hoogte neerkeek op de mormels die in

haar vaderhuis geboren waren. Een stil blank convent waar het heele bezoek verliep in een klein kamertje, kilgrijs van laat oosterlicht en bloote muren met wat nietige printjes opgesierd. Omdat ik onrustig zat op mijn geschuurde biezen stoel had Tante mij weer uitgelaten en... 'Doe daar maar achter dat grotje van Lourdes!' Dit buitengaan verliep uitstekend, Tante begeleidde mij! maar het terugbinnenkomen!... Toen stond ik een moment angstig, ik, kleine kleuter, verloren in een doodstille witte gang met een raadsel van een goed dozijn deuren waaronder ik er maar eene hebben moest, en met het schrikbeeld van deur na deur te moeten openen vooraleer ik zou terecht geraken. En roepen dorst ik niet! De eerste deur die ik open had bracht me in de werkkamer voor twintig nonnetjes die alle de breede hatelijke glimlach, die iedere vrouw op jaren voor een kind gereed heeft, aanzetten, terwijl ik brulde van alteratie; de tweede deur die ik openbotste bracht me voor een ledige stijfdeftige kamer waar doorheen wat avondzon speelde, en, eindelijk, de derde bracht me ontdaan bij vader terug.

Tante vergastte immer op Rijnsche wijn! Blijkbaar was die oude vrouw, samen met haar wereldschheid, het effect van wijn op kleine wereldlingen vergeten, zoodat wanneer we weerom buiten kwamen de steenen in de stille straatjes dubbel hobbelig waren, en de geveltjes tegen den doorgloeiden westerhemel vervaarlijk over ons heen hielden, terwijl we vaders hand onrustig omknelden.

Heerlijke intense dagen die afgesloten werden op een treffende terugkeer in het rustieke zomerdorp waar men opeens na de omgeving van de stad, het woord 'landelijk' leert doorvoelen, omdat men, zelf beeldenzat, de oude dingen gewoon terugvindt, door hun rust en hun zekere bewegingen afstekend op de eigen overvolheid. Het trammetje dat ons thuis bracht doortuft de straat met een geur

van roet en verschroeid stof; benden koeien komen traag on kneeuwelend van de weiden in een wolk van opgejaagd zand die hardnekkig hun melkgeuren vasthoudt; op het klooster, dat met zijn dakruitertje tegen het avondgloeien staat ingegrift, tampt de beeklok; de daglooners uit brouwerij, melkerij, maalderij en handelshuis trekken naar huis, en de blinde orgelblazer die van het avondlof komt, vervordert met een gespannen zekerheid zijn stampende gang over het dorpsplein, waar de stemmen der menschen die voor hun dorpels zijn komen zitten, rustig en vol geworden zijn. De kameraden spelen er nog, met hun weekdagkleeren en hun oogen die ijl en ongevuld zijn, ver van ons af. En achter ons weten we de horizont verbazend uitgediept en voorloopig zonder geheimen.

[Hoofdstuk 3]

*De scholen, - schrik niet, lezer, ik ga voort met fantazeeren, - de scholen
deugen niet!
Multatuli.*

DE school leerde me het leed!

Ik behoor tot de generatie die men door het onderwijs heeft willen vormen en langs de kennis tot menschen maken. Ik werd dus al geducht met die weldaad der beschaving gezegend. Maar al ben ik bij de gelukkigen die er door de oorlogsomstandigheden gedurende hun schoonste jeugdijaren van bevrijd bleven, moet ge me niet over de school spreken!

De goede herinneringen die ik er van behouden heb zijn louter negatief! Wat reminiscenties van een atmosfeer of een lichthoek door mijn gevoeligheid geënregistreerd. De stemmigheid van een Meivormiddag met versch-geurende jasmijnen omheen de opgesmukte heiligbeelden, met blakerende zon achter de stores, en, zoemend over de speelplaats, het neuren van een andere klas die aan een les laboreert. Octoberdagen vol weemoed om het afgebroken verlof, met de takken der leiboomen die voor het raam zwiepen, terwijl de regen lange striemen op de ruiten trekt. Zonnige namiddagen midden den winter met schuin hartelijk licht overheen de naburige huizendaken. Of triestige duistere klasuren met daarbuiten lage luchten die niet regenen kunnen, en hierbinnen uren als schotelvodden die niet schuiven willen. En ten slotte het veel voorkomende wegdroomen

over een leesstuk of een schamele print. Maar het feit van dit alles te zien en te ondergaan bezorgde me straf, en maakte me in de oogen mijner meesters tot dwaaskop.

Soms was het leuk om schoolknaap te zijn! Bijvoorbeeld toen we onder de oorlog in een herbergkamer klas hadden; daar was het, met het handjevol leerlingen dat er binnen kon, gezellig. Of tijdens het verlof dat immer samenviel met de weeke nazomer, de geschoren velden en de blauwe verten. Maar het leukst was het toen de oorlog ons een jarenlang verlof bezorgde.

De school heeft me niet verrijkt! Verrijking haal ik uit mijn zelfkantersjeugd. De arme positieve vreugden die ze me geboden heeft komen haar niet eens toe. Die vond ik in haar leesboekje, een ouderwetsch ding dat nu de haren van een pedagoog zou doen te berge rijzen. En een beetje vreugde gaf ook haar bijbeltje waaruit we elken dag in de laatste en bij wintertij zoo stemmige lesstonde moesten lezen, en waar we een exotisch sprookje in vonden van verre landen en bonte avonturen. Het bevolkte onze verbeelding met sober getrokken figuren en legde in onze geesten een bijbelsche wereldbeschouwing van straf en loon, die misschien niet erg filosofisch meevalt, maar aan de geschiedenis een felle diepte geeft.

Levensschoonheid of kindergeluk heb ik in de school niet gevonden; en ze heeft het in mijn achting nooit verder kunnen brengen dan tot het kinderformaat der straf voor de erfzonde. Hemel! ik heb Adam en Eva het meest gehaat toen ik vernam dat de mensch in staat van gerechtigheid van het leeren ontslagen was.

De school vervalschte onze levenshouding. Ze predikte de deugd der middelmaat, zoodat wij met onze excessen ons zelf verachtten; tot we in verbittering hebben ontdekt hoe middelmaat geslachtloosheid is.

Ze vervalschte de schaal der levenswaarden. Ze gaf orde, netheid en voorzichtigheid zoo'n overwicht, dat het jongentje, wiens hoofdje voorloopig met levensvragen te vol stak om aan al die ijdele dingen belang te hechten, een verschoppeling werd. Maar van mannelijkheid of burgerschap scheen ze niets te bevroeden.

Ze zou menschen opvoeden en kende niets van den mensch; ze keek zich bot op een standaard uit een bekrompen brein geboren; en poogde misdadig iedereen tot de evenwichtige gelijkheid van de doorsneeman te brengen; de domme leerlingen bijwerken en de vlugge bij hun leeftijd houden. Een gezonde democratie kan immers geen hoogvliegers verteren.

Deze instelling die een paradijs zou kunnen zijn, en een bron van fijne vreugden die het kind van nergens anders krijgen kan, had nooit hooger betrachting dan een fabriekje te zijn van oppervlakkige kennis die bij geen enkel kind een jaar overleeft. Tot op heden was ze vooral een afbouwend element. Nergens werd onze volksaard met meer succes vermoord! Ze heeft ons volk te veel ontnomen en niets in de plaats gegeven. Ze maakte het om zijn zeisels en zijn gewoonten beschaamd en vergooid ze als lompengoed. Ze sloeg met een kunstmatige lettertaal een spalt in zijn spraakvaardigheid en maakte het voor zijn taalschat, die zij verwaand buitenhield, beschaamd, zoodat het nu zijn dialect niet meer als een eigendom aanvoelt terwijl het evenmin een beschaafde taal bezit. Ze maakte het de indringing eener vreemde taal nog wat gemakkelijker. Ze bracht onze menschen het domme ontzag voor de letter dien hen de prooi heeft gemaakt van de demagogie. Men zou nu eens door de kennis bevrijden en verheffen, en men verwekte enkel armoede, vervlakking en veralgemeende onpersoonlijkheid. En is ook zij niet de eenige schuldige voor de dood van ons volkskarakter? Het is treffend hoe

in alle landen achttien honderd vijftig als einddatum voor de volkskunst en volksgewoonten geldt, en tevens als inzet van een schoolorganisatie, die dus alle Europeesche landen aan de heerschappij van een kunstmatige modestandaard heeft onderworpen.

De school heeft me enkel de eerste bitterheid geleerd, de eerste grieven ter hand gedaan, en de gelukkige kiem gelegd voor een latere opstandigheid. Ze gaf me het minderwaardigheidscomplex waartegen ik tientallen jaren heb moeten worstelen. Ze meende dat alle geesten ledig genoeg waren om met dikke halen en dunne verbindingen sierlijke letters te kunnen maken. Ik kon het nooit te weeg brengen en heette dus een loeder. Elke dag van een schoolleven dat men toen niet eens behoorlijk te vullen wist, en waarin dus afgeschreven werd alsof er de zielezaligheid van af hing, werd ik tot een mikpunt van spot, minachting en kleingeestig leukdoen, wat door een opvallend spraakgebrek van mijnentwege ongemeen goedkoop van de hand kon gaan.

En de school bezorgde me mijn eerste sociale verbazing. We werden er zorgvuldig dooreengezet om niemand te kwetsen, en kregen aldus gezellen die in slunsen staken en een geheele winter naar sprout en haring geurden. Telkens ik mijn bank inschoof voelde ik mij pijnlijk neergehaald worden.

Heb ik ook niet hier met het gemeenschapsleven kennis gemaakt? Een schoolgemeenschap die me alle zelfvertrouwen wegnam kon voor mijn leven alleen maar blunders wegleggen. Eenieder wacht de blunder, maar de eene heeft hem straks vergeten, terwijl een ander er na twintig jaar nog immer voor in de schouders kruipt. Die momenten heb ik moeizaam doorgezwoegd; ik was er vroegtijdig gevoelig voor, en door die vrees heb ik ze meer en langer dan een ander begaan. Ik vind ze alle schrijnend nauw-

keurig door mijn overgevoeligheid geënregistreerd. In mijn jeugd heb ik clowns gezien. Verzopen gasten die in een dorpscirkus een laatste toevlucht hadden. Bij kunstlicht sprankelden en schitterden zij van pailletten, zoodat wij ze overdag niet meer wilden herkennen in die brutale paardenknechts die onvriendelijk op ons neerzagen, en vloekend op de paarden losgingen. Die gestreepte en gebloemde avondfiguur is mij als een broeder dichtbij gebleven, en komt er een dier nalevende schaamten in mij op, dan heeft ze dit grimas.

Die vernederingen die niemand deelen komt, spot en hoongelach vormden het blauwe scherm waartegen al mijn daden zich bewogen. De vrees voor de spot die me noopte elken morgen mijn eigenwaarde op te bouwen, en die me op de hoede stelde tegen eenieder die me naderde, zoodat ik angstvallig heb leeren menschen doorpeilen.

Tegen de school heb ik me opgevoed! Tegen alle opvoeding heb ik me opgevoed! Alleen niet tegen die van thuis; die trof diep omdat ze onopzettelijk was en paste op het tempo van ons bloed. En nochtans we zijn gegroeid op den zelfkant van het leven onzer ouders, op den zelfkant van hun vele werk en van hun rusteloze kommer, waar, naast de beroepslasten, geen tijd overbleef voor opzettelijke ouderlijke zorgen. Die bepaalden zich bij een oorveeg of rammel waarvan de duur en de hevigheid niet van het vergrijp afhing, maar van het toevallig humeur en van de momenteele levenskansen van den genadigen bedeeler.

Maar ze voedden ons op met wat zich uitte van hun kommer, van hun wrevel, hun spijt en hun verbeten trots. Met hun verachtingen en hun waardeeringen, met de woorden die hun bont verscheiden reacties op het leven vertolkten; met die nuchtere spreuken, fel aan het bittere leven geïllustreerd, en zoo maar bruut van het hart gegooid, en met dit zelfzekere weten, ouderwetsch en pro-

per te blijven te midden van een gemeen wordende wereld, hebben ze onwillekeurig in ons gemoed ingegrepen.

Och! is dit tenslotte niet de eenige goede manier om op te voeden: het gezelschap van gevormden die men op het leven ziet reageeren? Een zerre opvoeding aan het leven zelf, waaraan latere opleidingen luttel zullen kunnen wijzigen. De mensch is een product van zijn bloed en zijn gezin.

Maar sterk met deze bitterheid - want alle levenswijsheid die we uit vaders woorden konden winnen had een brakke nasmaak - heb ik me tegen alle opleiding opgevoed, en aldus kon het minderwaardigheidscomplex dat ze me op school bezorgden mij er alleen toe brengen mijn toevallige gaven zoo te ontwikkelen, tot er nevens alle minderwaardigheid vergeten werd. En zoo moest ik wel, met mijn trotsche levensfond kritisch staan tegen al wat die minderende gemeenschap me voorhield. Met jarenlang de ongerijmde conventies die de school me meegaf recht te zetten veroverde ik een persoonlijke vizie op de dingen. Ik was vroeg zelfstandig omdat de school me vroeg op den zelfkant geduwd had, waar ik door haar vijandigheid wel niets anders kon dan onbewust alles af te proeven wat ze me voorstelde, om het daarop betoogend te doen of te laten. En de moderne gelijkheidspedagogiek dwong mij er toe mij in alle gemeenschappen waar ik door kwam te doen onderscheiden, al was het ook als belhamel.

Och kom! wellicht is dit het voornaamste nut van alle opvoedingsstelsel, dat het een stevige buffer vormt voor de zelfopvoeding! En wie het van een ander krijgen moet zal immer zijn weelde kunnen dragen!

Nu ik twee jaar naeen opzettelijk mijn verleden herleefde, heb ik leeren inzien hoe groot een plaats het leed in dit leven innam. Vind ik niet alles zoo duidelijk terug omdat het op die verloren achtergrond van vroegtijdig leed

gestikt zit? En komt mijn leven, oppervlakkig overzien, me niet uitzonderlijk vol en rijk voor omdat al de vreugden op dit leed gestolen, en dus dubbel genoten en dubbel gevoeld werden?

Eén groot kinderleed waarvoor ik immer alleen heb gestaan om het te dragen; mijn ouders en mijn meesters zagen me niet, de eerste achter hun levenskommer en de andere achter de tralies van hun 'boekstaven'.

Maar wanneer ik naar de feiten zoek, naar oorzaken voor zooveel verdriet, dan vind ik dat wellicht geen leven meer verschoond bleef van alles wat weenen doet. Van de dood in het gezin kende ik alleen het groote feest van meetjes begrafenis. Ziekten zijn me veraf gebleven. Ten andere is het kind wel reeds voor dergelijke leedbronnen vatbaar? Dat mijn hond wegliep greep me heel wat meer aan! Mijn kinderleed ligt erg dicht bij de weemoed die me soms op een schoone avond kan overkomen, en is wellicht van eenzelfde aard! Nu lijkt het me alsof ik toen een overtollig zintuig telde dat me in het leven, dat aan mij voorbijging, tot beangstiging toe, het reusachtig leedbezinksel liet aanvoelen. Het was iets physisch, een onrust in de klieren die niet ordentelijk afscheidde, een leed dat soms redeloos was, een zelfstandige zwaarmoedigheid die me de indruk verwekte een onrustig wezen in het hart te dragen; wellicht een storing in de hartspieren tijdens de groeiperioden. Het is mij een louter dierlijk leed geweest dat me dicht bij moeder deed kruipen of mij inpolken in een warm nest. Een animaal leed dat er slechts te dieper om zat dewijl het zoo voorwerploos en zonder uitkomst leek.

Soms kwam dit leed wel om een redentje los, een domme reden die de groote lui ergert en minachtend maakt! Zoo heb ik eens een heele avond schreiend en bedelend en belovend en me met schromelijke uitstalling van mijn leed vernederend achter twee vriendjes die me uit hun kringetje

hadden gestooten aangelopen tot ze me weer opnamen. Twee dagen later zag ik echter zelf niet meer naar hen om. Maar het was dien avond alsof ik opeens om me heen het heele booze leven voelde oprijzen. Die kleine achteruitstelling groeide reusachtig uit; wellicht sloeg juist dit feitje een barst in een lang volgelopen vat.

En immer heeft dit redeloze leed in een of andere angst naar een reden gezocht. Angst is mijn voornaamste reactie op het leven geweest. Vanaf de dag waarop ik het plaatsje bij moeder voor de school en de straat heb verlaten is er de angst geweest. In sommige perioden heb ik hem kunnen aan de keel grijpen, en in de losbandigheid waarmee mijn zenuwen zich redden, achteruit duwen, maar naderhand won hij dubbel op mij terug.

En de angst was mijn voornaamste leermeester. Heb ik sommige handelingen leeren nalaten en sommige hoeken van mijn karakter afgerond, dan gebeurde dit meer uit angst om de mogelijke gevolgen dan om hun verkeerdheid of hun onhebbelijkheid. En kon ik nooit hooghartig worden, hoe vaak ik dit ook gewenscht heb, dan kwam dit weer door de zekerheid dat alle eigendunk straks bij een eerste vrees erbarmelijk zou ineenkrimpen. De angst heeft me goedhartig gemaakt.

Mijn hart heeft van vrees tot vrees rondgefladderd; telkens een angst ophield zocht het onzeker naar een nieuwe. Doorheen al die jeugdijaren hebben beurtelings alle angsten mij overheerscht, vanaf de doodgewone vrees voor het merkteken dat me zou doen opvallen en aan de spot overleveren, over de vrees voor armoede en zonderlinge ziekten, weezenhuis of dood tot de verschrikkingen van de moderne vooruitgang en de chirurgie. Wisselende angstitijden die beurtelings voor een nijpende tijd opkwamen en voor dagen van zorgeloosheid afbedden.

Wellicht was die angst mijn diepste wezensaad! Hij liet zoo zelden af! en werd hij al eens vormeloos omdat hij geen voorwerp meer voor handen vond, dan zocht hij een alibi in mijn weemoedigheid. Ik heb op school nog ziekte voorgewend van onzeggelijke weemoed! zoo kon ik naar huis gaan en mij met een prentenboek in de sussende gezelligheid van onze stille woonkamer inpolken. Eens is het zelfs spijs mijn verbeten trots te midden van de spot der medeleerlingen tot een huilkramp geworden toen het in mij was als een vloeistof die ik van overvloeien niet kon weerhouden. Een overgevoeligheid die me weerloos aan de natuur overleverde, en me tusschen de wisselende natuuruitzichten tot een sukkelaar maakte. Om een hartelijke lichtval van winterzonnlicht al over de daken heen, of om een waterige ijfte die om de winterdingen lag, kon zoo opeens die weemoed rijzen. Een folterende winterweemoed meestal, om een vroege schemer, een harde kleurigheid of een verlaten wereld. Of gedruktheid om een grijze lucht of om een plotse eenzaamheid.

Onweerstaanbare aanvallen die me uit het brutaalste spel naar moeder hebben heengejaagd om me daar dicht bij haar, waar ze eenzaam en zwijgend te schemeren zat, te verstoppen. Vóór ons de vuring die door haar flakkerende reten de blik aantrok, en achter ons het groote bleeke vlak van het raam dat met elke minuut vervaalde. Soms is dit naamlooze leed daar groot en grauw in mij uitgegroeid, totdat het leek alsof het niet langer schemer was die in die donkere woonkamer om mij stond, maar de grauwe zwachtels van mijn verdriet. Dan lei ik bijna ieder keer van t'einden gedragen leed mijn hoofd op moeders schoot en viel aan 't snikken. Moeder heeft zich hierover nooit verwonderd noch geërgerd (wellicht kende ook zij best dit gevoel!) maar ze had een enkel troostend woord: 'De avond maakt week, hé! jongen?' dat me letterlijk onder

de oksels greep en optilde van diepgaand begrijpen. En daarmee was voor die keer de crisis voorbij, en was ik voor de geheele avond broos-gelukkig en opgelucht.

De zomer verlostte me meestal van die weemoedsvlagen, maar de zeldzame keeren dat ze me toen toch overkwamen zitten dubbel bitter in mijn geheugen gegrift. Op een dag van grijze lucht - er was wellicht een verwachting van donder - liep ik met een kameraadje achter de gebouwen eener hoeve waar wat avondschatuw hing, langs een smalle wegel tusschen het lange, zwaar-neerhangende koren. Tot we plots voor een groote kuil stonden. Tusschen de afval waarmee de kuil gedempt werd stond een reuzestruik papavers. Blakerende schrikroode bloemen, een vlammeende tuil die me letterlijk stond aan te kijken. Vader en moeder waren dien dag niet thuis. Toen ben ik plots opgesprongen onder de steek van een groote verlatenheid die me in het hart zat als een heete harde kern. Ik ben heengelopen, sidderend van onzeggelijk kinderleed dat twee drie maal in een hulpeloze schreeuw overborrelde.

Op een eersten dag van het schooljaar liep ik met een maatje uit de nieuwe klas mee om ahornzaadjes waarvan alle kinderen de zakken vol hadden te halen uit een bosch in zijn buurt. Daar, bij de zoom van dit park, waar een kleurige avond reeds tusschen hing, stonden we met ons beiden en gooiden in de hooge kruin. Om ons heen dwarrelden de schroevende zaadjes naar beneden en we trappelden rond op een pas omgeploegde akker welks voren zwaar en ongenadig naar den vroegdonkeren einder heenliepen en over welks dampende aarde enkele okeren blaadjes gestippeld lagen. Toen keerden we om de plots neergestreken avond, op een haastige draf weer naar huis, en de jongen liep kort en onhartelijk van mij weg zijn woning binnen waar reeds een warme schijn hing van de petrolielamp, terwijl ik nog alleen tot in het dorp moest loopen

dat ginder ver waterig aangestroken door het late avondlicht me tegen blekkerde. Dien dag heb ik voor de eerste maal de zware herfstweemoed over mij voelen heenvallen en totdat ik in de verlichte dorpstraten aanlandde rees me bij elke stap een moeizaam neergekampte snik naar de keel. Niet immer waren het de moeizaam teruggehouden schreikrampen: soms werd het niets meer dan een vaag begeeren en een onvoldaanheid, die me nooit ongelukkiger maakte dan na de voltrekking van een lang gekoesterde hoop. Zoo is er tenslotte niets door mijn leven gegaan dat geen smart of geen teleurstelling naliet. Is dit niet een soort bodemloosheid der ziel, die veelvratig alles opslokt om ongenadig te blijven hongeren?

Maar dit was dat ander facet van het kinderleed, dat men ontgoocheling heet! O! die weemoed van de Zondagnamiddagen. De vesperklokken luiden en twee rijen zwartgekapte nonnen schuiven schuin en geruischloos als vreemde vogels over het doode plein. De erven liggen verlaten met enkele polkende hennen en een soezende hond die even bij 't knappen naar een vlieg met zijn ketting rammelt, terwijl de stallen vol schaduw zijn en schurende geluiden van herkauwende dieren. De landwegen liggen eindeloos en dood tusschen doode velden en de dorpsstraten zijn zoo verlaten dat alle geluid er geneerend in opgalmt. Die atmosfeer van verwachten kan ik niet vergeten. Die spijt om een schoone dag die onlekker vergaat, die wrok op een feest dat nooit zijn beloften nakomt; een te vroeg verteerde zondagsduit die een wroegende leegte nalaat, maatjes die niet opkomen. De hoop en het uitzien van een heele week komen sterven op zoo'n hopelooze dag. En tenslotte vindt men toch nog gezelschap, overvloedig gezelschap, een samenloopen van verveelde kinderen waarbij een brutaal spel loskomt dat wild en ongewoon wordt omdat men aan die drukkende ontgoocheling ont-

snapt is, en men nu alles gierig poogt weer te winnen wat van de schoone dag reeds verloren was.

En dan de kermissen! In Vlaanderen komen alle kermissen in een weemoedige tijd: Geschoren velden, verkleurde boomen, Septemberwazen en vervroegde duisternis. En... onze droomen holden zoo gaarne door, zoodat een kermis eenvoudig nooit hadde kunnen brengen wat we er ons van voorstelden!

We waren een week lang iedere morgen huiverend van verwachting de foorwagens te gemoet geloopt. We hadden het ingewand gezien, dor en vuil en houderig, van die barakken en tenten waar morgen een paradijs van toover en verlokking uit zou groeien. En tusschen die tenten en woonwagens hadden we overheen het dorpsplein die zonderlinge straatjes zien worden waarin we met benijde kramerskinderen hadden gespeeld. Moeizaam en verrukt hadden we aan die gelukzaligheid gebouwd.

Tot de kermis kwam! De kermis die voor ons vooral in kijken zou vergaan. Thuis waren ze zoo zuinig met het geld; het werd er al te zuur verdiend om het zoo maar in centen te kunnen rondgooien. Wat we kregen kon ons geen indigestie bezorgen, en wij hadden met onze doorhollende verbeelding zoo'n droom gevoed!

Zoo is de kermis een symbool geworden van achteruit staan en toekijken terwijl de anderen pralend voor u loopen te genieten; een symbool van volslagen eenzaamheid.

De gewone kameraadjes waren onvindbaar en de gewone spelen lagen stil! We liepen verloren door dit geroezemoes van jankende malle molens, en drukke kramen, van muziekkapellen die concerten gaven, leden van de schuttersgilden die luidruchtig de gelagzalen in en uit trokken en een bonte menigte uit de naburige dorpen die zoodanig

de straten vulde dat we op het eigen dorp ons als vreemden gingen voelen. En we gaven het tenslotte op en gingen maar op ons erf lopen, het doode erf, waar de koeien, die op stal moesten blijven, te beurelen stonden, en de hond om de jankende muziek die van drie, vier zijden uit de danszalen en pleinen al over de hooge gebouwen tussche deze muren kwam vallen stil te klagen lag. Vooizekes die men zoo dikwijls had gehoord dat ze met hun jankende bassen triestig geworden waren. Dit heeft sedertdien voor mij in alle orgelmuziek een bitterheid gelegd die mekanisch oprispt, en me tegen alle begenadigden ongenadig en opstandig maakt. Op die zonnige binnenplaats waar geen ziel roerde, en die verschrikkelijke eenzaamheid u naar de keel greep, kon men zoo zeer naar een mensch, die die eenzaamheid zou wegnemen, verlangen, en men wist dat men zich bij geen vriend moest aanmelden omdat die liefst alleen genoot en dien dag geen maatjes zonder geld kende. Dan kon er zoo'n zonderlinge lust rijzen om net als de bandhond te gaan janken, en schreien, en huilen om het onuitsprekelijke alleen zijn.

Soms is het gebeurd dat we het niet langer uithouden konden, dat we om onze weemoed kwijt te geraken baldadig werden, en met wat arme jongens de velden inliepen om ergens bij een put waar het water wat rust bracht te gaan spelen of om moedwillig straatschenderijen uit te halen: naar de beesten gooien, schuttingen neerhalen of op de verlaten hoeven het fruit afschudden, zoo maar om niet meer achteruit te staan en niet verwezen te lijken. En daar achterhaalden ons dan ook op een windadem de jankende bastonen, die ons met hun triestige stooten in een nieuwe weemoed waar nu wat wroeging en angst was bijgekomen, weer naar huis joegen. Daar kropen we dan maar vroeg in bed op een kamer van kermislichten doorschemerd waar tenslotte de jankende orgels nog weldadig

werden, en met hun triestige basrhythme een vroege slaap brachten.

Zoo'n baldadigheid is gedurende mijn jeugd een gelukkige toevlucht geweest. Waar bewondering, of aanmoediging, of gelijkstelling uitbleef was dat onze reactie, en tegen het leed is ze een goed middel gebleken. Dit was zoo als een schop die we aan het zich immer aanmeldende hart geven konden tot het stil was en zweeg.

Op het einde van de week zagen we dan de zoo lang uitgekeken karavaan weer verder rijden. Tusschen de reeds gelende boomen van de lange straatweg door de wazige zon van een vroege najaarsmorgen trokken de waggelende wagens, en de sleurende paarden naar het naburig dorp dat nu aan de beurt was. En achter zich lieten ze een t'einden gelooopen verlof en een voorbije zomer en de poovere hoop op een goede vondst in de zandpisten die als de voetsporen van een droomendans tergend te midden van het dorpsplein zouden overblijven tot de winden ze ongenadig zouden openwaaien. Een heele voormiddag doorwoelden we dan die standplaatsen, keerden de papieren, scharrelden met de voeten in het zand of het zaagmeel, en zochten naar verloren geldstukken wat soms met een kleine kans onze teleurstelling milderden kwam.

[Hoofdstuk 4]

*So moghen wy segghen dach en nacht
O! dood doe moets wel een bitter morseel syn!
Refreinenbundel van J.J. van Steyevoort.*

DAT was voor ons de dood: een oud kerkhof, reuzegeschied om op te spelen. Op de kerkhoven spelen behoort tot de Vlaamsche dorpstraditie; in dit land van slijk en karresporen werd hier alleen een droge voet geboden. Ons kerkhof bezat daarenboven alle comfort: een kerkvoorplein gevloerd met gladgesleten zerken waarover de marbels schijverden, een lage omheiningmuur waar we gemakkelijk konden opgeraken, en een dikke 'rekstok' die juist op jongenshoogte omheen de begraafplaatsen liep. Die trok ons het meest aan, hieraan konden we alles nadoen wat we in de rondreizende cirkussen zagen uitvoeren. We maakten er het rad, of liepen er in evenwicht op vooruit; en vielen we er al eens af, dan was het op een dikke graszode of in de mulle aarde.

Vooran op de zonkant stonden, dicht bijeen gedruimd, eenige hardsteenen zerken. Zonderlinge vormen als huisjes en kapelletjes, ondoelmatige dingen die juist daardoor een geheimzinnige indruk wekten. Ze droegen de namen van verdwenen geslachten of van de voorouders der rijke dorpingen, en elk grafschrift eindigde onveranderlijk met R.I.P. wat we met een tikje verbaasde ergernis uitlegden als Recht In Put. Met de mannen- en vrouwenamen op hun grijze buik waren ze tot persoonlijkheden geworden

en de gekgevormde zerk beantwoordde in onze geest aan de naam die er op stond. Zoo was dit groepje de aristocratie van het kerkhof, en ook een beetje van het dorp. We zagen er tegen op met een werkelijke eerbied, die ons echter niet kon beletten bij onze buitelingen om den 'rekstok' onze voeten een palm diep in hun graf te slaan, of hun versiersels als steunpunten te gebruiken wanneer we tegen hen opklommen om de vruchtbare takken te bereiken van de notelaar die over het kerkhof groeide. Wij waren toen nog wars van betoon; onze eerbied zat in het hart, en waar geen handtastelijkheid te vreezen was, bleef hij er maar inzitten zonder het tot een uiterlijke betuigenis te brengen. En deze voorwerpen van onze eerbied stonden roerloos in de graszode, en bewogen en leefden enkel in de nacht.

Over het kerkhof lag een stemmig kerkwegeltje - rendez-vous voor onze jongensliefden - dat verderop tusschen de pastoriehovingen en het erf eener oude smidse verloren liep. Dit kerkhof stamde nog uit de tijd toen men de dooden een warm plaatsje te midden van het dorp gunde, en men ze langs wegen en pleinen in het volle leven bleef betrekken.

In die stille kerkomgeving verliep een goed deel van onze vrije tijd; we zochten er de zoo bruikbare schaliën die van de toren waaiden en liepen op de achterzijde der kerk, waar geen mensch kwam, om er in de beukhoeken rustig te kunnen rooken.

Ook de kerk rangschikte zich bij de dingen van de dood. Aan al de bruikbare voorwerpen die we er vonden - ze was de groote leverancier van nuttige kaarsenstompjes of wierrookkorrels - kleefde een reeuwerigheid die ze viezig maakte. Kwamen we de kerk binnen, en ze lag verlaten, dan zette onze verbeelding automatisch een catafalk in haar middenbeuk; en er hing daar iets na van al de dooden die er jaar na jaar worden ingebracht.

De mogelijkheid van eens een nacht in de reusachtige kerk vergeten te worden, en opgesloten te zitten met de levensgrootte beelden, die verborgen kasten vol berries en pelders, die trappen, die gewelven en die stramme pijlers, was de nachtmerrie mijner jeugd.

De dood had in de lagere kerkbedienden als baljuw, putmaker en kloklouder ook een knekelig, weinig toegankelijk gevolg, waar wij, jongens, ver van af bleven.

Voor twee van de drie hadden we een ware afschrik; ze bleven zelfs bij onze schijnbaar braafste toenaderingen ontoegankelijk; en in onze oogen leken ze werkelijk hoogwaardigheidsbekleeders van de dood. De eene kenden we enkel bij zijn bijnaam 'Rubens', dien hij verkregen had om de schilderstukken waarmee hij achterstallige geneverschuld betaalde, en waarvan er een paar, waarop koeien als ballons boven het landschap dreven, in een herberg te zien waren. En de putmaker was zoo barsch en ongesmeerd dat we er nooit mee gepraat hebben. Die had een soort preutschheid over zijn dooden waarom hij ons niet dicht bij zijn werk liet komen en alles schroomvallig aan onze oogen onttrok.

Eén enkele tusschen de drie wilde wel van ons weten: de klokkenlouder, een klompenmaker, die daarbij in zijn vrije uren beeldhouwer was. Die leerde ons stempels prikken met een oude schoenmakersels, en sneed uit honinggeel palmenhout mannekens die ons met verbaasd ontzag aan Congoleesche afgoden herinnerden. Hij boetseerde aschbakjes en inktkokers waarop de heele wereldgeschiedenis voorkwam vanaf Adam en Eva tot de Duitse Keizer met zwijnsooren; dingen die door het bakken een helroode kleur kregen, die hun onbeholpenheid in brutaliteit veranderde. Hij was de artist van ons dorp. Uren hebben we er op staan kijken hoe hij met een simpel glijden zijner grove messen over de klompenmuilen, een heel bloemenstuk ver-

wekte: één druk voor de tak, een lichtestreeking voor ieder blad, een prik voor het bloemenhart, en dan stuk voor stuk, zes of zeven prikken voor de bloesems; om daarna met een licht genaken van het roode wilgenhout, parende vogels tusschen die rozen te doen nestelen.

En hadden we eens hartgrondig zijn kunstwerk bewonderd, dan nam hij ons met hem mee naar de toren. We liepen achter hem aan de straat over, de vuile trap op, haastig om hem bij te houden. Op de ruime luizolder werd eens een vuns oliepitje aangestoken, dat weifelende schaduwen wekte. Een dozijn roerloze koorden verdwenen door een gat van de zoldering naar de plaats waar, hoog en mysterieus, de gonzende tik van het uurwerk leefde. Met een lang uitstrekken der armen greep de man een der koorden vast, en boog diep en plechtig voorover. Boven kripte heel even de klokstoel, er ging een vaag getink en dan opeens, opschrikkend dicht, de bons. En omdat de toren trilde en onze zenuwen zinderden, kropen we in de breede vensternis waar het nevens het oliepitje het veiligst scheen; en bekeken een beetje onrustig de man, die, heelemaal bij zijn werk, aandachtig het rythme der klokslagen volgend, ons zonderling star en niets ziende stond te bekijken.

Soms stond hij met beide armen naar de slingerende zeelen opgeheven, en de voet in een lus van een derde koord geschoven, gek rondtrappend en breed gebarend in de ijle lucht, zijn drie kloppen te kleppen, terwijl achter hem een griezelige schaduw fladderend stond mee te dansen.

Zoo had, in mijn verste jeugd, de dood het zeer samenhangend gelaat van een lange kerk met een levensgroote Lieve Heer roerloos tegen de muur, en een aantrekkelijk kerkhof met scheefgezonken kruisjes, en een dikke gras-

zode waarin alle soorten onkruid een laatste toevlucht gezocht hadden.

Tot een toeval dit gelaat spannend kwam uitdiepen. Het kerkvoorplein werd uitgebreid, en daarom moesten nu juist die rijkemanszerken en die aristocratische dooden verhuizen. Heel dit arduinen gezelschap werd met veel gekriep van windassen, geweld van hefboomen en ratelen van kettingen omgehaald en verplaatst. De aarde werd omwoeld, de graven opengelegd en de lijken opgedolven.

Aldus kregen we een tweede uitzicht op de dood: de verschrikkingswereld. We stonden bij de delvers en volgden aandachtig hun werk, hoe zij luchtig de beenderen bovengooiden, de schedels oprakelden en de resten der doodkisten terzijde scharrelden. We bekeken de bruine, sponsige geraamten der deftige dames die onbeschaamd hun ribbenkast voor onze kinderoogen uitstalden, en der stijve heeren wier lange knoken dom en verloren lagen uitgestrekt. En gruwend naderden we tot op de zoom der jongere graven met hun half vergane doodkisten, waar we doorheen de gaten een verschrikking van groenige verrotting en vuile gewaden konden bespeuren. Die kleederflarden grepen wellicht nog het meest aan. Een paar sokken die gek uit een hol staken, een halsband van een hemd, en een lap gestreepte rok heb ik sedertdien nooit meer uit het hoofd kunnen zetten. De aanwezigheid van die zeer menselijke dingen in die ondergrondsche verschrikking deed me meer beseffen dan al die knoken die immers een gedaanteverandering waren.

En dan met elke spadesteek kwamen oudere beenderen aan het licht; de verdrongen van elf eeuwen ver die immer weer hùn plaats van eeuwige vergunning voor een jongere maat hadden moeten ruimen. Met heele kruiwagens werden ze naar de armemenschenhoek, op de kilvochtige schaduwzijde der kerk, gevoerd, waar zij, eeuwen-

oude bewoners van de zonkant, als een laatkomende vergelding in een groote knekelput werden uitgestort. Een bont allegaartje van kootjes en ribben, en knoken en koppen, een reuzehoop van dooreengeschudde mensen die met groote oogholten lagen te bekijken hoe onder de drijvende wolken de torenspits door de lucht reed.

Op het door de oorlog werklooze dorp werd die gebeurtenis tot een lugubere vokstelling. De dag door waren er toeschouwers, en telkens een der jongstbegravene bovenkwam wisten de omstaanders: Dit is Mijnheer Zus of Mevrouw Zoo. Zij hadden daarbij wellicht die heer bij leven, en zijn verleden en zijn handelingen voor oogen; wij echter zagen alleen die bevreemdende knekelman.

En bij ieder versch geopend graf werd het een heele vertelling: Hoe lang ze begraven waren; wat hij in zijn leven had gedaan; wie ze hadden geern gezien; wat ze bezaten of welke hun gewoonten waren. Een spannend overzicht van de laatste eeuw dorpsgeschiedenis, en een voorraad vertellingen en anecdoten, waar iedere omstander een detail aan toevoegde, wat de typeering wonder raak maakte, en waarbij de oudste mensen het hooge woord hadden.

En onderwijl stonden de delvers diep in de kuilen, raaptten de brokken die bij deze voorbarige verrijzenis achterbleven bijeen, en laadden hun kruiwagens.

En na enkele dagen zagen we de zerken ontzield en van alle belang ontdaan eenige stappen verder heropgesteld.

De dood op het dorp was een boeiende zaak! Waar er ergens een doode op zijn praalbed lag waren we er als de musschen bij om te gaan kijken, en het werd een prikkelende sport om de vrees voor het vreemde te overwinnen. Het gold zoo een beetje als de vuurproef voor het straatlooperschap en het was meteen een gunstige gelegenheid

om in de rijke huizen te geraken waar we anders nooit zouden binnenkomen. Naar de armen gingen we niet.

Een bende bengels die binnenschuiven voor een wantrouwig toekijkend oud wijf, dat ons de doodenkamer binnenleidde; een gebedje mummelen en dan haastig naar buiten stommelen, sommige uit vrees voor die doode in de rug, maar de onaantastbaren om eerst buiten te zijn en de holleblokken die netjes op rijen opgesteld stonden dooreen te stampen, zodat er voor het sterfhuis een stichtend krakeel opgalmdde.

Voor die rijkste huizen werd het een wedloop; we praalden: ik heb 'hem' reeds driemaal gezien, ik reeds vijfmaal! Zoo gingen we almaar kijken tot we door de huisgenooten werden buitengegooid. Eens leek het een buurttram toen een heer stierf die als physische merkwaardigheid de grootste neus van het dorp had. Na zijn dood gebeurde het onvermijdelijke: zijn enorme neus werd boven de ingevallen wangen nog een stuk of wat langer. De groote menschen zegden: Zijn neus groeit nog! en uit dit misbegrepen commentaar overnieuwsgierig liepen we twee dagen lang, om het uur, naar het groeien van die neus kijken.

Een begrafenis, althans wanneer het een rijke gold, leek ons een dorpsfeest. Deftig gekleede lui, klagende muziekkapel, gefloersde trommen, gilden die achter opgebonden vlaggen opstappen en het halve dorp te been in zondagskleedij.

Begravingen van kleine kinderen waarop we als buurjongens werden uitgenoodigd leken buitenkansjes: een heele namiddag vrijaf, een blauw sanctje waarop een versje, en koeken met chocolade. Hoorden we in zoo'n huizen waar we eenmaal hadden mogen 'dragen' van een geboorte, dan keken we al reikhalzend uit naar een begrafenis.

Zelfs toen, na al die vreemde sterfgevallen, de dood in ons vaderhuis binnenkwam leek het nog een feest: Vele verwanten, nooit geziene verwanten uit Fransch-Vlaanderen, waaronder een paar groottantes, stokmager en leelijk als ijstijdperkverschijnsels, ons heel wat meer verbalemondde dan het lijk van onze grootmoeder; nieuwe zwarte kleederen en de belangstelling onzer kameraadjes.

Daarnaast hadden we het haastige, en voor ons onverschillige, verdwijnen der eenvoudigen, waarbij de betrokkene om het aangedane tijdverlies pardon scheen te vragen, en waarvan wij vooraf nooit iets vernomen hadden. Oude wijvekes die hun verschrompeld leventje - eentonig kantwerk van verdoken ontberingen en voorzichtige vreugdetjes - zoo klein mogelijk over een rusteloos kantkussen hadden doorgebracht, en nu, deze eenige maal, een ander tot last werden. Of de oude mannetjes uit het gesticht: uitgediende leventjes die hier aan wal waren gezet en van heimwee bij dit akelig kazerneleven maar gauw weer plaats ruimden. Die gingen naar de put zooals ze door 't leven gegaan waren, zoo iets als met hun muts bevend in de hand. Een kort, haastig onder de aarde stoppen, een withouten kist, een viezig baarkleed dat de naden toonde, een kort gevolg van de tot vervelens en woede toe verdragen levensgenooten uit dat Huis in hardlaken kleeren, en anderhalf dozijn trekken aan de klok.

De laatste Stevenist van ons dorp bezorgde ons de meest aangrijpende begrafenis: Die half blinde man die zijn schisma zonder panache droeg en door de uiterste afzondering stand hield, woonde op de dorpszoom in het desolaatste en stofferigste huis van de geheele streek. Op regelmatige tijden werd hij door zijn zuster naar Brugge geleid, en vandaar ging het verder naar zijn geloofsgenooten uit het Roeselaarsche. Dan zegden de menschen: 'De pastoor uit Bretanje is weer overgekomen! Busschaert gaat

te biecht!' Hij werd op een miezelende Novembermorgen begraven; vier ruwe kerels zonder eenig gevolg die hem naar het kerkhof droegen: een opruiming. Halverwege lieten ze de berrie, als een mager vierpootig diertje, midden in de weg staan, en gingen een herberg binnen om een borrel te snappen, en toen ze weer buiten kwamen wilden ze leuk doen en keerden de baar: Nu mag hij even kopje voor. Het eenige gebaar van deernis bij die eenzame uitvaart kwam van de dorpsdronkaard - alleen kinderen en dronkaards hebben een hart dat ruim genoeg is voor dergelijke ontroeringen! Hij strompelde 'De Noteboom' uit, traande naar de kist heen, en 'Busschaertje, kom in mijn arms!' liet zich, in mateloos meelij om zoo'n eenzaamheid, dwars over de kist vallen.

En verder ging het dan, de kerk voorbij, door de triestige straten waar de mensen nauwelijks hun luiken begonnen open te gooien, en ze stopten hem vlak bij het achterhek in de ongewijde hoek waar men de zelfmoordenaars bestelt. Toen daar enkele jaren later nog een paar Duitschers begraven werden dachten de mensen nog eens oneerbiedig aan de Stevenist terug: 'De kurassiers kunnen een beetje met Busschaert vechten!'

Tot ik eens het negatief van een foto vond!... Een doodgewone drop die mij in 't gemoed viel, en er als een olieklad over mijn geheele ziel is uitgebreid; een simpel vizioen dat stilaan uitgroeide tot een waas op de achtergrond van mijn leven.

Wij speelden op een timmermanshof en ravotten op en af en onder de opgestapelde boombullen. Toen, te midden van ons spel, onder die middagzon van een nazomer die ik nooit weer vergeten ben - wat mij treft steekt onuitslijtbaar met zijn geheele atmosfeer, en vooral met de lichthoek waaronder het gebeurde, in mij vast! vonden we

onder de boomstammen het negatief van een foto, waarop we het praalbed van een aanverwant meisje van onzen leeftijd, dat pas een goed jaar geleden gestorven was, herkenden.

Dit heeft me de dood geopenbaard; dit gaf aan het begrip dood zijn atmosfeer en zijn kleur, zijn uitzicht en zijn drukking. Voor goed heeft hij sedertdien de verschrikking behouden van dit glas, waar ik tusschen de rookstrepen en de schaduwvlekken in zwarte trekken het gelaat van het meisje terugvond. Die zomersche blik door dit zwarte glas, op die stijve verschijning, heeft in mij de doodsgedachte als een stevige plant overgepoot. In mijn herinnering is het nu alsof ik toen op die Septemberdag een beetje over de grens van de akelige mysterieuse wereld der verscheidenen zou geweest zijn.

Samen met het doodsvizioen won ik het eeuwigheidsbegrip. Het is alsof ik door die doodsvizie meteen een aanblik kreeg in het achterland. Of kwam het omdat die eeuwigheidsgedachte omstreeks die tijd in mij gevallen was dat dit vizioen zoo diep kon inslaan?

De eeuwigheid, natuurlijk de eeuwigheid der hel! - die van de hemel liet ons, bij aardse zaligheid, voorloopig koud! - dit tijdperk waarvan het eindpunt immer reddeloozer werd verschoven; dit sprongsgewijze openleggen van immer onmetelijker tijdspannen die teleurstellend zonder einde elkander opvolgden, had ik mij toen pas met wanhoop en verschrikking leeren indenken.

Was de dood tot hertoe zinloos geweest, hiermee werd hij tot een slechtgesloten luik op de veel grooter verschrikking der onzekere eeuwigheid, en daarmee ook tot een vreeselijke bedreiging waar alle mysterie van af was! In die dagen ben ik honderde malen naar moeder gelopen: 'Of ik nu al sterven moest?' En honderde keeren sliep

ik in met de onzekerheid of ik morgen niet de wereld in den eindbrand zou vinden.

En met kleine trekken, een streep hier, een tint daar, is die doodsgedachte naderhand al te welig opgegroeid. En op dien dag is ook het geworstel aangevangen, om onder de verschrikking de ware gedaante van de dood te ontdekken en aldus die schrik onder de knie te krijgen. Bij iedere doode waar ik sedertdien kwam voor te staan, speurde ik onwillekeurig naar de sporen zijner ontmoeting alsof dit mij iets zou kunnen openbaren van dit groot geheim. Die doodskommer is niet meer van mij geweken. Er kwamen wel tijden - wanneer ik luidruchtig en brutaal kon zijn! - waarin ze verschrompelde; maar slotsom alles is zij sedert die verre nazomer mijn trouwste gezelschap gebleven die met mij aan de leukste tafel aanzat en in elke lepel een druppeltje alssem was, die mede uit mijn glas dronk en iedere teug een bijmaak gaf, die in sommige nachten als ik de vrouw nam, op haar overzij ging liggen en mijn genot angstig maakte, en die met mij hunkerde naar elke zeer begeerde dag in de voortdurende vrees dat hij wellicht voor kon zijn. Vanaf die verre dag heb ik het vreeselijke rythme geleerd, het op en af ebben van de doodsgedachte die mij sommige tijden volop in bezit houdt, en dan voor enkele weken verpoozing laat. Aldus heb ik veel buitelingen gemaakt in de brandende eeuwigheid. Een buitelzucht die me niet verlaat, en die zich soms als een zenuwkramp opdringt zoodat ik me aan de dingen vastklem.

Maar wellicht heb ik ook aldus de waarde geleerd van de simpele dingen, als een avondstonde, een lentedag, een vrouw, een stukje winterzon of een bloeiende boom.

Maar ik behoorde tot een generatie die nog eens de dood feestelijk zou zien in haar leven treden.

In de eerste oorlogsjaren bleef de dood nog ver. Er was

alleen een vormeloze onzekerheid, een afwachten dat noch goed, noch kwaad behelste; maar in negentienhonderd zestien, wanneer de oorlog en de dood gemekaniseerd werden, zou hij eerst voor goed over ons leven neerstrijken.

Voor ons geslacht was de oorlog een bevreemdend mengsel van godsvrucht en liefde, puberteit en vleesch, waarover in iedere blauwe lucht de dood kwam hangen. Ik weet nog hoe de dood en het vleesch zich tegelijkertijd hebben aangeboden. Oudere meisjes achtervolgden ons, een dikke ronde met bloeiroot gelaat, en een slanke met vrouwenverhoudingen, vroegrijpe dingen die heele dagen gearmd liepen en alle jongens in 't oog hadden tot ze tenslotte op ons neerstreken. En op een dag, toen ze in een heerenhuis thuiswacht hadden, kwam het tot een formeele uitnodiging waarop we uit schuchtere ongewoonte niet dorsten ingaan, maar om de dubbele verlokking van de meiden en om het heerenhuis, een uur te weifelen stonden. En tenslotte, als het te laat werd, gingen we met spijt en onrust heen. Dien nacht gooiden de vliegers torpillen over het dorp, en brachten ons de eerste doodsangst. Voor mij is dit toen een strafbedreiging geweest die me de geheime zekerheid liet dat die bommen voor onze zondeval bestemd waren.

Zoo was de dood, die tot dan toe een voorspel van ziekte of onvoorzichtigheid deed veronderstellen, opeens moedwillig geworden, en vreeselijk dicht komen te staan.

En een ongeval bracht hem in ons leven als een dagelijksche mogelijkheid binnen: Een jongentje viel plots, doodsbleek, met zijn schedeltje als een deksel over een kleverige massa van bloed en vezels opgeheven, tusschen ons op de straatsteenen neer. Bij ongeval neergeschoten.

En zoo werden wij de kinderen van de doodendans. Wij hebben in de daaropvolgende jaren zoo vaak de huilende

bommen hooren neerkomen; we hebben menige morgen loopen kijken naar de versche trechters van de verlopen nacht, waar ze te midden van de akkers ingeslagen waren. Waar we speelden vielen de ratelende blindgangers van het afweergeschut, en bijna elke nacht werd onze slaap door de daverende ontploffingen onderbroken.

Dwaze bommengooiers kwamen hun tuig zoo maar om het kwijt te zijn of om zich bij een luchtgevecht vrijer te bewegen over de velden uitgieten, of ze strooiden het uren van het voorgeschreven doel neer op onbezette dorpen en vreedzame wijken waar niets anders te treffen was dan een hoeve in de maneschijn. Toen de bondgenooten ons aldus kwamen doodsmijten hebben de menschen, zooals de vele voorouders sedert Maximiliaan die door vriend en vijand werden uitgeplunderd, terug de oude duldersgeest opgenomen, en ze filosofisch alle nevenseen gesteld: de vijand die hen met rust liet, en de bondgenooten die een gierende dood en een onmenselijke vernieling kwamen zaaien. Wanneer dan in de zomeravonden, waar ze rustig voor de deur te praten zaten, dozijnen zeppelins in donkere karavanen over onze huizen schoven, of de zware Fokkers in snorrende eskadrilles op hun moordende tocht naar Londen overtrokken werden ze door iedereen onverschillig nagekeken: ze gaven hen ginder van eenzelfde maat!

Zoo bracht het jaar zestien een schrille aandacht over de ziel, een schrijnende verwachting van leed en pijn en dood die een zonderlinge levensverdubbeling verwekte. Diep onderaan het gemoed een rauwopen onrust die ik overdag met de bandelooste uitspattingen van een kwajongensleven poogde te verdooven om aldus een doodnoodig evenwicht te maken. Maar die onrust werd 's nachts, tijdens de luchtaanvallen over Brugge, allesbeheerschend, en die ruwe nietdeug van overdag werd een bibberende sukkel dien ze, wanneer de bommen te dicht vielen, om zijn door-

hollende zenuwen moesten vast houden. Maar was er de bevrijdende dageraad weer, dan verrees onverwoestbaar en alle gebeden en gebibber ten spijt, de brutale straatlooper die aldus zichzelf voor de fatale instorting redde. Overdag was een luchtaanval nog niet zoo verschrikkelijk! Men kon de vliegers volgen, en de vliegers zelf vlogen niet blind. Maar 's nachts, wanneer men tusschen de bonzende bommen, het knallende afweergeschut en de blaffende mitrailleuzen, uit het aanhoudende geronk niet kon uitmaken waar de eskadrille zich bevond, zette de angst een folterende schroef over mijn zinnen. Ineengekrompen polkte ik mij onder de dekens met de schrikvoorstelling van een verpletterde schedel (om de overige lichaamsdeelen bekommerde ik me niet), en tevens met de machteloos woedende angst van mij dom overgeleverd te weten aan een loterijnummer. Dan maakte ik voor de eerste maal kennis met de wanhopig makende voorstelling: 'Wellicht slaap ik nu, en dit is slechts een nare droom, waaruit ik straks met het vaak gekende ontlastende gevoel der geruststelling ontwaken zal!'. En tenslotte, van angst en van t'einden gefolterde zenuwen, viel ik dan weer in slaap en ontwaakte in de melkwitte morgenstond met de vreugde van een grijsaard die elke nieuwe dag als een gelukkige gave leert aanzien. Heb ik van die vergeleden oorlogsmorgenden waarvan ik nooit ten volle mocht genieten, dewijl er immer de ontmoedigende vaststelling bijkwam dat ik weer een dag van oorlog en vrees had door te werken, mijn onuitsprekelijk genot bij een tocht door een jonge morgen?

Zooals wellicht het vooruitzicht van de nachtelijke angst me ook voor zonsondergangen en vreedzame avonden heeft gevoelig gemaakt. Hun rust liep soms zoo schrijnend in mij vast, dewijl ik wist wat straks op al die vreedigheid zou volgen. De striemen van een stervende zon zijn tallooze malen als de tralies van een paradijs geweest waar

ik niet binnen mocht. Regenavonden, stormnachten, dreigende wolken die zwart aan de zee kant opstaken maakten me gelukkig omdat dat een ongunstige tijd voor de vliegers betekende. En sedertdien behielden ze al die charme van veiligheid en rust, zoodat ik me nog immer bij dergelijk weder met een zelfzuchtig genot kan inpolken.

Die oude onrust zit voor mij op de dingen gegriffeld en staat soms - op de vredigste momenten het eerst, omdat ik dan in de nooit aflatende vrees voor het einde dankbaar geniet! - automatisch weer op. Die angst werd zelfstandig in mij! Het is werkelijk pijnlijk wanneer elke hardblauwe lucht schrapnelwolkjes oproept en korenvelden aan blindgangers doen denken. En het wordt martelend wanneer men niet rustig kan nederzitten in een late zomeravond zonder de helft van de keeren aan luchtbombardementen te gaan denken.

Bij zoo'n redelooze moedwillige dood leek de dood door ziekte, zelfs toen hij zich bij het einde van de oorlog tijdens de epidemieën dagelijks om ons heen voordeed, een vertrouwde verpoozing. Dit was een dood onder ons, de dood op een bed, met een lijkstoet over het marktplein, en met een voorspel waarin men fysiek aan de vitaliteit der organen zijn beurt kon voelen, die dood had geen bijgift van verscheuren en verpletteren, en kwam niet dom en redeloos uit de handen der medemenschen, maar had een buitenmenselijkheid die berusting bracht.

Die vrees, die onweerstaanbare beschamende vrees, die ik alleen onder alle jongens van mijn jaren scheen te kennen, heeft me gefnuikt; en zoo ik jarenlang om een totale afwezigheid van zelfwaardeering heb geleden, kwam dit door de zoo vaak herhaalde vaststelling: 'Ik ben een lafaard!'

Volgens alle lessen in geschiedenis, volgens alle naar heldenclichés ingeprinte begrippen, was ik een lafjas, een bangerik, een platbroek, en dit besef heeft me jarenlang vernietigd.

Tot ik begreep dat juist al mijn eigenschappen van fijngevoeligheid, intuïtie en verbeelding, al die eigenschappen die me toen reeds boven mijn kameraadjes stelden, mij onbekwaam maakten om de klassieke held uit te hangen. Dat juist datgene wat me meer mensch maakte me belette hun ongevoeligheid te bekomen, en dat nu hetgene me overal tot hun meerdere maakte me hier hun mindere deed zijn.

Omdat ik te veel hart had, kon ik tusschen hardmoedigen niets beduiden, en ik had te veel verbeelding om te verkeerden onder menschen die zich niet eens behoorlijk hun eigen dood kunnen voorstellen. Alleen met negatieve gaven maakt men kogelvreeters, en wie van alle fantasie verstoken bleef is de geboren held.

Ik heb pijnlijk moeten ervaren hoe de fijne geest zich bij voorkeur in een slappe vod van een lichaam opsluit, en dat dit lichaam juist door die bijna pathologische eigenschappen dien geest verscherpt. De nerveuse overspanning, de overgevoeligheid maken dat lichaam receptief en trilbaar als een strakke snaar, maar als er om heen de menschheid op hol slaat wordt het een foltertuing. Zoo'n lichaam kan begeven en doorvallen spijs het klemmen van een mannelijke wil, spijs een krachtsinspanning die nooit door een held zoo lang en zoo fel geleverd werd. En zoo'n geest is meestal een beter wetende. Hij kan niet dwazelijk troost gaan zoeken in een dom fatalisme, en hij laat zich door geen beschouwingen van noodzaak en onvermijdelijkheid overreden.

Het is geen lafheid fijner dan een andere te zijn bewerktuigd, en men is er niet minder mensch om als men zich

zijn eigen dood zoo nauwkeurig kan voorstellen dat men er bij steunt, terwijl de zenuwen dienst weigeren en slap vallen. Oorlog is de tijd van de stof waarin het lichaam heerschen zal in de mate zijner grofheid en zijner minderwaardigheid.

Och, kom! niet iedereen is grof genoeg om er een held uit te knippen, en hoewel de democratie eenieder tot kogelvreter wil maken is de mensch vanaf de bouwers tot het slachtvee verscheiden.

Maar dit innerlijke eerherstel was lang en zwaar!

[Hoofdstuk 5]

Si cruel que soit le temps, il n'otera rien aux délices de l'année qui vient de passer; elle sera éternellement dans mon cœur comme une vierge qui vient de mourir...

H. Lacordaire.

IK weet niet of al mijn makkertjes een lief hadden. Sommigen vertrouwden dit geheim als teeken van vriendschap met een ontroerde trots na het eerste genoegelijk samenzijn aan het eerste het beste makkertje toe. Anderen zwegen. Waren dit allen schroomvalligen? Of zei dit zwijgen alleen maar hoe voor hen de puberteit zonder sporen op het gemoedsleven verliep? Menschen die van jongs af als een veekoopman tegen alle gevoelens gelaarsd en gekield door het leven gaan.

Wanneer we bij een makker een liefde ontdekten werd dit een uitstekende gelegenheid tot sarren en spot en vooral een geducht wapen; we zwaaiden de naam van zijn lief als een vlijmend scheldwoord. Moesten die gevoelens diep wortelen opdat dit uitschreeuwen van die naam tot zoo'n belediging kon worden; en verraade dit bij de spotter zelf geen diepe gevoelens van ontroering en nijd?

Doch zoo'n ontdekkingen waren zeldzaam! Niet omdat samenkomsten zoo zorgvuldig konden verdoken gehouden worden, maar eenvoudig omdat de jongens meestal van de meisjes veraf bleven. Men zegt dat de Fransche jongens en meisjes van hun prille jeugd af samen woekeren; in Vlaanderen bestaan er op zoo'n leeftijd geen sexueele betrekkingen tusschen de geslachten (doch zooals bij alle

Germanen, ziet hier een eerste geslachtsdrift de jongens naar elkander neigen). Er is zelfs een soort vijandschap tusschen de geslachten, een zoo felle schuchterheid dat ze bij die ruwe opgroeiende jongens die niet verteederd willen doen, de vorm aanneemt van vijandschap. Het meisje is hun een zoete zaak, die ze bespotten om niet flauw te zijn, en met het tegendrijven dat de jeugd eigen is, worden meisjes enkel opgemerkt om ze te vervolgen. Eerst veel later komt, links en schuchter, een toenadering waarbij het meisje meestal de eerste aanmoedigingen vooruitzet.

Het kwam dan ook wel hierdoor dat we de meeste jongens geen liefde konden verwijten, omdat ze er niets van verklapten, noch verraadden. Daar bloeide wellicht menige verdoken genegenheid om ons heen, achter ons gewone leven van ruw spel en harteloze school, dat voor het kind, dat sedert eenigen tijd aan het droomen was gevallen, alleen straf en slagen en minachting en spottend onbegrip over had.

Dat die liefde zoo teeder kon zijn lag werkelijk niet aan onze omgeving. Niets, noch theater, noch gedichten, bracht in dit arme land de beelden die we hadden kunnen navolgen, noch voedde het mimetisme dat liefdeleven beheerscht. En romantiek nam weinig plaats in, in onze omgeving waar de vrouwen reeds drie eeuwen vroeger door de Spanjaarden als de koudste van Europa gemerkt werden, en waar die nog even ongestoord van lief als van rok wisselden. Wat wij, kinderen, over liefde vernamen had immer de ruwste en onverwachtste gedaante! Hoorden we er de volwassenen over praten dan was het hard of gluisperig of spottend; en werden we er in vermengd dan was het als wraakinstrument.

Zoo heb ik eens een heele namiddag gezongen, zonder een minuut verpoozing gezongen. Een erbarmelijke stot-

teraar die immer voor sluikpassagiers op zijn voertuigen onhartelijk streng was, laadde op een namiddag heel zijn kar vol straatbengels, onder de eene voorwaarde, den heelen weg het hekelliedje te zingen dat hij ons op vijf minuten tijds had aangeleerd. Wat er juist achterstak hebben we nooit geweten; maar we reden - een buitengewone kans - met een ledige kar tot bij de Hollandsche grens, en keerden met een ledige kar terug. De sukkelaar was niet aan zijn eerste blauwtje; nu echter had hij minstens het genoeg te hooren hoe drie dorpen zijn liedje uit het hoofd kenden, en het dagen naeen neurieden. Dat wij toen tien dagen heesch waren als een hagepuid dat was hem, en ons, bijzaak.

Mijn genegenheden waren bar uitsluitend, en zoo kreeg ik er heel wat om te lijden. Telkens weer heb ik me aan iemand vastgehecht, en die wilde ik dan gierig voor mij alleen. Over iedere vriendschap heb ik me met een zelfzuchtige liefde, die hellepijn leed wanneer ik mijn liefdevoorwerp met een ander deelen moest, als een hoen te broeden gezet.

Hoever ik ook in mijn leven achteruit ga, weet ik als een triestige wonde, die nood aan genegenheid die me reeds vroeg pijnlijke stonden bezorgde. Het was een veelzijdige affectiehonger die zich aan alles kleefde; een overal om zich heen tastende aanhankelijkheid. Ik hing aan mijn moeder vast en kon mijn bestaan niet losdenken van het hare; in mijn voorstelling besloot haar dood meteen mijn eigen verdwijning. En van geen vreemde heb ik ooit meer gehouden als toen van mijn hond. Een erg vulgaire hond die soms dagen 'op rooi' verdween om daarna afgejakkerd en jankend tot mij, die al die tijd om hem in angst had gezeten, terug te keeren. O! die oogen van mijn hond die daar diep in mij zitten, naast enkele zeldzame menschenblikken die ik tijdens mijn leven geënregistreerd heb.

Het lijkt mij of ik toen enkel die wetende, sprekende blik beminde.

En zoo heb ik achtereenvolgens mijn hart van een of ander wezen vervuld geweten. Liefhebben was de kommer van mijn jeugd. Het was mogelijk enkel de fijnere vorm van een bezitshonger, van een zelfzucht die alles voor zich wilde, maar van dit immer teleurgestelde aanbod is veel leed voortgekomen. Want ik bleek reeds zeer vroeg eenig talent te bezitten zoodat de meeste genegenheden om mij heen vroegtijdig afstierven. Wilde ik te veel erkenning of waren allen afgunstig? Mijn meeste vriendschappen zijn hierop spaak geloopen en een groot deel van de teleurstellingen en de afzondering mijner jeugd is er uit voortgekomen. Dit wordt soms een ellendige vaststelling van in zich zelf, in zijn gaven, de oorzaak te dragen eener liefdelooze omgeving en van er heel wat affectie te moeten om derven!

Een eerste groote genegenheid bezorgde me de oorlog!

Vluchtelingen van Aarschot werden op ons dorp ondergebracht: een berooide bende met pakken en zakken en valiezen. Schreeuwende vrouwen, slungelende mannen en drukdoende kinderen. Een bont allegaartje dat in de tooneelzaal werd ondergebracht.

Met den slag werd die zaal het middenpunt van het dorp en van den vroegen morgen waren we elken dag bij de poort om het kleurig gedoe te zien. Ik had er vanaf het eerste uur mijn kameraadje: een tenger jongentje, net een meisje, dat hoewel van simpele menschjes, door kleederen die het onderweg had gekregen, een voornaam voorkomen had, een jongentje waar mij alles aan vreemd was; zijn zachte manieren en zijn onbegrijpelijk dialect. Een jongentje versch uit de catastrofe tot mij gekomen. Een jongentje uit het avontuur. Zoo heb ik dan met een plots

opspringende affectie op dit maatje de hand gelegd, en het zijn schoone dagen geworden. Het jongentje verhaalde van zijn thuis, van zijn stad en van de Duitschers; het bracht ons in betrekking met zijn maatjes, het werd mij een weg tot de intimiteit met dit zeer besproken voorwerp: een vluchteling, en het maakte mij een weinig deelgenoot van de aandacht waarin die zich mochten verheugen.

En al de liefde die ik ooit tot iets of iemand, dier of mensch gekoesterd had lag nu over dit jongentje heen als een stolp waaronder ik het vermooid en veredeld en verheven aanschouwde.

O! die nersche, zonnige Septemberdagen met blauwe schaduwen langs de ochtendwegen en windekelken in de hagen, die wij stoeiend en ravottend over de kaal wordende velden en weiden, samen geleefd hebben! Tien, twintig dagen van braambessen zoeken, aardappelloover branden, wespen uitwalmen en sigaretten rooken. Gelukkige dagen die te midden van de verwarring der eerste maanden, de oorlog heerlijk maakten.

Tot op een morgen zonder dat iemand iets bemerkte of vernomen had, die tooneelzaal ledig en verlaten lag, en de heele bende weer verdwenen was, even plots en onverwachts als ze kwam, verder vluchtend voor de naderende bezetting.

Nooit liet een heengaan smartelijker leegte! Een leegte die door een samenvallen met de tijd waarop vroeger de kermessen opbraken de heele weemoedsatmosfeer mede op zich laadde. Het werd een afwezigheid die me deed verloren lopen als een dolend hondje, een leegte die voor eenige dagen half vergeten werd door de buitengewoon spannende oorlogsgebeurtenissen van vlucht en bezetting die korts daarop volgden. Maar naderhand, toen het leven na die felle feiten weer afgrijselijk gewoon werd, en de klassen herbegonnen, en meteen het saaie opgesloten leven

der eerste oorlogsmaanden, stond de ontbering dubbel sterk weer op alsof ik in al die herrie alleen dit jongentje verloren had. En ze neep zoo erg dat ze mij op mijn tien jaar de wanhoop leerde van ooit met die ontbering door de komende dagen te geraken.

En in de felle nood mijner oogen aan zijn beeld probeerde ik hem te teekenen. Zijn beeld stond zoo duidelijk in mij gegrift en ik projeteerde het voortdurend op alle dingen mijner omgeving zoodat ik de zekerheid voelde dit te kunnen doen. Maar op het glacékaartje dat ik er voor had uitgekozen is het nooit meer geworden dan een netjes neergezette voet (Het moest natuurlijk een klassieke fotopose worden uit ons huisalbum, met een tafeltje en een open boek!)

Want op zekeren dag met een ietwat zelfverachtende pijnlijke verbazing bemerkte men dat men sedert dagen niet meer aan het jongentje gedacht heeft, dat de pijn uit het hart is en men weerom luidruchtig kan lachen en dat diezelfde die met knagende wanhoop rondliep, weer een woeste straatjongen is tusschen de bende. Het heeft ons heele dagen bezeten, het gaf geen uurtje respijt, het was als een nijpende wonde, en daar komt een boeiend spel, een felle gebeurtenis en wanneer men weer rustig wordt, bemerkt men hoe die onvergetelijke genegenheid sedert dagen dood is en vergeten. En hoe jong men ook zij, en hoe verlost met zich tenslotte ook gevoelt, er is een ontgoocheling over zich zelf en een zelfminachting om zoo'n loshartigheid. Nu weet ik dat, zooals Mauriac het zegt, dit geen hardvochtigheid was, doch enkel de levenshonger tegen de komende armoede, die na 't eene voorwerp het andere doet begeeren. Later immers zijn al die vergeten personen heropgestaan, en hebben niet meer opgehouden in mij te leven, te bewegen en mij gelukkig te maken.

Zou die felle broeiende genegenheid zich ook zonder dit

voorwerp hebben geuit? Of werd ze alleenlijk opgeroepen door het verschijnen van dit jongentje met zijn aureool van vluchteling en eerste slachtoffer van den inval? Kon mijn hongerende genegenheid alleen met een werkelijk begeerenswaardig voorwerp genoeg nemen? Of bestond die felle genegenheid zelfstandig, en zou die, bij ontstentenis van dit knaapje, op een ander gevallen zijn? Zou die een voorwerp hebben gevonden tusschen al die langgekende dorpskinderen die gewoon waren affecties aan te knopen of te ontknopen volgens de seizoenen en de voordeelen die ze er konden uithalen? In den herfst had men een vriend omdat hij een groote boomgaard had, of dicht bij een kastanjabosch woonde; in de zomer had men er een andere omdat hij een macht van vogels wonen wist, en in volle wintertijd hield men aan een maatje omdat hij een schoon stuk speelgoed had gekregen van Sinterklaas of een stevige slede bezat.

Maar verdween plots de eene, na enkele maanden dook een andere genegenheid op. De mysterieuze weerslag van de aanvorming onzer geslachtsklieren op ons hart en onze verbeelding.

Het is in mijn leven als een sprookje zoo schoon geweest. Ik weet niet op welke dag die liefde begon, noch weet niet hoe, noch waarom; zooals ik het evenmin weet hoe of waarom ze eindigde. Iets ging doorheen mijn leven.

Men loopt sedert kindsgebeente naast een meisje, men ziet haar elken dag, men bemerkt ze nauwelijks. En ziedaar! op zekeren keer vindt men zich in haar smoorlijk verliefd, en ze wordt de kostelijkste zaak ter wereld. Zonder geleidelijkheid staat plots die gewaarwording als een verrukking in het hart, en wordt het leven, worden de uren met haar beeld, en de gevoelens met een knagende pijnlijke heerlijkheid vervuld. Zoo'n avontuur begraaft voor goed de kinderlijke zorgeloosheid, en leert het leven der volwas-

senen kennen. Alles is er: de onrust, de nijd, het wantrouwen, en de kwade vermoedens en het gierig aanklampen van een voorwerp dat men voor zich alleen wil.

Ik zag dat meisje voor de duizendste keer wanneer bij een toevallige ontmoeting een onzeggelijk teeder gevoel mijn hart voor haar deed opspringen. Haar rilde, bijna spichtige figuurtje met de linksche jongensachtige broosheid van de groeiperiode en alleen door een nauwkeurige reinheid, nette kleeven, en meest nog door een vroegtijdige bescheiden beleefdheid aanminnig, vervulde opeens mijn verbeeldingsleven.

Het was een overspannen gevoel, zoo iets als een lampevlam die door een luchttocht wordt opgehaald en lang en schril en bibberend wordt. Het was een broeiende warmte die mijn arm tienjarig hart geen rust meer liet. Ik heb nu de indruk dat ik toen immer aan haar dacht. In de klas was ik een dromer, bij het spel stond ik achteruit, en wat ik deed gebeurde machinaal.

En een liefde is het toen geworden volgens de voorgeschreven regels: dromen langs de weg, de voorkeur voor de eenzaamheid en de natuur, de hoop op het onmogelijke, op een feit dat me over de moeilijke omstandigheid onzer jeugd, en de onoverbrugbare scheiding der geslachten zou heen zetten. En het voortteeken en het toeval dat opeens in het leven een reuzeplaats inneemt. Men rekent op het toeval, het wordt een donkere macht van welks genade het geluk afhangt, en die men aanbedelt. Er is de voortdurende onzekerheid van het raden en het vermoeden, en er is de almachtige heerschappij der verbeelding. Glimlachen we niet om de elfjarige die zich langs de weg waar haar vader moet voorbij komen opstelt met de hoop op een gesprek en een bekentenis van zijn onmogelijk leven, en vooral met de hoop op een geruststellende, verlossende belofte. Alsof men een kinderhart zou begrepen hebben in dit wereldje

waar het elken dag slagen op mijn kop regende om mijn verstrooidheid in de klas, en langs de straat spot en vervolging om mijn afzondering!

En dozijnen keeren, in de onmogelijkheid het nog langer uit te houden, trachtte ik naar een ontmoeting die ik me voornam definitief te maken. Maar telkens er eenigszins gelegenheid was liet ik ze schroomvallig weer voorbij gaan, en dorst het meisje niet te naderen. 's Winters onder het avondlof in de schaduwshimmige kerk ging ik op haar hoogte zitten, poogde braaf de dienst te volgen, en worstelde met mijn blik die aldoor naar haar smal roerloos silhouet wilde afdwalen. En dan na het lof begon door de regenduisternis en de galmende straten een schuchtere achtervolging met de zwakke hoop op een gesprek en een declaratie.

Die liefde heeft mij toen, was het ook 'pour ma dame', op een leeftijd waarop kinderen er ontoegankelijk voor blijken, het begrip zelfperfectie bijgebracht. Ze was mij een strenge verheffende kommer die mij tot ordentelijkheid dwong, en alleen met nobele gevoelens en schoone handelingen deed genoeg nemen.

Maar ook al dien tijd heb ik mijn hart voelen zitten alsof het gezwollen was. Een stekend gevoel dat niet slinken wilde en de heele kommer voortdurend scherp in het bewustzijn hield.

Ik heb haar tijdens mijn liefde nooit aangesproken. In mijn heele leven heb ik haar nooit aangesproken. En toch kan ik nu de gedachte niet van me afzetten dat ze alles gevoeld heeft. Nu ik reeds zoo vaak het bestaan tusschen de menschen van betrekkingen buiten woord of gebaar of zinnen om ervaren moest, weet ik ook zeker dat ze dit felle gevoel niet ongemerkt heeft kunnen voorbijloopen. Wellicht was de hoogstemming van sommige der toenmalige gevoelens het teeken, dat ze die beantwoordde? Ben ik

dan niet honderdmaal met haar vereenigd geweest terwijl ik haar ontroerd kruiste langs de weg? Zoo hebben we in de ruime barokkerk tijdens de leering, voor de oude pastoor die zich met zijn diepe basstem vooral met de achterlijken bezighield, menig uur in spannend gevoel bijeengezeten, roerloos braaf voor ons uitdroomend, en volop aan onze verdoken genegenheid overgegeven, terwijl onze blikken, waar ze elkander ontmoetten, vluchtend en haastig werden.

Eenmaal liet zij een schoolboek vallen dat met losse blaadjes voor mijn voeten openwaaide. Toen was een maatje mij voor omdat ik schroomvallig te aarzelen stond of ik het met de handen zou durven aanraken; die grabbelde het boek op en droeg het haar na.

Meisjes zijn in Vlaanderen moediger dan jongens waar het over hun hart gaat.

Wat me nu na al die jaren vooral treft is dat ik het toen kon klaarspelen mij heel te laten in beslag nemen door één liefde zonder dat er eene mijner vele andere genegenheden om minderde. Ofwel het kinderhart moet buitengewoon groot zijn, ofwel ligt het in de aard van een zuivere genegenheid - ik kende nog niet het onderscheid tusschen de geslachten en een meisje was voor mij een jongen in rokken! - om niet zooals de andere het gemoed te verengen.

En dat die expansieve natuur die ik heel mijn leven was, al die felle dagen heeft kunnen doormaken zonder iets te verraden!

Handelde ik toen uit vrees voor spot? of voor de mededinger? of was het om de ontheiliging? Jaren nadien heb ik het in een superieure bui eens beproefd dit oud geheim te vertellen, en toen heb ik er beschaamd mee opgehouden omdat mijn woorden zoo poover bleken.

Mijn liefde moet een winterliefde geweest zijn! Ze moet ergens omstreeks de herfst zijn aangevangen en in de volgende voorzomer t'einden geloopt zijn. Immers alle episoden uit mijn jeugd behouden hardnekkig hun atmosfeer en hieromheen vind ik enkel grijze dagen, vroege avonden met stillen droom, motregen en winterland, kille, grauwe straten en een natte donkere avondkerk. Of kon alleen die atmosfeer door een geheime gelijkenis beklijven terwijl alle andere als ongepast zijn weggevallen? Slechts een enkele dag teekent zich heller in die groote grijsheid uit. Een Zondag met klokken die voor de hoogmis luidden. Het moet in de lente geweest zijn, en er is vroolijk stappen van menschen die het nieuwe leven voelen. Op de grijze, gewasschen kasseien is er zon, maar de schaduwen zijn nog vochtig en zwart. Dan heb ik haar op een straathoek ontmoet, terwijl ze een eng straatje uitkwam en ik met een makkertje opeens voor haar stond: zij heelemaal in 't wit; een meisje in bloei! Ik weet nog hoe ik op dat oogenblik zoo fel ontroerd werd dat ik niet verder kon praten, en een moment in een zichtbare verwarring verviel.

En ook met deze is het als met de eerste genegenheid verlopen. Op zekeren dag bemerkt men hoe dit zoete folterende geheim reeds ettelijke dagen wegbleef, en men kan het oogenblik, noch de dag achterhalen waarop dit gebeurde. Heel die bezetting van mijn wezen was ongeweten opgebroken; en ik vond mij met een beetje verbazing geheel van een boeiend kinderspel vervuld.

Zoo'n avonturen geven de liefde en de genegenheid, de vrouw en de vriend een overwicht; en naderhand mag het leven met de schoonste vervullingen verwennen, er blijft onvoldaanheid omdat men van een grooter wonder weet.

Tot op zekeren zomer de groote openbaring komt die niets van de schoone dingen waarop men tot dan toe zijn gevoelsleven had gevestigd, ongeschonden laat. Het

vleesch staat op, vaagt brutaal alle fijnzinnig gedroom weg, en verbreekt de schoone ban.

Zoo, te midden van het bloeien der lente, onder het speieren van de zon, het geuren der roggevelden, het wapperen van het gras, komt opeens de nieuwsgierigheid los, begint een neerhalende kommer die grif op de pas verleden tijd afsteekt.

Wij leven hier in een land waar de vrouwen zich met hun zuigelingen angstvallig verduiken, en waar, de laatste eeuw althans, het naakt als een zonde behandeld wordt. Wij, kinderen van een land zonder opvoeding, waar de jeugd er zich zelf moet zien doorheen te slaan, en waar ze de zaak die het reuzepaart in haar leven zal innemen van een of andere masturbateur moet leeren achter een haag of een schuur.

Zoo begint het! Op zekeren dag gooit iemand met een onhandig woord het mysterie van verwekken en geboorte in uw bewustzijn. Een lomp woord dat me na al die jaren nog immer als een hoekige steen op het gemoed ligt. Zoo kregen we soms bij onze vechtpartijen, van de lompe klompen van een gemeen tegenstrever, een loensche stamp in de maagstreek die ons dubbel geplooid van de pijn terzijde wierp: zoo heeft dit mij terzijde geworpen! Ik weet nog hoe nooit groter leemte in mijn leven geschopt werd dan door dit woord dat mijn moeder aantastte, en me plots alleen in de wereld zette; het bracht me de eerste duurzame treurigheid toen mijn moeder, aan wier voorschot ik nog met mijn heele wezen vast hing, aldus bezoedeld uit mijn droomenleven werd gegooid; en ook mijn eerste gemaakte schamperheid bij de ontdekking dat een meisje waarom gisteren nog al mijn droomen gingen een schromelijk vulgair wezen bleek te zijn. Ik herinner me nog het best hoe tot op dit moment de tranen ergerlijk licht opkwamen, wat nu opeens zoozeer uit was dat ze in 't geheel niet

meer komen wilden. Dit is een deel, het grootste, van de plundering van ons kinderleven, van die groote ontluistering die stuk voor stuk al onze illusies wegneemt. We verliezen onze paaschklokken en onze Sinterklaas; we verliezen onze sprookjes en tenslotte verliezen we de ongereptheid onzer gevoelens. Dat men op die vreeselijke drempel met schoone nieuwe beelden bereid sta om die geslagen leemte aan te vullen, en het jonge gemoed voor verwering te behoeden. Wij ten minste hadden toen de buitenkans van het activisme dat opeens de Vlaamsche beweging tot op de kleinste dorpen levend maakte; wij kregen van daar de nieuwe heerlijkheid 'Vlaanderen' om in de plaats te zetten van al wat ons ontnomen werd, en dat heeft ons toen behoed voor de verkwisting van het materialisme.

Nog nooit ben ik mijn pijn vergeten om het contrast tusschen dit lentelandschap vol opstekende wolkendriften, vol geuren van koren, lisch en jong gras, vol davering van boekweit en mijn hart vol schaamte en zelf verachtende armoede te midden van dit onvermengde geluksland.

En na die prikkelende revelatie breekt de groote nieuwsgierigheid los; de run om alles te weten, de verwoestende nieuwsgierigheid naar de lichamelijke geheimen van het meisje dat men opeens anders vermoedt en dat tot een verrassend mysterie wordt. Een gevaarlijke, moorddadige nieuwsgierigheid, die groeit uit het vermoeden dat men nu het geheim der vereerde volwassenen beet heeft en de sleutel tot hun nauwer gelijkenis. Ze is de fameuze vrucht van de geslachtelijke scheiding die in de laatste eeuw werd uitgevonden door de menschen zonder jeugd die nooit konden ervaren hoe op die leeftijd de geslachten elkander tegenover staan, en die de mond vol hebben over de behoedende onwetendheid waarvan geen twee op tien kinderen genieten kunnen. Bij de eerste doorbraak van die opgeworpen dam wordt het tot een rampvolle giertij.

En in brokstukken, uit een lied of een brok groote menschengesprek, komt er elken dag een uitgebreider kennis; telkens twee jongens elkaar ontmoeten hebben ze er iets meer over te vertellen. Het wordt een vuile kennis die totaal van jongens komt; die heelemaal langs vieze woorden om gebeurt, en waar de vrouw heelemaal aan vreemd is. Een tweedehandskennis, want tenslotte heeft de geslachtsrijpe knaap nog voor lange tijd geen visie van de vrouw en van haar lichaam; haar lijnen en haar vormen loopt hij nog ongeroerd en ongenoten voorbij. Het is een uitzonderlijk vuile nieuwsgierigheid zonder vermooring, zoo maar om het geslachtsdeel en zijn functie.

En die kennis werd te elke gelegenheid aangevuld.

Op het uiteinde van het dorp stond een laag huisje waarvan we met de hand de dakgoten beroeren konden; daar woonden een paar jonggehuwden, een freel vrouwtje en een ruige beer van een man. Het vrouwtje kwam in het kraambed en laboreerde twee dagen aan haar kind, en toen gingen we allebei die avonden, in de nersche schemer van een zomerregen, aan dat geveltje staan luisteren, gespannen hunkerend naar het huilen en klagen van dit menschje.

De paardenfokkerij van geheel de streek was om de betere contrôle door de bezetting in een oude brouwerij van het dorp gecentraliseerd. Een dozijn geweldige beesten met vervaarlijke schoften en breede pooten, die de glorie uitmaakten van de vooroorlogsche keuringen waar we ze onder hun kleurige papieren feestdos hadden zien defileeren. En van alle omliggende dorpen kwamen nu de boeren met hun paarden, en telkens liep de heele dorpsjeugd samen om zich aan dit woeste schouwspel van koppelende beesten te vergapen. Nijgende en brieschende en stampende reuzedieren, woest liefkozend of soms nog woester steigerend. We stonden op eerbiedigen afstand

er om heen, en commenteerden, en wisten niet hoe elk commentaar er met een stuk schuchterheid van door ging.

Onze strooptochten doorheen de soldatenlagers brachten ons op een vondst die geheel de straatjeugd op stelten zette. In een cantonnement rukten we een ransel open en er rolde een pak obscene foto's uit: naakte vrouwen in lubrieke posen, rijkverscheiden koppelingen en erotische praktijken. Maanden lang kon men die toen in alle zakken vinden, en waar een groep meisjes in 't zicht kwam, werden ze bovengehaald om ze die dan onder de neus te duwen, en daarop in brutaal genot om hun onbegrijpende ergernis of hun hitsend hennegekakel, heen te loopen.

En aan dat alles verleende de oorlog onderwijl een brutale omlijsting. We zagen van die duizende jongelieden die sinds jaren van een behoorlijke omgeving beroofd waren, de onverdoken jacht op de vrouw. We leerden van hen de speciale teekens en woorden waarmee men zijn kans of zijn honger vertelt; bar vuile gebaren die ons eerst verbaasd hadden bij die mensen die uit de dood kwamen. We leerden zien hoe, op die aldoor zeldzamer wordende avonden als er in de regimenten extraatjes werden gedeeld, de soldaten naar de achterbuurten trokken waar ze met de meisjes hun goede dingen wisselden: deze haar lichaam voor een lang ontbeerde lekkernij, en gene zijn broodnoodig voedsel voor een lang begeerde innigheid.

We zagen het glunderen der soldaten waar een vrouw verscheen, en - kinderoogen zien verduiveld goed, vooral wanneer ze iets vermoeden! - we merkten hoe geen enkele vrouw aan de trots ontkwam van door de soldaten te worden nageglunderd. We zagen het vervaarlijk behagen in het succes waarvoor niet eens de eerbaarste bevrijd bleef, en hoe men ook voor de vijand een pauwstaart maakte.

Het bijbelonderricht had ons de oorlog als een geesel

Gods en een tijd van inkeer en boete voorgesteld, en we ontdekten hem als een tijd van zonde die er haar gewoon burgerlijk masker bij heeft afgelegd. We leerden hoe de kommer van het vleesch de doodskommer overheerscht, en hoe de angst om het lichaamsbehoud erg om het lichaam doet denken.

Tusschen dood en bedreiging hebben we meer over de vrouw geleerd dan onze nieuwsgierigheid slikken kon; en vooraleer de zonde te proeven kenden we haar verdorven vormen en haar schaamteloze afwijkingen.

En onder die onbewaakte kinderen brak toen een verwoede masturbatie los die hen van onbekende zijde werd bijgebracht, en waarop de eene gezond reageerden, maar andere met een ware snoepzucht overheen vielen, zoodat ze in een afstompemde passie te loor gingen. Die reactie die over heel hun verder leven beschikte werd door hun gemoedsaard en hun zenuwen aangegeven, want voor die crisis stonden ze alleen, en niemand, uit dit land waar men drie priesters en tien schoolmeesters per dorp heeft, kwam tusschenbeide of reikte een hand.

Uit al die tweedehandsche ontdekkingen waar geen vrouw bij aanwezig was, terwijl nochtans haar geslacht alles vervulde, is geen vrouwenbeeld gegroeid. Maar naast en tegelijk met al die gemeenheid en die troebele onnoembaarheden, groeide dagenwijze en jarenwijze een onzeggelijk teeder vizioen der ideale vrouw.

Groeide dit uit mijn kinderliefde? Ik meen soms een filmbeeld als kiem er van te ontdekken.

Onder de oorlog hadden we op het dorp een heusche kino! Tot dan toe kenden we enkel het rondreizend tuig dat gebrekkige dingetjes draaien kwam op de dorpplaats, terwijl het volk er met opgeheven gelaat en ha! en ho! stond naar te kijken. Nu echter kregen we groote filmen te zien waar Hennie Porten ons om de week in vreemde

landen en vreemde geschiedenissen bracht. Daar is mij voor het eerst, onverbiddelijk taai, de filmvrouw, die onwezenlijke droomgestalte, die niet onderworpen schijnt aan onze menselijke minderwaardigheden en onze bevuilende lichamelijke nooden, in de verbeelding gevallen. Een vrouw die men dan het heele leven achterna zit met de zekerheid dat ze niet bestaat! Vooral die Claudie von Geysershof, die slanke gestalte opklauterend tegen de donkere bergwand terwijl op het huppelende filmbeeld de pianiste 'Donauwellen' hamert, die weemoedig willige verschijning vol vrouwelijke onderworpenheid, dit fijn type van de gevallen vrouw, is mij een heel stuk droom gebleven. De tergende, steriliseerende droom waarmee de heerscherige mechaniek, na alle dienstbaarheid, ook onze geest komt onderwerpen!

En een oud Parijzer modejoernaal geurend naar oud papier en vol kleurige teekeningen met crinolinen, poefs en wondere kapsels, voegde er de onwezenlijke poëzie aan toe die naderhand dit beeld in het leven ankerde.

En een lange rij boeken, waaronder 'Die Jungfrau von Orleans' en de romans van Zahn, Conscience en Barclay, hebben haar weer andere eigenaardigheden en nieuwe innigheid toegevoegd.

Ze heeft mijn leven vervuld en ze is geworden tot een hard schabloon dat men jaren lang iedere vrouw uit zijn omgeving aanlegt om ze daarop ontgoocheld terzij te laten. En tot een veelvuldige aanwezigheid is het geworden die aan menige zaak uit mijn omgeving de vrouw verbond. Is het omdat ze immer ongrijpbaar naast mij liep dat de zondagnamiddagen zoo schrijnend traag werden? Is het omdat met elke nieuwe Mei de polarisatie van mijn wezen naar dit teedere brooze beeld verdubbeld opstond dat er tot op heden aan iedere voorjaarsbloem een geur van de

vrouw is gaan hangen? De jasmijn roept een weemoedige oude hunker op; pioenen zijn een meisje, hooge rilde pinkstersterren op hun schrale stammetje zijn een meisje. Snuif ik het koele aroom van een boerenroos dan denk ik aan het vleesch van een jonge vrouw, en kijk ik in de korollen van een kelk dan zie ik de vrouw tot in haar intiemste ledematen zoodat ik om de beelden het hoofd afwend. (De andere bloemen hangen in mijn herinnering taai en evocatief met oude devotiestonden en religieuze stemmingen samen. Buks en paaschlelies, sleutelbloemen, chrysanten, thuya wekken stemmingen van maanddevoties, getooide beelden, omgangswegen vol bloesems en loover. Het is alsof de beide polen waartusschen een oorlogsjongen heen en weder walste vooral dit terrein onder elkaar hadden verdeeld).

Die droomvrouw is mijn trouwste gezellin gebleken.

Ik heb haar tusschen de trieste collegemuren meegenomen en op de avonden wanneer de wind de deuren sloeg en de grond wak was van winterellende heb ik ze zoo vaak over de pagina's mijner boeken zien schuiven. En in de ijle, hardbelichte winternamiddagen liep ze op onze akelige wandelingen voor mij uit langs de onreine straten tusschen de verwaarloosde huizengevels van dat doode normaalschoolstadje.

Geen latere ervaringen hebben haar uit mijn leven kunnen verjaging. Ze is stellig geboren uit een opsprong van heel mijn gemoed tegen de onzeggelijke vuilheid die het leven mij vertoonde, en ze is een wanhopige poging geweest om schoonheid te brengen waar ik alle schoonheid onzegd voelde. Of wellicht was ze alleen de reactie van mijn hongerende genegenheid toen mijn moeder uit mijn leven gesleurd werd en ik opeens de vrouw heb vermoed als een warme polk van toevlucht en vergeten.

[Hoofdstuk 6]

Gezelschap is mij overbodig! mijn tijd gaat van zelf voorbij! Maar, heeft iemand een paar bloedrijke verhalen op te dissen, zoo neme hij mij rustig een kostbare avondstonde!

TWEE meisjes hebben met hun vertellingen aan de rusteloze beeldenreeks in mijn geest de eerste stoot gegeven. Zij hebben die droomwereld verwekt, die nooit meer is vergaan, en die mij zoo vaak een toevlucht was, alsof mij daar nog immer het veilige plaatsje opwachtte dat zij mij dicht bij hen openlieten, wanneer ze, de eene bij zoelen voorjaarsavond op haar drempel, de andere in de oude postkoets die buiten gebruik gesteld en zonder wielen op afbraak wachtte ons hun lijfstuk voortooverden, en waar alleen nog ik en mijn droom bestonden, terwijl al de koude en vijandige dingen van de buitenwereld waren weggevallen.

Fantasia bederft de vrouw. Zoo'n trek naar sprookjes, zoo'n vroegrijpe verbeelding bij meisjes die pas enkele jaren ouder waren dan ikzelf, verried overgevoeligheid en goedgeefschheid, twee gaven die bij een meisje onvermijdelijk verkeerd uitdraaien. Beiden zijn later verlopen. De eene stierf onder de oorlog aan een misdadige behandeling; die had een voorkeur voor een dorpspook dat op de grens van Oost- en West-Vlaanderen in een beekduiker huisde en jonge meisjes in de beek trok om ze te mishandelen en te doden. De andere, die een hardnekkige voorkeur had voor Blauwbaard, sukkelde een kort leven door

met allerlei hulpmiddeltjes als bijslaap en kleindieftje. Zuster Anna heeft voor goed haar witroze vlaskop. Wanneer ik nu even aan hen denk, en dat gebeurt nog heel vaak, dan krijgen ze beiden het nostalgiek opgeheven gelaat met de vaag uitkijkende blik die heel van het sprookje doorlicht is, en dien ze ook hadden toen ik op hun schoot zat en naar hen opkeek.

Later zijn nog vele vertellers door mijn leven gekomen, maar ze hebben geen sprookjes meer gebracht. Er werd wellicht in geen huis meer verteld dan in het onze, maar verbeeldingsverhalen kregen we er niet te hooren. Het ging er over nuchtere feiten die alleen door onze verbeelding en door de plastieke voorstelling van de verteller met poëzie omkleed werden: jeugdherinneringen van Vader en de knechts die het heele dorpsverleden deden herrijzen, en familieoverleveringen van moeder die ons aan den lijve een ongemeene romantiek bezorgden van perkamenten en adelbrieven, wapenschilden en voortvluchtigheid. Over die traditie lag er een patine van stille trots die er door moeders droomerige natuur en haar liefde tot haar eigen moeder na een half leven was op nagebleven. Meer dan haar melk hebben die onduidelijke overleveringen, bewaard gebleven omwille van een stadsrente die tot voor een halve eeuw was uitbetaald, ons sterk gemaakt, en ons een anachronistische familietrots meegegeven die ons voor alle gelijkheidsmanie heeft gevrijwaard, en een vruchtbare hang naar onderscheiding te midden van de grijze massa heeft nagelaten.

Die overleveringen lieten me, net als aan Pisistrate Caxton, toe mezelf beurtelings een afstammeling te denken van ridders - een oude Brugsche Patriciërsfamilie die men op elke bladzijde van Vlaanderens geschiedenis, vanaf de voetnota's van Conscience tot de vriendenlijst

van Karel de Stoute, ontmoet; - of dan weer van Humanisten - een oud Brugsch drukkersgeslacht dat zijn merk printte op talloze uitgaven der XVIIe en XVIIIe eeuw.

Alle moeders verhalen draaiden om het grootmoedertje dat ons dit doorluchtig voorgeslacht bezorgd had. Een vinnig wijveke dat zooveel jaar na haar dood evenals tijdens haar leven haar man in de schaduw liet. Met hem op sleeptouw had ze zich opgewerkt van boerendagloonstertje, met een trouwgift van vijf frank, tot een eerbare burgersvrouw. Tijdens de eerste moeilijke jaren plakte ze met haar titel die alle heeren der streek hadde doen zwijgen, een gebroken ruit die ze niet vervangen kon dicht, en maakte van haar trouwkleed pijpmutsjes die haar eerste inkomen vormden waarmee ze bij een uitverkoop de rommel uit een Gentsch modemagazijn opkocht. Daarop begon ze, woekerend met haar tijd en prondelend op de markten van drie, vier steden een modehandeltje. Ze joeg met rusteloze voetjes en slagvaardige muil alle kansjes die zich lieten voorzien, en knutselde met vaardige handjes mooi spul voor de dorpsche vrouwen. Viel ze nu wel niet als de moei uit 'Marieke van Nijmegen' dood van partijzucht, ze gooide althans de helft van haar verwantschap om een stem voor de deur, betoogde voor het heele dorp haar liberalisme, en ging met haar zoon, een brave boekenvent ('Aan den staat blijven, sakkerdju!') in het verbitterende avontuur van de schoolstrijd, waar hij voor goed zijn glimlach liet, terwijl zij intusschen twaalf jaar lang kop hield tegen de pastoor, het halve dorp en de excommunicatie. Een wijveke met een onverwoestbare levensmoed, dat anderhalf dozijn kinderen ter wereld bracht, de helft er van naar het kerkhof droeg en in haar gareel niet eens tijd vond om behoorlijk aan de oogen te veggen, maar alleen een zakelijk troostwoord had, hard en waar als een zweep-

slag: 'Verder kan ik ze nooit brengen!' om dan weer als een voermanspaard immer aan denzelfden wagen te gaan liggen voor hetzelfde doel!

Was het wel de eerezucht die dit vrouwtje opstuwde, of was het de kracht van haar bloed waarin de oude heerlijkheid zijn macht van voor de Geuzerie zocht te herstellen?

Van vaders zijde was de traditie uitsluitend mannelijk, een rij mannenfiguren waartusschen de vrouwen volslagen vergeten waren.

Het begon als een Duitse roman met een romantische liefde: een vluchteling vindt de Brugsche stadspoorten gesloten, vernacht in een buitenposterij, en trouwt er naderhand met de dochter.

De naamdragende stam echter, waarvan de traditie in de Oostenrijksche tijd verloren liep, vertoonde een vaste onberoerde lijn van praktische zakenlieden, die zich langzaam met een paar ouderwetsche levensregels als eerlijkheid en persoonlijk moed hadden opgewerkt, en als eenige romantische zijsprong hadden een hardnekkig opduiken van volbloed Spaansche types met gitzwart haar en chocoladehuid.

De eerste in de rij was hier een lakenleurder die met een ezeltje en een paar baggen het halve graafschap afketste en zijn aankomst aan de hoeven meldde met een jodelliedje van eigen maaksel dat we soms nog door oude menschen hoorden neuriën. Hij was het wandelend nieuwsblad voor die afgezonderde woningen, en in zijn nachtlogies liep de heele wijk samen om hem te hooren; zijn vertellersroem leefde nog na op onze dagen. En zijn beroertetijd met Patriotten, Sansculotten, Napoleon en den Hollander liet hem zeker nooit met onderwerpen in de steek!

Tusschen hem en zijn zoon lag een woelige tijd. Van het ezeltje van de vader kwam het bij de zoon kenschetsend tot de industrie. Wij hebben nog de dankbare gedachtenis mogen vernemen van menschen die bij grootvader hadden gewerkt, wat hun in de armoede na de jaren veertig, toen winter werkloosheid en nood beduidde, een welkome occasie geworden was om een daghuur te verdienen. En bij velen had die gedachtenis zoo'n vertrouwen gewekt dat ze bij de verkiezingen naar vader toekwamen: 'Zie baas, hoe zouden we het beste stemmen?'

Die familieoverleveringen zijn ons tientallen keeren door onze ouders, wie het niet meer zoo voor den wind ging, met onverdoken trots voorgehouden geworden, alsof dit hun een warme compensatie was voor hun ontgoochelingen en hun levensmoeite. Wilden ze hiermee hun kinderen een weten meegeven waaraan ze konden opgroeien te midden van een wereld die ze verwerpelijk herkenden en die aan gelijkheid ten onder gaat? Zeker heeft ons karakter aldus een eigen deuk gekregen die ik er niet graag in missen zou.

Tijdens de winteravonden, in die zeldzame verpoozingen van zorg en levenslasten, kwamen de vertellingen los; tijdens die gezegende aloude droomstunden der overwintering in deze noorderstreken, waarin sedert eeuwen de traditie wordt overgegeven, de familiegeest gebouwd, en de kinderen aan hun eigen stam groot groeien. Dan was er koekebak of zwijntjesfeest; wij mochten opblijven, en de knechten bleven aan huis. Buiten huilde de wind, de regen sloeg in striemende dressen tegen de luiken en de overwarme keuken mocht voor geen kier geopend, opdat de geuren niet over het dorpsplein zouden uitwaaiieren. Toen praalde men immers niet met zijn lekkere dingen; men had in dit armoeland een soort preutsch verduiken voor ieder feest dat uit de vaste rij viel, alsof het een verspilling was, en een belediging voor de armen die konden

voorbij komen. Of wellicht deed men dit alleen om te vermijden dat de geburen op die geur met een nieuwsje of een boodschapje zouden komen aanlopen.

Wij, kinderen, zaten dan knusjes in die fijne wafelgeur, tusschen de vele groote menschen en we hielden ons stil, en dan kwamen alle dorpsherinneringen boven, de eene viel op deze gebeurtenis, terwijl een andere er onmiddellijk een ander feit aan vastknoopte. Dorpsherinneringen die tot Napoleon's tijd reikten, zelden er overheen - het was alsof die Europeesche catastroof het heugenis der menschen had weggevaagd! - Hier hoorden we over de beruchte dievenbenden, vooral van Bakeland, de avonturier onzer jeugd, die we in honderde spelen hebben nagevolgd, en die in de volksmond van vulgaire konijnendief tot een groot kwaad genie is uitgegroeid; van ongestraft gebleven moorden uit dit gewest, waar men sedert duizend jaar eigenmachtig allerhande veetemoorden regelt; van Godsgerecht en zichtbare straf voor meineed en wraakroepende daad; van dorpsgeheimen en familiedrama's, en wat er achter de afkomst van voorname gasten schuilt. En men kreeg een gedempte toon om waarschuwend de bevolking te verdeelen in gezonde en zieke stammen; stammen die sedert twee, drie eeuwen met alle mogelijke krankheid en plagen, aan de zonde van een betovergrootouder dragen. Of dan weer verhaalde men van epidemieën en pokken waarvan de meesten onder hen die ons omringden nog de sporen droegen op hun gewafeld gelaat, of van de kwade hand en de tooverij waaraan iedereen hardnekkig geloofde, en tientallen staaltjes ter staving voor kon brengen. Of de een of de andere herinnerde zich een feest waar er gevochten was, een avontuur langs veld en straat, en dit werden levendige, directe schilderingen die we nog het liefst hadden.

Die verhalen hebben voor ons Andersen of Grimm of

Perrault vervangen. In plaats van die teerhartige poëzie kregen we hier de ruige, ongeschoeide schoonheid van het moeizaam leven, de strijd van de mensch tegen al wat om hem heen is, en het woest grimmige spel van lot en driften. Ruw gesneden schetsen van moed, van durf en straf. We werden hier opgevoed in de vereering voor de lichaamssterkte en de rechtschapenheid. Want och! de menschen die veel te verduiken hebben, zetten zich niet in open kring te vertellen.

Aan die verhalen is mijn verbeelding gevormd, bevrucht en ontwikkeld. Mijn gezegende verbeelding, die de gelatine werd op de gevoelige plaat van mijn geheugen, mijn fantasie die soms mijn vreugdebron was, en soms ook een 'stupéfiant' die mijn leven ophield, en mij gaf wat anderen aan coco of opium vragen. Men heeft me gescholden voor fantast, en mijn verbeelding voor een levenslafheid laten doorgaan, omdat ze me in eenzame uren de broodnoodige film die mijn weemoed moest afleiden gereedelijk leverde. Men heeft ze afgekeurd, en er mij willen doen aan verzaken alsof het een gemeene gewoonte was. En toen in kwade dagen van worsteling en ziekte die fantasie werkelijk op hol is geslagen tot een melomanie waarmee ik mijn mislukking poogde te verduiken, heeft men voor mij de schouders opgehaald en is van me heengegaan. En nochtans, nooit is het mij met die groote verbeelding gelukt, terecht te brengen wat zoovelen met hun nietig vonkje prachtig verwezenlijken! Mijzelf wat voorliegen, mijzelf bedotten, mijn gemeenste gevoelens en handelingen naderhand een mooi pakje aanleggen, en schoone beweegredenen bijhalen, heeft ze nooit gekund. Bij mij is die verbeelding niets meer geweest dan een gave om doode dingen heerlijk te bezielen, en eens werd ze een harde nood.

Zoo'n bonte verhalenwereld leverde toen aan een opengaande kindergeest in Vlaanderen de voornaamste geeste-

lijke atmosfeer, en de onontbeerlijke ontwikkelingsprikkel. Vraagt men een Vlaamsch schrijver naar zijn meesters, dan kan hij meestal enkel een dorp aanwijzen, een dorp onder de demper, vol rijk verscheiden types en kleur- en bloedrijke vertellingen. Het is zeker de groote reden van onze geestelijke armoede dat zoo weinig Vlaamsche schrijvers met Baudelaire mogen zeggen: 'que leur berceau était adossé à la bibliothèque'. Een boekenkast was op een vooroorlogsch dorp nagenoeg onbekend. De maatschappelijke samenstelling was er te wisselvallig, en het fortuin veranderde er te gemakkelijk van huis, om lichtelijk hogere belangstelling toe te laten.

Boeken waren er in Vlaanderen wel geweest; de luttele uitgaven die tijdens de korte vredesperiode der Oostenrijkers door de contrareformistische geest gedooft werden. 'Poirters' en 'De Verstandige Hovenier', en het 'Cruydboeck', en de 'Pelgrimagie van het Kindeke Jezus' en een stevige reeks heiligenlevens kon men in hun oude spelling en hun lederen band bij de oude families op de onmogelijkste plaatsen vinden rondslingeren.

En eveneens is op de Vlaamsche buiten een geestelijke traditie volledig zoek. Alles is hier immers zoozeer met sprongen gegaan dat weinigen op een ontwikkeld voorgelacht kunnen wijzen. Werden wij niet allen geboren in huizen van materiele kommer en enge zorgen die alles uitsloten; in huizen waar na al die eeuwen ellende en ontbering de armoede tot een idee fixe geworden is dat redeloos aanhoudt, hoewel de dreiging reeds lang van de lucht is? Dragen alle Vlaamsche gezinnen niet zwaar aan de erflating van het Calvinisme hunner voorvaderen dat de spaarkous als werkelijke uitkomst heeft gevonden tegen de genietingen der wereld, zoodat het onnoodig geld uitgeven als een verwijtende zonde wordt gevoeld?

Die veilige groei in rustige dagen en kleine maat maken

ons zoo bitter arm aan diepere menschelijkheid. De zee ligt afgesloten aan onze linkerhand zoodat daar nooit een avontuur de horizon breeder maakt. En een bohème is ondenkbaar in dit land der kleine winst, zoodat van nergens warmere accenten kunnen opkomen. Wij zijn kinderen van een soezend land, en planten uit een zeer rustigen bodem wat wellicht wel de spotaneiteit, doch luttel het geestelijk gehalte onzer producten bevordert.

Thuis waren er weinig boeken: enkele versleten exemplaren die door moeder met het oog op haar kinderen zorgvol in een oude kast waren opgespaard; al wat was kunnen gered worden uit een familietwist die onbillijk het oude bezit had verdeeld.

Maar wanneer ik nu dit oude fonds van onze jeugdlectuur overschouw dan bemerk ik hoe kieskeurig die kinderboekery was bijeengevallen. Een paar onvolledige jaargangen van het Davidsfonds waarin Reyvaert de Tempelier voorkwam naast De Franschen in Vlaanderen door Plankaert, de Ronden van Henegouwen en de Song of Hiawatha. Maar het hoofdnummer vormde 'Poëzie en Proza', de voor haar tijd werkelijk keurige bloemlezing van Pol de Mont, die ons vroegtijdig met de letterkunde in aanraking heeft gebracht, en waaruit we heele brokken uit De Geyter of Ledeganck uit het hoofd kenden. Daarbij kwamen een paar jaargangen van Snieders Illustratie, en een dikke bundel mengelwerken die moeder sinds jaren voor ons had uit de krant geknipt, en met zorgende hand saamgenaaid. Die dolven we nu, stofferig vergeeld, uit een vergeten kast op: Féval, Montépin, Marlitt.

Daarbij kwam nog het magere boekenfonds van de oude taalkamer die in huis, met vader als laatste schatbewaarder, was t'einde geloopt. Een stel blijspelen en enkele drama's waaronder Kotzebue met zijn Cobonius en Peccavia het best vertegenwoordigd was. Het lokaal van die

rederijdersgroep lag vlak bij ons huis achter een oude smidse, een lange herbergkamer die bij elke vertooning te klein bleek, zoodat de toeschouwers met de elleboogen op de tooneelplanken zaten, wat soms grappige intermezzo's veroorzaakte, als toen een der helden van Kotzebue, op zoek naar zijn ontaarde zoon, te midden van een lange monoloog theatraal zijn stok rondzwierde en de parelmutts van een achtbare notaris dame kletterend door de zaal zond.

Er was dan ook nog een post-incunabele bijbel die ik soms bij een oud wijveke uit een uitstervend geslacht, dat sedert eeuwen op hetzelfde hoeveke te midden van het dorp woonde, mocht inzien, maar die 'ik niet aan de pastoor mocht toonen'. Was de traditie in dit gezin sterk gebleven of hebben de gejesuïteerde pastoors werkelijk zoo lang en zoo heftig bijbels gejaagd, om na al die eeuwen nog zoo'n waarschuwing te hooren? Bij dit dikke boek met zijn zware gothische letter heb ik vaak hulpeloos verbaasd gezeten voor de honderden vrouwen van David en de nog meer honderden (de appel valt nooit ver van de boom!) van Salomon; en dat ze er daarenboven nog andere begeerden! (Ik wist toen nog niet hoe de vrouw een schim is die men achterna zit, en die immer weer in andere vrouwen opduikt!). Dit is feitelijk het eenige wat ik uit die godvruchtige lectuur heb megedragen.

Ten slotte waren er nog de Fransche boeken; een leven van Columbus, een 'Bienfaiteurs de l'Humanité'. Fransch lezen behoorde tot de mogelijkheden bij een dorpskleuter uit de toenmalige school, waar men ons van de eigen taal wat spraakkunst leerde en ons met die verzorgde tweede taal nog wat reddeloozer overleverde aan de West-Vlaamsche traditie van gallicismen.

Die boeken zou ik spijs het reusachtig substraat van latere lectuur nog kunnen navertellen en bij de aanblik van

hun titel staat heel hun atmosfeer om mij heen zooals men bij een geur een voorwerp of een plaats terugziet.

Hoe bont die verzameling ook was, moeder had met haar gierige opstapeling haar doel bereikt, en we werden hartstochtelijke lezers die overal op schooitocht trokken om lectuur, wat ons natuurlijk bij Snieders en Conscience, die zoowat op alle dorpen voortrekkers geweest zijn, deed belanden.

Geen schrijver is ooit dieper dan A. Snieders in mijn gemoed doorgedrongen. Heel Snieders is er doorgegaan, en men klasseere ook zooals men verkiest, voor mij blijft hij belangrijker dan Conscience. Bij dezès 'Leeuw van Vlaanderen' heb ik geen heldendaden gepleegd, maar zijn idyllische dingen als 'Het IJzeren Graf' (dat zoo lang op ons kerkhof heeft gestaan!) of 'De Loteling' of 'Blinde Roza' hebben een heele hoek van mijn wezen bevolkt.

Die en vele andere dergelijke werken heb ik beleefd; een kind leest geen boeken maar beleeft ze, het zijn alle zoovele toevluchten waar het zich zelf in onderbrengt. Zij hebben mij met hun nostalgie naar de Kempen en Brabant verlost van het enge particularisme waaraan wij in onze gouw zoo moeilijk ontkomen. En zij hebben mij misvormd. Van hen heb ik een machteloosheid waartegen ik tien jaar van mijn leven te strijden had eer ik ze onder de knie kreeg, wat me dan nog maar in zoover gelukte dat ze om elke levenszwenking gereed zit om op te duiken. Douceur de vivre! een profijtig mysterie! een opgeschroefde passie! men blijft er hartstochtelijk aan gelooven en op hopen, ze behouden een hardnekkige aantrekkelijkheid en hun wegblijven geeft u het leven lang de waan een verstokene te zijn.

Die boeken hebben me doen op het mirakel hopen. Uiteindelijke geliefde, gaar gekookte genegenheid die geen

wringen van lichamen of zenuwen kent om te groeien; vruchtbare heldendaden die zoo plots worden afgeëischt dat men niet eens behoorlijke tijd voor een wijselijk afkoelend overleggen heeft, en die het dagelijksche leven, van kleine peuterigheid voor smalle uitslagen, doen verafschuwen. En hun verdomde 'happy end' in een leven waar het eenige geluk uit de berusting in het onafwendbare komt! En hun wereld waar iedereen tenslotte op zijn wit of zwart vakje komt te staan, hun wereld van straf en loon die een mensch de top uitnijpt.

Die lectuur, alle lectuur heb ik immer ernstig opgenomen, en er met een hardnekkig geloof en een eerbied als voor een levensbelijdenis tegenover gestaan.

Uit dit stapeltje boeken stamt mijn cynisme. De vorige generaties lazen toch ook wel die werken? Zeker! maar die geloofden aan een uitverkorenheid waar ze zich zelf niet bij rekenden. Wij groeiden groot in een democratie die alle voorkeur loochende, zoodat we zoo'n lot ook voor ons zelf dorsten verwachten.

Toen, na vele jaren waarin ons niets dan romantiek had bereikt, bracht de oorlog de realisten waar we anders nog jaren hadden mogen op wachten. De activistische kring had een bibliotheek die een luik opengooide op een kunst vol zon en breede wind; boeken als vette schilderijen na de conventioneele gravures der romantiekers. Ze maakten ons opeens aandachtig voor de zomer, voor de zon, voor het veld, voor het volle genietende leven.

Dit werd mijn tweede en laatste school. Romantisme en realisme (wat weer een andere vorm is van romantiek!) ziedaar alles wat men in de eerste en ook in de verdere jeugdijaren bij de voordeeligste levenskansen krijgen kon om aan te groeien. Daarom kan het zoo wijze 'Soyons classiques' moeilijk voor ons gelden! Een eenzijdige leer-

school die zeker alweer een oorzaak wordt voor een latere opvallende beperktheid.

Feitelijk ben ik nooit een luchtig lezer geweest. Mijn broeder, die alles wat hem onder de hand viel verslond, en me toen commandeerde: 'Lees dit en lees dat niet! Let hier op en let daar op!' bracht me immer tot het boek weer.

Het lezen ging me immers niet glad van de hand. Ik kon niet over de bladzijden glijden, maar zat over de zinnen geklemd alsof ik ze zou hermaken. Er was een verborgen eierzucht tegenover het boek waarom ik geen zinsnede onvolledig begrepen oversloeg, noch een boek weglei vooraleer het een volmaakt beeld in mijn hoofd naliet.

Zoolang een boek opbouwde, de elementen aanbracht, de omstandigheden schetste, de personages opzette, zoolang men een mogelijk verloop kon verzinnen, boeide het mij ongemeen. Maar eens de actie in volle gang, als de dingen niet meer naar eigen verwachting verliepen, als een type dat men heeft liefgekregen niet volgens zijn lijn kon handelen, als een edelmoedigheid werd belet of een rechtvaardigheid uitgeschakeld, als het tegen een goed einde verkeerd uitdraaide en het boek van een schoon plan afweek, ging het mij tegen. En wanneer een fortuin mislukte of een persoon een zorgeloos en onbekommerd leven verachtte werd het boek mij onverdragelijk. Maar dat een liefde - die ik immers zelf leefde - niet slaagde, of dat een meisje dat ik het heele boek door reeds beminde en begeerde niet tot een verbintenis kon komen met de geliefde die ik totaal achter mij zelf had vergeten, maakte me toen humeurig zooals men dit alleen wordt tegenover een mensch met een gemeen karakter. Ik heb het boek immer als een wezen behandeld; het was mij een persoonlijkheid die mij beurtelings aantrok en afstootte.

Bij sommige overgangen waar het verhaal zijn trap matigde heb ik aldus soms boeken beu terzijde gelegd. En de

laatste bladzijden, wanneer het boek bijna afgerond was, werden hierdoor meestal een strafwerk. En zoo heb ik, als de geniepigste lezer, immer met de verlokking om het einde door te kijken moeten strijden; alleen kwam het bij mij door de begeerte om daarmee die tegenstrijdigheid met mijn eigen verwachting uit te maken. Maar ik stond immer ook zoo eerlijk tegenover die eerbiedwaardige persoon, 'het boek', dat ik er evenmin tegen zeuren wilde.

Gelukkig was er toen de mode van boeken zonder spanning, noch groei, noch hoogtepunten, die mij rustiger lieten doorlezen en doorleven; die hebben me jaren lang bij het lezen gehouden zonder hetwelk ik het anders wellicht lang zou verlaten hebben.

Zoo herinner ik me die vele jaren lectuur vanaf mijn prille jeugd niet zoozeer als een genot, maar vooral als een labeur waarbij ik duchtig in 't jok heb gelegen. Al de bekoring van de droom en de heerschappij van een vroegtijdige schrijverseerzucht was er toe noodig om mij telkens weer tot het boek terug te brengen. En dan was er ook nog dit, dat in sommige levensomstandigheden het boek mijn eenige toevlucht bleef.

[Hoofdstuk 7]

*A dix-sept ans l'intellectuel est achevé d'imprimer.
A. Daudet.*

OP andere gebieden was het nog schameler gesteld! De huizen uit dit land dat de kunst aan Europa leerde zijn bar kunstarm. Mijn kinderoogen hebben zich niet in de aanschouwing van schoone voorwerpen moeten vermeien.

Maar de luttele dingen die we bezaten, wellicht door de drang van mijn verbeelding die te midden van zoo'n armoede om voedsel vroeg, hebben een diepe indruk op mij nagelaten. Een onzer kamers had een schouwscherm waarop een kermis van Teniers voorkwam met houten gevels vol wimpels en een dansende warrelende menigte, en waarvoor ik, zoo maar op de vloer, maar knusjes in het zonnelicht dat door de hooge ramen viel, uren heb zitten kijken. En wanneer we bij wintertij in onze eetzaal voor de knetterende vuring zaten, dan vormen een paar goudomlijste gravures uit de 'Illustration' - de eerste met een jagende slede op een met wolven bestipelde steppe, en op de tweede een Waalsche werkstaking met een dreigende menschenmassa die mij de eerste angst voor de 'Grand Soir' ingaf - het eenig rustpunt voor onze oogen.

Wat we verder nog aan platen te zien kregen kwam uit Missiealmanakken en prentenboeken. Teekeningen vol van

naïef romantisme; zichten met geweldige rotsklompen die wellicht trouw geteekend waren, doch waar een zee vol branding, of een te zware wolkenhemel of een te duidelijke zonnestraal een opvallend karakter van uitzonderlijkheid aan gaf.

Gebrekkige teekeningen die juist daardoor heel wat speelruimte aan onze verbeelding lieten, die heel wat deden bijdroemen en waar we ons eigen persootje in de leemten konden onderbrengen. En het was voldoende dat op een plaat een gebouw dicht door hoge donkere bosschen omgeven was om die zoo diep te laten inslaan dat ze tot op heden onder een stapel van later geziene kunstplaten of schilderstukken het sterkt en het duidelijkst behouden bleef.

Ons kostelijkste bezit waren een paar jaargangen van de Belgische Illustratie waarover we al de uren van onze kinderziekten hebben doorgebracht. In die oude jaargangen volgden we tien jaar na datum, week aan week, op reportageschetsen waar de helden in volle actie voorgesteld waren, de Boerenoorlog: rijen huifkarren tusschen desolate Kopjes, Generaal de Wet voor zijn tent, de woelige doortocht van de rivier, Boeren worden gefusilleerd; een boeiende reportage die afsloot met twee prenten die de heele pagina innamen, een, waarop de armzalige overwinnaars langs volgelopen straten met fijne meisjessilhouetten die uit de balkons neerbuigen om hen bloemen en handgewuif toe te gooien in Londen terugkomen, en een andere, een dankofficie in St-Paul met wijd gapende Tommies in verwaten houdingen. Over die boeken heb ik Engeland leeren haten, een haat die ik juist in die dagen in alle soldatenlagers van de muren las: 'Gott strafe England!' Die haat is me langs die ontroerende reportages ingegroeid, en heeft me sedertdien immer doen huiveren wanneer ik dit volk, dat een diamantcleam of een petroliebed waardevoller acht dan een heele beschaafde volksstam,

'onze natuurlijke bondgenoot' hoor noemen! Het leven helpt wellicht vergeten, doch het papier legt de haat in de pekel.

En om ons heen was het dorp al even arm! Als beelden hadden we twee, drie koppen waarmee een verlopen student een paar puntgevels had opgesierd: die werden om de beurt door de leden der Willem-Tell-gilde als doelpunt genomen om van dan af, onder het aanvreten van de zeelucht, al maar pokdaliger te worden. En soms gingen we ons tegen het rasterhek van een park aandrukken om er onder de hoge boomkruinen een mager beeld te zien dat we de 'Heilige Stakestijf' heetten.

Waren we met vader op wandel en hij kwam in een landelijk herbergje, dan liepen we, terwijl de zaken afgehaspeld werden, door het oude huisje waar heele rijen bordjes breed gebarend de veldslagen van Napoleon verhaalden en waar de muren onwezenlijk gekleurde jachttafereelen of kasteelen met freules uitstalden. Maar vooral vonden we er een groote haard van Delftsche tegeltjes waarop in heerlijk blauw de heele bijbel voorkwam die echter door de dorpsmetselaar zoo door elkaar gestoken was dat het tot een aantrekkelijke rebus werd.

Maar de kermis bracht de groote expositie! Dan kwam de paardjesmolen en bouwde zijn spiegeland paleis van breed omlijste schilderstukken: Woeste zeeën met klotsende driemasters, toendra's met stuivende sleden, helgroene parken met zwanen en vijvers. Dan zat ik in de Septemberzon zoo maar op de kasseien en zag die kleurige kladpotterijen van nabij en droomde, en vergat de wereld en de maatjes om me heen.

En dan hadden we ook de gunstjes van het toeval. Soms, wanneer we in de namiddag van de school kwamen, vonden we de marktplaats volgesteld met de woonwagens van een rondreizende troep. Een cirkus, een marionetten-

theater waarin de houterige wanhopigheid en de tragisch star verbaasde gelaten de dramas noodlottiger maakten dan levende figuren dat ooit hadden gekund. Of de oude speelgezellen van Genoveva van Brabant die met een verminkte, driehonderd jaar oude tekst uit de tijd der Rethorizijnen het land afloopen. Daar zaten we in de koude winteravonden achter het flappende zeil, onder het schelle acyteleenlicht en vergaapten ons aan dit overdreven volksspel dat zelfs een Vondel zou hebben doen schreien van kinderlijke directheid en smartconventie. We vonden er de slordige kerels, de slonsige wijven en de ongehoorde straatknappen die de groep samenstelden met een tikje verbazing terug als trotsche Paltsgraven, waardige Rijnprincessen en losse pages. En 's morgens liepen we langs de woonwagens, en vonden de wiegelende hangbakken weer vol met de zwaarden en de gordels, als brokstukken die, verbleekt en verbruikt, door een nachtdroom waren achtergelaten.

Op kunstgebied bleef de kerk onze groote opvoedster, zooals ze dit in Vlaanderen met haar muziekkapellen en haar beelden wel sedert eeuwen geweest is.

Zij leerde ons schoonheid als een toemaatje voor de denkbeelden die ze ons inprentte; zij bood met haar uiterlijk een schoone lijn aan ons oog, zooals ze aan ons leven een stevige grond bezorgde met haar catechismus.

De kerk was een plaats van stemmigheit tusschen al de smakelooze binnenhuizen; een lokaal van direct inwerkende atmosfeer en smaakvolle ordening. Haar meubels vertoonden stijl en haar bouwtrant was afgewerkt. Daar waren heusche schilderstukken die nooit hersteld werden. Een verborgen wereld, die te midden van de diensten geheimzinnig voor zich zelf voortleefde, zonder naar de plechtigheden om te zien. Ik zat er tijdens de mis naar op te kijken, en wanneer er soms, schuin door de voorramen

en de wierook heen, een zonnestraal over tastte, kreeg ze met haar aaiende vinger een schouder bloot, een blonde vrouwenkop naar voor, kon ze een ruime mantel wat rijper rood maken, of een rubeniaansche apostelgestalte te voeten uit omlijnen. Er waren houten beelden, rijkelijk opgedirkt als Spaansche Grandezza; er was snijen beeldwerk, er was een schoone verademende lijn. En vooral, er was muziek!

Vlaanderen heeft de muziek aan de wereld geleerd, maar onze Vlaamsche huizen zijn doodarm aan toonkunst van eenige waarde. Nu is het er wat op verbeterd; er staan brulbakken alles wat over Europa wordt afgedraaid zonder eenige selectie uit te schreeuwen. Maar het is goed dat wij onze jeugdijaren nu niet doormaken! Want menige zaak die thans diep en bevruchtend in mij steekt, zou in zoo'n verwerend midden geen occasie meer vinden om zijn stempel te slaan en de luttele boeken en platen uit onze kindertijd bleven nu wel zonder diepgang!

Wij, die niets anders kenden dan een brutale rekorgel, een schetterende fanfare of een sippelende bedelkast, hadden in de huidige tijd zeker nooit zoo ontvankelijk kunnen worden voor de liederen die een slaperig koster met een onverschillige bleirstem opdreunde! De schraalheid om ons heen maakte het mogelijk dat onze ziel zich door het Gregoriaansch liet wiegen, en dat die kunst onze gevoeligheid kon verscherpen, aanvormen en bewust maken. Bij alle diensten trok me vooral de kerkzang aan. Het deed er niet toe dat die erbarmelijk werd afgedreund, het waren immers niet die werkelijk gehoorde klanken die mijn wezen beroerden, maar wel een innerlijke muziek waarvan zij enkel het magere skelet vormden. Na zooveel audities waren die tonen van stemming en herinnering overloden geraakt. Vaak gehoorde dingen immers verarmen noch vervelen, maar verrijken zich iedere dag met al de momenten waarop

men ze aanhoort. Zoo hen eenmaal door een moment van spanning, van leed of intens beleven, dit zonderlinge magnetisme werd bijgebracht (en de eerste oorlogsmaanden hadden met hun boetendiensten die momenten ruim geleverd!) zullen ze alle uren waar ze doorheen gaan naar zich toe halen, en voor het gemoedsleven, dat toch immer naar verloren uren zoekt, een kostbaarheid worden.

En op die smachtende tonen is me onder de eenzame avonddiensten van die winter voor het eerst de weemoed als een verheffing verschenen. Geen kunstwerk heeft me sedertdien weker kunnen ontroeren dan het simpele Salve Regina dat boven onze hoofden werd afgehaspeld. Zoo was het kader: een winteravondkerk, natte tegels, halfverlichte beuken waar een machteloos worstelen was van waggelend licht tegen de zware schaduw die onder de tongewelven te ademen hing, en wat zeldzame gestalten in roerlooze aandachtigheid omheen de flakkerende kaarsenbundels gegroepeerd. En daarin vielen samen met de avondzwaarmoed over ons heen die Latijnsche woorden waarvan we de beteekenis in moeders Missaaltje Fransch-Latijn hadden gevonden: 'ad te suspiramus, gementes et flentes in hac lacrimarum valle!'. Tot op heden vond ik geen mooier formule van wrange levenswijsheid!

En soms, wellicht in een geheimzinnig smachten van onze ziel naar die schoone uitdrukking van een langgedragen levensinzicht, waagden we ons op het doksaal. We kropen, langs het wenteltrapje waar er een hardnekkige geur van stof en was en pelders hing, en waar het zoo donker was dat onze voeten alleen met zware tastbonken hun weg vonden omhoog, om daar plots, dicht bij de gewelven, in 't volle schaduwspel dat we zoo vaak van beneden hadden gevolgd, en met de groote hellende kerk voor ons uitgerold een moment bevangen te staan. Toen gingen we schoorvoetend tegen de borstweer plaats nemen, en hielden ons roer-

loos tusschen de haastige zang, het mysterieus zuchtende en tjokkende orgel, en de vreemd bewegende schaduw van het bultje dat te trappen stond aan een blaasbalg waarmee het van aamechtigheid in 't kuchen en kriepen wedijverde. Toen dit mannetje met zijn waterkop en zijn groote blauwe oogen stierf, kwam er voor dat werk een groote forsche blinde die schravelend naar het peilloodje stond te tasten, en die in rusttijden zijn vingers diep in de ledige oogholten dompelde.

Als dan het lof uit was, en we in de donkere straat buitenkwamen, waar we onder een knippende lantaarn wat maatjes, met stemmen die hel over de doode straten galmden, aan 't knickerspel bezig vonden, dan leken die ons opeens ver af; en we liepen met klabetterende klompen tusschen de schuivende kerkgangers door, in een gedrukte haast om thuis, en bij moeder, in de gezelligheid van de huiskring, de avondernst te ontkomen.

Voor geestesleven was er in onze Vlaamsche gezinnen geen belangstelling. Ze zaten over hun kommer en hun brood gebogen, en hebben het sedert eeuwen, in een atavieke angst voor armoede en nood afgeleerd zich om andere dingen te bekommeren, terwijl Calvyn samen met de contrareform hen het werken om de ontspanning ontwendden, zoodat er tenslotte voor de geest geen tijd meer overbleef.

Hoewel er thuis wel verteld werd, zat er een realistische nuchterheid in vaders stem die er de geest rustig bij de grond hield. Een dorpsgeleerde die een uitgebreide bibliotheek van reisverhalen en vulgarisatie bezat, en tijdens de winteravonden op zoek ging naar een of ander gewillig toehoorder dien hij als passagier op zijn ingebeelde reizen kon meenemen, had eens mijn vader aangeklampt. En

vader had het heerke naar huis, waar het met zijn wonderverhalen dagenlang de welkome gast werd, meegetroond. Maar toen het eens bagge uit, in herhaling begon te vallen, of wellicht om zijn aandachtig publiek al te zeer uitstap, werd men die avondstonden, die soms tot over twaalven duurden, moe en men zon op een middel om er beleefd vanaf te geraken. En men vond er niets beters op dan... hem buiten te vriezen. In een klinkklaren vorstnacht, terwijl alle huisgenooten zich stevig hadden ingeduffeld, liet men de kachel uitdooven. De poëzie van het droomreizigertje versteeft erbij, het kraamde een paar uur eerder op en keerde nooit weerom! Dichters worden soms boosaardig behandeld!

Op college maakte vader bij de jaarlijksche tocht naar Damme aan de vreemde studenten, die met het oog op het onvermijdelijk verslag alles nauwkeurig opnamen, wijs, dat Van Maerlant de uitvinder was van de Damsche mokken, wat naderhand, veertig maal zorgvuldig neergepend, de professor de haren deed te berge rijzen. Als eenig gedichtje kende hij, verrassend genoeg, het waterklare: 'Eens meien morgens vroege was ic upgestaen!' dat hij geleerd had bij een schoolmeester uit de Hollandsche tijd, waarbij hij nog had schoolgelopen. En één titel van een letterkundig werk had hij onthouden en die zat hem onverwoestbaar in 't geheugen gegrift: 'The Song of Hiawatha'! Een ijverige onderpastoor had eens van hem een abonnement op het Davidsfonds losgekregen, maar ongelukkig verscheen als een der nummers van dit jaar voormeld boek in de vertaling van G. Gezelle. Dat is voor vaders abonnement de ramp geweest. Dat boek, dat nog immer als een tergend spook in de laden en kasten van ons huis bleef ronddwalen, hadden we vroegtijdig gelezen, maar toen we het onder elkaar dorsten vermelden vloekte vader er bij: 'Als je morgen wilt zot zijn, lees dat boek

door!' en hij citeerde, met een onweerstaanbare ergernis, ter staving:

'Chetowaik, de regenvogel,
Mahng, de loen, de ganze Wawa
En de reiger, de Sloe-sloe-gah
en de woerhaan, Mushkodasa'.

Het land had vaders grootste liefde, en wanneer hij de verstrooiing of de levensernst die wij in de boeken zoeken, voor zich begeerde, trok hij naar de velden. In de zaaitijden nam hij plechtig gestemd het werk uit de handen der knechten om zelf met lijnrechte voren een stuk akker reinlijk om te werken, en er dan naderhand met gemeten stap en breedten, beheerschten zwaai, zaaiend over te schrijden. En wanneer de knechten de tuin vei en geurig hadden omgespit en in bedden ingedeeld, mochten zij plaats ruimen voor vader die er dan, aandachtig en liefderijk over de aarde neergebogen, en drie vingers profijtelijk bijeen, het zaad aan toevertrouwde. En dat hij ons verplichtte - onze eenige arbeid tijdens een heel jaar! - bij de oogst de garven aan te reiken, heeft me een goede geur van koren en kruiden in de ziel gelaten.

Maar wij hadden moeder die ons van kindsbeen af deed opkijken naar haar broeder, die kinderboeken schreef waar het heele verleden der streek in leven kwam, en die een stevige bibliotheek bezat over de meest uiteenlopende onderwerpen, vanaf de paleonthologie tot de romans van Thackeray. Een zwijgende man die bevreemd neerkeek op zijn oneerbiedige neven die zijn schoolmeestersideaal onhebbelijk aanstootten, terwijl ze nochtans al zijn belangstellingen schenen te deelen.

En we mochten bij moeder, die in haar lastig leven het boek als een goede toevlucht gevonden had, met alle moeilijke bladzijden om hulp gaan. Terwijl haar rusteloze

vingeren hoeden samenflikten en gitparelen opnaaiden, heeft ze de stevige grond van mijn taalkennis gevestigd.

En was 't ook niet van moeder dat we de eerste schrijversnamen leerden, en uit het ontzag waarmee ze er over sprak voor deze arbeid eerbied kregen? Aldus staan op de drempel van mijn geestelijke belangstelling, naast Courtmans en Vandercruyssen (die destijds Conscience door de heele streek had geloodst, en hem het milieu voor menig roman had leeren kennen), de Lovelings en Buysse. Door moeder kenden we ook ettelijke prototypes uit Buysse's romans als de pastoor uit 'Het Ezelke', en zongen we het liedje waarop 'De Stier' gebouwd werd.

Maar de schoonste les gaf moeder door haar leven, waarin ze, hoe zwaar en moeizaam het met zijn schrapen en zijn ziekte en zijn overwerk en zijn duistere dagen en zijn luttele voorspoed ook mocht zijn, toch de geest wist hoog te houden en voldoende belangstellingen behield om haar kinderen geestelijk rijk te maken. En heeft zij mij door haar voorbeeld niet de dingen van de geest doen bovenaan stellen, en als hoogste betrachtting gegeven: een fijne, moedige ziel die niet eens voor kommer of ziekte begeeft?

[Hoofdstuk 8]

Mijn vriend is een dichter, en hij legt de schuld voor die ziekte op Gods genade.

MET al die luttele middelen is langzamerhand de literatuur in mijn wezen vastgehengeld en kon er in mij een kunstenaarseerzucht groeien. Want och! hoe sierlijk, hoe edelmoedig, hoe verheven, hoe dichtertlijk en zuiver het schrijverswerk voor een buitenstaander ook moge schijnen, hij wete dat er slechts dit ééne geheim achter steekt: ambitie, rusteloze eerzucht; opstuwende drang naar onderscheiding.

Men houdt bij de geschiedenis eener persoonlijkheid nooit rekening met de strijd tusschen de enkeling die opgestuwd wordt door zijn eergierig bloed, en de opslorpende, vervlakkende massa waarin hij zich als in een glurpende brij voelt vergaan. De massa is de groote negatieve factor die de persoonlijkheid doet ontstaan, de ambities wekt, de individuen van roerig bloed aanzet om zich aan haar aanzuiging te ontworstelen. Alleen de wijze van ontworsteling verschilt volgens de moreele waarde van de enkeling: Wie voor geen geurtje schrikt, kruipt langs de massa naar boven; wie proper is, rekent alleen op zich zelf!

Die aandrang tot onderscheiding heb ik gedragen van in mijn prilste jaren. Hij heeft mijn dagen vergald, want omdat eerzucht de drijfveer van mijn leven was konden alle vreemden mij van kindsbeen af zoo'n pijn aandoen.

Die aandrang heeft het me onmogelijk gemaakt in een gemeenschap te leven zonder me onmiddellijk tot een brutale zelfkanter te maken. Mijn jaren van machteloosheid heeft hij tot een gewoon minderwaardigheidscomplex omgeschapen; omdat gelijkheid tenslotte vernedering is.

Zou in plaats van geslachtsdrift - zooals een besneden jood het met zijn stukgeschraapte eikel zich voorstelt - wellicht niet de drang naar overleven, naar onsterfelijkheid, met zijn uiterlijke vorm van trots en eer, de hoefdrijfveer van ons leven vormen? Een aandrang die bij arme naturen tot bezitshonger of heerszucht ontspoot?

Of is eerzucht alleen het aandeel van terzijde gegooide kinderen, en de zure vrucht eener vroegtijdige vernedering? Wellicht ontstaat ze enkel bij menschen die nooit van hun eigenwaarde zeker konden zijn, en die elken dag te worstelen hadden om eenigszins spot en lach te ontkomen? Zoo'n vroege kommer vergroeit tenslotte met hun wezen, en, vindt hij dit wezen een beetje vitaal, hij vergroeit er tot eerzucht, omdat hij veel heeft in te loopen en te vergoeden. Kinderen die nooit hun zelfwaardering voelden wankelen, en immer over hun kunnen en hun voorkomen gerust mochten zijn, hoefden nooit om eer te kommeren, leerden er de waarde niet van kennen, hebben er dan ook nooit erg veel begeerd en waren van toen reeds de rekruten der latere onverschilligheid. Laten we het onze kinderen niet te gemakkelijk maken! Eerst stond hier geschreven dat 'ik de kunstaandrang immer als een opdrijvend zeil over mijn leven had weten staan' maar ik verbeter: 'er stond immer een groote eerzucht over!'

Die eerzucht heeft over vele onderwerpen gezocht vooraleer ze vastgeraakte. Het is maar goed dat mijn ouders geen tijd hadden, en mijn meesters mij niet zagen, anders hadden die me mogelijk, door zoo'n voorbijgaande bestreving misleid, een straatje waarin ik niets te zoeken had

opgeduwd. Ambitie is de heerschappij van een zich opdringend beeld van meerderheid; er zijn vele dergelijke beelden, en men moet er wel noodgedwongen een lange reeks doorlopen vooraleer men de voorstelling, die het nauwst bij zijn wezen aansluit, ontdekt.

Eerst is het niets meer dan een mollenblinde aandrang die steekt en een uitweg zoekt in het onderwezen van het kind. Ik heb zoolang met een pop gespeeld dat ik me die tijd nog best herinner. De meeste kinderen, en vooral de jongens, laten de poppen terzijde, behalve zij die een groote nood aan affectie paren aan vreesachtigheid of schuchterheid welke hen beletten van al die dingen die maatjes aantrekken iets te veroveren; waarom ze dus maar een veilige vriendschap fantazeeren met een ledepop. Ook de jonge eierzuchtigen welke willige onderdanen begeeren, die hen van elders natuurlijk blijven ontbreken houden aan de pop... En toen ik werkelijk al te oud werd voor mijn poppen, en ik die terzij moest laten, volgde een vervolgende niet aflatende begeerte naar het bezit van een kabouterkoppel, homoncules, trouwe wezentjes die ik in het geheim zou bezitten, en die met mij alleen zouden spelen, en met me praten, en me vereeren, en naar me opzien. Die begeerte heeft me toen zoozeer beheerscht, en ik heb er zooveel over gedroomd, dat het me nu lijkt alsof ik ze toen werkelijk heb bezeten.

Maar de eerste heusche ambitie die mij maanden lang heeft opgeslorpt en me ongeduldig heeft doen knutselen en prutsen, kwam onder de oorlog los toen ik op een rustige Zondagnamiddag een ballon zag overdrijven en plots, als een onafwendbaar vervolgend beeld, het vizioen kreeg van de wereld zoo uit een ballon gezien; koppen die naar u opgeheven zijn, en het boegschuim der opstarende bewondering van heele dorpen en steden. Daarna hebben we weken besteed aan het vervaardigen van een ballon, die

natuurlijk nooit tot stand is gekomen. En vandaar uit hadden we om de maand een nieuw plan voor een machine die nooit slaagde, maar die ons geboeid en gespannen bezighield, en ons deed knutselen en hameren en morsen.

Het kon wel niet anders of wij, oorlogskinderen, moesten die uitvindersambitie doormaken. Het heerschende voorkomen van de oorlog was immers techniek: een voorkomen dat elke maand feller zou worden en weldra in een soort technische gekheid zou overslaan. De eerste dagen der bezetting brachten ons met allerhande tuig dat we anders nooit dan van heel ver hadden gezien van dichtbij in betrekking. Gebroken auto's stonden weken naeen langs de wegkant op hun verder lot te wachten, en werden aldus onze eigendom, waarop we konden spelen en de chauffeurs nadoen; de motor opengooien, de stangen hanteeren, trompen, de groote droom van zoo'n speeltuig die ruimschoots in vervulling ging. Vliegtuigen daalden of tuimelden in de weiden om het dorp neer, fesselballons wier oplaten of neerhalen we gingen bijwonen hingen op de horizon. Op de stapelplaatsen vonden we kisten patronen die we leeghaalden en waarmee we weken naeen mijnen aanlegden en lonten maakten, terwijl iedere granaathuls een bundel heerlijke voetzoekers bleek te behelzen. Machiengeweerkogels gingen we uit de klei van het oefenplein peuteren om ze tot ruwe dingen te verwerken die we op onze broek deden blinken tot ze de warme schijn van rood goud hadden, en gestolen gamellen konden we tot brute voorwerpen omsmelten.

Wellicht heeft voor ons die ambitie wat langer geduurd en is ze wat diepgaander geweest dan behoort, dewijl wij in een roes van metaal waren ondergedompeld. Toch! Nu vergaat het de jeugd nog wat slechter. Onze kinderen worden zoo totaal door die staaldroom beheerscht, en er is bij de huidige alleenheerschappij van het tuig, die alle

gebied bestrijkt, zoo weinig planverplaatsing, zoo weinig vergeestelijkende klimming in hun ambitie dat ze hopeloos voor een automerk blijven steken.

Was ook mijn vriendschap tot het vluchtelingetje niet een uiting van die aandrang tot onderscheiding, die me zoo naast dit veelbesproken jongentje zou doen deelen in zijn opvallendheid? En was mijn schoone liefde er niet een andere uiting van, gericht als ze was tot een der voornaamste meisjes van het dorp, wat me natuurlijk moest verheffen? Ik betwijfel vaak of zoo'n liefdeverschijning louter een gevolg onzer ontwakende klierwerking is. Wellicht is ze, op de drempel van een nieuw levenstijdperk, vooral een betuiging van onze ontwakende trots! Geen geslachts crisis maar een trots crisis! Wordt het voorwerp van zulk een liefde niet immer bij een hoogstaande familie gekozen? In mijn liefde was daarenboven alles vereering en opzien naar iemand die ik verbazend hoog stelde, en van alle vernederende menselijkheid vrij dacht. Was dit toen, bij mijn totaal gemis aan zelfwaardering, geen aandrang om mij op dit verborgen plan, door deze liefdesbetrekking tot zoo'n hoogverheven persoon, wat verheffing te verschaffen? Ten andere, tijdens geheel die liefdetijd heb ik haar maar eenmaal vergeten, en wel toen ik op de dag mijner eerecommunie met een eerste plaats, het voorlezen der groote akte en met de mooie kleeren kon pralen. Toen bleek dit gevoel opeens verzwonden en overstromd. En was die liefde niet ontstaan toen de school, om een paar minderwaardigheden van droomerij en spraakgebrek en vooral om hanepooten die na alle straf en spot nog wat gebrekkiger werden, zoodat ik weldra niet meer schrijven kon, tot een hel geworden was? Ze haalde haar hoogtepunt toen ik verwezen zat, en onbeacht en onbeduidend, een ellendige kanker in de klas en een voorwerp van minachting voor iedereen. En ze viel toen de soldatencanton-

nementen mij ten eeuwigen dank van de schoolgeesel kwamen bevrijden. Was dit toen een opstand van mijn gekwetste trots, en een zucht naar compensatie, waarmee ik voor mijzelf waarde moest behouden, waar de waan der anderen me onbeduidend maakte? En kwam de groote foltering bij die genegenheden niet uit de vrees te worden afgewezen, en dus nog dieper achteruit te staan?

En is de daarop volgende droom van het priesterschap, die me zoo fel bezeten heeft, die mijn wezen zoo diep heeft omgewerkt, en mijn leven doorlicht, niet evenzeer een uiting van die aandrang? Op de dorpen bekleedt de priester de hoogste waardigheid. Hij is de tusschenpersoon in het heiligste, de man aan het altaar, de man op de predikstoel, de man dien eenieder greet. Hij is overal bij en in, hij staat aan het hoofd, hij weet alles, en tot hem komt alles. Een opperste ideaal voor een wordende eer- en heerschzucht die in heel wat gevallen als roeping wordt versleten. In de stad hebben de kinderen daarnaast de officier; die hadden wij onder de oorlog ook, maar die kon me omwille van mijn bange natuur slechts zwakjes aanstrijken, terwijl de meeste mijner maatjes zoozeer door dit beeld bezeten waren dat al hun spel, elk hunner houdingen of gesprekken van het mimeeren van die droom vervuld waren.

De laatste ambitie, die van het schrijven, is nagebleven! Wellicht naar haar ontstaan is ze de oudste, doch eerst de laatste in de rij werd ze dwingend en heerscherig!

Ik was negen jaar oud. De school was me een strafzaak geworden, en ik dompelde in een ellendige minderwaardigheid die me niets dan spot en achteruitstelling aanbracht. Toen vluchtte ik eens in een stelwerk, omdat dit bouwende spel van mijn verbeelding me ontkommerde, en ik vond er een felle vreugde in om aldus die innerlijke beeldenrij duidelijk uit te zeggen. Dit werk was een verrassing! De spontane verwondering der heele klas, de her-

innering aan de vreugde die een goed resultaat had gekregen, heeft me de stoot gegeven, en het telkens vernieuwde resultaat heeft gemaakt dat ik over dit plots ontdekte kunnen ben heengevallen om het tot een uitdaging te ontwikkelen.

En die ambitie zou de laatste blijven, dewijl ze een rijke voeding vond. Het activisme kwam met zijn volksontwikkeling, en zijn studieavonden waarvan de letterkunde en de schrijver het brandpunt vormden. Met den slag waagde men zich op het dorp van twee, drie zijden aan letterkundige proeven. Op zoo'n vereering sloot zich mijn ambitie reeks af.

Zoo belandde ik bij de kunst en ze is voor mij stilaan alles gaan beduiden.

(Kameraad! zoo ge begeert sterk te zijn, ga niet tot de kunst! want kunst is geen leven maar kunstmatigheid, pose en antichambre. Meent ge aleens een echte kunst gevonden te hebben, ge ontdekt alras dat ze u amper een slecht geslepen facet aanbiedt. Ze geeft verkrachte levensinzichten. Ze geeft niet zoozeer de schoonheid als wel een droom, een honger naar schoonheid. Zoo ge u voorstelt er te komen, weet dat de kunst u tot een levensongeschikte zal maken; ge begeert een rustige zelfzekerheid die niet immer door teleurstelling wordt afgebouwd; keer haar dus vlug de rug toe. Ge wilt u een ruim aandeel van het leven nemen, de kunst zal u beletten natuurlijk te leven. En zoo ge nu reeds klaagt dat het leven eenzaam is! Zie dit is de kunst op de eerste plaats: een veilige toevlucht voor vaandelvluchtigen. Maar... wat weten we over de inhoud van een anders leven!... Wellicht is de kunstenaar een rijkard onder de bedelaars!)

Vanaf mijn dertiende jaar stond het vast: ik zou schrijver worden! Het is voor de kunstenaar een ramp van meet af

als een schrijver tegenover het leven te staan; het leven niet voor zich zelf maar voor rekening van het boek te ontdekken. Ik geloof niet dat er goede schrijvers uit zoo'n verjaarde ambitie voortkomen. Het levensinzicht is vervalscht! Ze leefden nooit als gewone mensen, ze liepen immer in de marge, en wilden zich zelf een tikje superieur. Het leven gaat bij hen iets opzettelijks worden, iets verkrachts, en smaakt naar papier en inkt. De gedachten steken in sierlijke vormen en de gevoelens zijn meestal vooraf gaar. Bij hun hardnekkig levensdoel wordt alles bijkomstigheid. Het eigenlijk beroep bezorgt mistevredenheid; het liefdeleven en het dagelijksch doen gebeurt in het vooruitzicht van de levensdroom; alles verliest er zijn kersversche spontaneiteit bij, en wordt verwrongen. Het wordt voor zulk een kunstenaar moeilijk om de natuur te vinden.

Ik had later het geluk neurasteniek te worden en te verhuizen naar het achterlijkste dorp uit Vlaanderen. Beide feiten hebben toen genadig al die opzettelijkheid een ezelstamp bezorgd en me tot een angstig en vernederd mensch gemaakt, die zijn verjaarde droom ontmoedigd afdankte. Eerst veel later, niet eens meer uit eerzucht, maar uit een zenuwziek zoeken naar wat bescherming, wat onbereikbaarheid te midden van de primairen uit mijn dagelijksche omgeving, heb ik de scherven van mijn talenten weer bijeengescharreld.

Voor wat de toekomstige kunstenaar zich in Vlaanderen aan cultureele omgeving ontzegd voelt gaat hij bij de natuur om vergoeding en de meesten houden er de hardnekkige meening op na dat de artist op de eerste plaats een natuurbewonderaar en een natuurgenieter dient te zijn. Waarom ze dan ook die gemakkelijke gevoeligheid scherp en fel ontwikkelen zoodat het bij velen tot een plastische vizie wordt die hen tot halve schilders maakt.

Jaren lang heb ik me ijverig ingespannen om de natuur te

genieten, en die genietingen en die opmerkingen onmiddellijk in mooie, volledige zinnen uit te drukken. Hierbij had ik maar een wanhoop. Dat ik het nog nooit zoover kon brengen als de dichters, die ik volgens hun verzen, gelijk begeesterde gekken schreiend met de vallende bladeren of zingend met de leeuwerik door de velden zag lopen. Naderhand heb ik moeten inzien hoe ik lang vóór die dichterlijke betrachtting begon, voor ieder natuurinzicht overgevoelig was geweest; en hoe sinds altijd in mijn gemoed voor elke atmosfeer een onmiddellijke beantwoording was. Ik was mij van die spontane gevoeligheid echter nog niet bewust, en eerst jaren nadien heb ik ze uit de hardnekkig heropstaande reminiscenties moeten opmaken, en ze van mijn prilste jaren af, als een bloedeigen weelde en een uitzonderlijke rijkdom, aanwezig vinden. Landschappen, dagstonden, uitzichten waar ik totaal achteloos was doorheengestapt vond ik nu jaren nadien, omstandig, netjes opgeteekend en ontroerend, terug. Toen bleek het dat mijn geest en meteen mijn gemoed wonder receptief en overgevoelig alles had genoteerd. Die hardnekkige wil tot opzettelijk genieten had me die spontane indrukken doen over 't hoofd slaan, en de gemaktheid van de gewilde dichter maakte me voor mijn natuurlijke reacties blind. Dit bewust en opzettelijk genieten van een mooie stonde heb ik eerst veel later gekund, wanneer een macht van herinneringen die stonde met beteekenis konden vullen.

En de samenloopende omstandigheden bevorderden treffend die aangeboren gevoeligheid! Felle, diep inslaande oorlogsfeiten vielen juist met Lente en Herfst samen. Lente en Herfst die voor het kind nog maar alleen te doorvoelen zijn. Het kan immers nog maar alleen de wisseling der getijden goed begrijpen. Om Zomer of Winter te kunnen aanvoelen is er mannelijkheid nodig; de Winter met zijn scherpe aflijningen is strijdbaar en sterk; de Zomer vraagt

een voldragen drift. Maar in de Herfst of Lente dringen de rap elkaar opvolgende natuuruitzichten zich door hun tegenstellingen op.

De oorlog, de angsten en de doodsrees, de onzekere uren van elke dag, eindigen tijdens een onvergetelijke Herfst van regendagen en parelgrijze zonverpoozingen. En de eerste Lente, die ik bevrijd van de verjaarde doodsrees, heb mogen genieten en die teer en fijn en broos was, heeft voor het leven aan alle Lente die uitzonderlijke broosheid toegevoegd die me elk jaar in een vormeloze onrust doet kommeren omdat er mogelijk iets het voorjaar zou kunnen bederven. En bij het aanschouwen der eerste bloemen, en het verpoozen in de eerste mooie avonden, rijst immer weer een onweerstaanbare aandrang om God voor dit vernieuwde geluk te bedanken.

Het samentreffen van die scherpe feiten met die jaargetijden heeft die natuurkaders fel in mijn geest gegrift. Op zoo'n opdringerige vizioenen te midden van zoo'n opvallende atmosfeer kon niets anders dan een voortdurende aandacht volgen. Men is immers naderhand met zijn geheimste roerselen machteloos aan een moment, een lichthoek, een uitzicht, die het verleden langzaam ontzwochten en oproepen, overgeleverd. Immer weer komen oude smarten of angsten of weemoedigheid uit de dingen op u toegesprongen, omdat die dingen met hun heele omgeving als een versche koperets in het geheugen ingesneden zitten. En die eerste noteringen vormen de aanhechtingspunten waar alle nieuwe indrukken naderhand aan vasthechten.

En aldus volstaat het, eenmaal een jaarkrans aan te voelen om ontwapend aan het natuuruitzicht overgeleverd te zijn, want de opgeteekende beelden zullen bij elke nieuwe jaargang op hun tijd opstaan en het hart wekken.

Is dit wellicht het eenige geheim van het kunstenaarschap: een scherper noteerend geheugen, dat toelaat

gemakkelijker de weg terug te doen; want de kunst is zooals het leven: een terugzoeken naar het verleden, naar de genietingen en de vreugden, en de smarten van het verleden, een rusteloze tocht naar de verloren momenten. Een ons overkomend geluk wordt eerst dan volkomen wanneer het een beetje naar een verloren stonde smaakt; zooniet moet het zelf eerst verjaren en op zijn beurt herinnering worden eer men het als geluk bewust wordt.

Het leven schrijdt niet voorwaarts naar de toekomst, het eerselt er heen met het gelaat op verloren dagen gericht. Zoo, als ware het leven niets anders dan een tegenstribbeling tegen het onrembare naderschuiven van de dood, en een aanklappen van wijkende dingen. Kon onze tijd ooit merkwaardiger zijn harteloosheid verraden dan juist door zijn totaal futurisme?

Dit zorgvuldig noteerend geheugen heeft me zwaar belast!

Al die reminiscenties, natuuruitzichten en beelden uit het leven, die vele opteekeningen eener overgevoelige verbeeldingsplaat, vormen een zwaar bezinksel in mijn geest. Het is er een droesem van smart en vreugde, van vrees en onrust; van gemeenheid en schaamte en trots, van weemoed of van beelden zonder meer. Een zonderlinge smeltkroes waarin oude smarten een nimbus van geluk bekomen hebben, en verleden dagen van weemoed en stil leed, tot een hoogst begeerlijk goed geworden zijn.

Soms is het niets meer dan een gelaat of een blik (veelal van Duitse soldaten), die ik toen opbewaarde en die me nu na jaren gaaf te binnen komen. Soms zijn het brokstukken uit een nachtdroom door mijn geheugen vastgehouden; die doen gek aan als herinneringen uit een vroeger leven. Of dan weer zijn het slechts bloote uren waarin niets

gebeurde; een louter natuurgezicht, een stonde uit een gewone dag gesneden. Soms is het nog wat minder en slechts een schaduwlijn, een diepblauwe hemelstolp, een onwederbelichting, een doornhaag met windekelken. Duizende beelden die in mijn geest een ongemeene stoffeering vormen. Sommige dier beelden gaan tot mijn verste verleden terug en tot mijn allereerste bewustzijn, en bleven nochtans zoo helder dat ik het jaargetijde waarin ze opgeteekend werden uit hun détails zou kunnen bepalen. En als Ludwig Finck een boek begint met de vaststelling dat hij de wereld het eerst heeft gezien van tusschen zijns vaders beenen, zoo mag ik bijna zeggen dat mijn bewustzijn geopend werd toen ik de eerste maal, zonder eenige hulp, ons tafelblad kon overkijken; want dit nietig feitje herinner ik me alsof het pas van gisteren geleden was.

In vroeger dagen, vooraleer ik mij aan het schrijven heb gezet, kon die bonte inboedel ineens om een nietsje loskomen en me zelfstandig en buiten mijn wil om door het hoofd gaan hollen. Soms een onsamenhangende film, het eene beeld zonder vermoedelijk verband aan de slippen van een ander opgetrokken en dan op een andere dag een eenzame voorstelling die niet wijken wilde. Maar alle waren nauwkeurig door hun vroegere atmosfeer omgeven, wat me voor die dagen een folterend dubbel leven bezorgde van een verleden tijd die men opnieuw ondergaat terwijl daarnaast het levende leven rustig verder schrijdt. Zoo heb ik toen soms uren, ja, dagen lang met een gevoel van waanzin door mijn reminiscenties getuimeld. Tot ik me aan 't schrijven heb gezet.

[Hoofdstuk 9]

Jacob: Wilt Gij hem wijs of godvruchtig?

God de Vader: Godvruchtig! Ik maak hem wijs!

Marc Connelly: Groene Weiden.

VADER wedde ieder jaar over de spannende mogelijkheid dat de kapelaan, wien het de beurt was voor de vastensermoenen, O.L. Heer niet tijdig zou doodkrijgen! We hadden er toenmaals een die Christus nooit behoorlijk kon dooden. Hij verwijlde zoo lang bij allerhande beschouwingen omtrent Oliveten en Cayphas dat hij zich op Witten Donderdag moest overschoffelen om het verhaal zijn historisch verloop te geven, en er immer gevaar was dat Goede Vrijdag dat jaar in de Paaschweek zou vallen. Ik zat me in de groote kerk, bij die sermoenen die niet opschoten, te verdroomen aan de levendige localisatie en het spannende détail.

Kwam er ergens een missiepredikant die even met een willekeurig verbod zijn succes wilde beproeven, dan was voor vader het oogenblik daar om dit gebod openlijk te overtreden, terwijl ik als een jonge novice ijverde om willig en braaf het minste voorschrift te volgen.

Over onze dorpspatroon was vader evenmin als de andere dorpsgenooten aan te spreken; die Lambertus die ons door Trudo bij zijn missietocht bezorgd was, werd nu eenmaal voor geen enkel ziektegeval aanroepen, terwijl andere gemeenten een patroon hadden die hen telkenjare een winstgevende volkstoeloop bezorgde. Ik echter kon een

geheele mis lang zitten opkijken naar het groote schilderstuk waarop onze dorpsheilige door Dodo en Siegfried wordt neergestoken.

Spraken we thuis over klerikalisme, dan trok vader de neus op; een machinale geste die geen commentaar behoefde; het afkeerig grimas van alle mijn voorouders die zich, zoover de heugenis reikte, hardkoppig hadden weten te houden buiten de klerikale diktatuur die ons tot een soort Balkanvolk heeft gemaakt.

Daarbij kwam nog dat mijn vader behoorde tot die generatie waarvan iedere ontwikkelde aan vrijheidsleuzen bedronken was. Ik behoorde tot deze die weer naar een band uitziet. En och! wellicht is een liberalisme als dat van mijn vader wel onvergankelijk, en in Vlaanderen eeuwenoud. Het is een eerlijke afwezigheid van onderwerping, een rigorisme dat de vruchten van de boom aanziet: of het is, eenvoudiger nog, de trots van de burger die het niet hebbelijk vindt te moeten zien rondstampen op zijn gebied van bestuur en orde. Maar zeker is het de ernstigste hulp aan de H. Kerk opdat ze onder de drie bergbekoringen niet bezwijke.

Het ging bij vader niet eens tegen die ouderwetsche pastoors die, met een soms werkelijke heldhaftigheid, hun dorp van de nieuwe geest poogden vrij te houden, waarbij ze alleen hun schapen wat te veel voor schaapskoppen hielden. Maar wel tegen de zeloten die het hebben klaargespeeld een seminarie door te gaan, en er toch onhebbelijk als een boever uit te komen. Prebendenjagers die hun bisschop vleien, en katholieke etiketjes plakken op de dingen die er niets mee te maken hebben, tot het op een dorp niet meer leefbaar is, en er een reactie van enge politiek loskomt die het voor vijftig jaar castreert.

De schoolstrijd van achttienhonderd negen en zeventig lag de geheele familie nog zwaar op het hart! Langs beide takken waren er velen bij betrokken geweest. Een geheele verwantschap was, overwonnen, naar Frankrijk uitgeweken (die woonde in het Heilig Kanton dat gaat van Torhout tot Tielt, en door onbenulligheid uitmunt, en daar was de strijd te ongelijk geweest!). Maar aan één stammoeder hadden ze zich misgrepen! Die had het tegen de pastoor opgenomen, en tusschen haar bloeiende handel die men poogde te fnuiken, en haar zestien kraambedden hield ze kop tegen verguizing, ophitsing en excommunicatie. Die heeft aan haar talrijk nakomelingschap een frondegeest en een ononderworpenheid nagelaten die het buiten de katholieke massaregie der dorpen hield en dus voor die pletrol verschoonde. Van dit vrije voorgeslacht kreeg ik het broodnoodige erfstuk van het anti-klerikalisme zonder hetwelk de katholieke trots tot een misplaatste machtsdrang vergroeit.

Zoo was ik wellicht in de oogen onzer parochiepriesters een geus van huis uit, maar dit geuzekind kende een wondere godsvruchtige beleving.

Daar loopt, soms gelijktijdig, soms zelfstandig en overheerschend, een felle godsvrucht doorheen alle hoogtepunten van mijn gevoelsleven, en doorheen alle genegenheden en voorvallen mijner jeugd. Het is maar best dat ik vast besloten ben in deze autobiografie niets onverhaald te laten, want ik aarzel hartgrondig of ik dit hier wel verhalen zou. Ik vrees zoozeer dat welweters zonder verleden (die de bende uitmaken) zoo'n kostbare herinnering als literatuur zullen doodverven; of dat ze bij dit relaas van de devote jaren van een kleine jongen zullen uitpakken met overdrijving en onwaarschijnlijkheid. Of zullen ze - pijnlijker -

niet spreken van groeicrisissen, of klierstoringen, of puberteit?

Wel ja! het is mogelijk een ondergrondse werking der klieren en enkel dat! Maar dan is dit een bijspringen van het lichaam in welks cellenstructuur het zedelijk leven der vele voorouders nawerkt. Een mechanisch ingrijpen van de stam op het critieke oogenblik van ons bestaan om door het overwicht zijner invloeden in de plaats van onze wankelende individueele daad voor ons tusschen goed en gemeen de keus te doen, en ons zijn weg op te stooten. Dat materialisten hierbij van ziekteverschijnselen spreken, daarom leven we nu eenmaal onder het hooge woord van geestesarmen gevoelsarme menschen die zich zelf als norma nemen. Dit wantrouwend neerkijken op elke spontane uiting van ons gemoedsleven, als op een eruptie van verduwde en misboren geslachtsdrift, maakt korzellig! Geslachtsdrift is toch niet het laatste woord? Neemt hij ook niet zijn oorsprong in de reactie tegen de dood? De eeuwigheidsdrang, de strijd tegen de tijd is de uiteindelijke zin van het leven (en zelfs hun zoozeer verheven sexueele daad verraadt zijn verband met deze drang, wanneer hij, in het korte genotsmoment, de illusie geeft van de tijd vast te houden, en voor een oogenblik de indruk van vergaan uitwischet). Als zelfvereeuwiging ons leven beheerscht, is er aan een devotiecrisis, zelfs als die uit de klieren komt, niets minderwaardigs!

Maar ik houd het bij de ouderwetsche Catechismus, en neem de gratie als oorzaak mijner devote jaren. Het was al te schoon om zoo maar zenuwen en vezel te zijn, God komt nog rechtstreeks in ons leven tusschen!

Het is wel waar dat de oorlogsangst me er voor 't eerst toe bewoog, en dat de spot in de school me er naderhand, als tot het warmste hoekje dat ik toen vinden kon, leerde heen vluchten! Maar boven een loutere angstgodsvrucht

is het ver uitgegaan! Die Spaansche vreesdevotie die bij de eerste opluchting in zinnelijkheid gaat uitblazen, of die zich bij een langdurige beproeving in een fatalistische onverschilligheid omzet, ken ik best uit de eerste oorlogsmaanden toen ze plots heel Vlaanderen betoogend godsvruchtig maakte, om na korten tijd als een doorgestoken ballon weer te gaan liggen. Die kan zeker geen ongedurige kleuter jaren lang in een strenge levensregel opsluiten. Zou die hem een zelfperfectie - waarin hij echter niet goed de weg vond, en die hij te absoluut opnam - als hoogste kommer kunnen voorstellen? Zou een jongetje zich daarom jaren lang iederen dag met een taak van ellenlange gebedenreeksen volhardend naar de kerk begeven, terwijl van buiten de schaterende stemmetjes der kameraden doordringen, en zonder verlokking blijven? Zou het daarom elken dag opnieuw in de bevolkte eenzaamheid van een aandrukkende kerkinterieur de hardnekkige worsteling tegen zijn hollende verbeelding aangaan en zich aan evocatieve gebedsformules bedwelmen? Zou het op die leeftijd van spel en gezelschap, zoodanig in het innerlijk leven opgaan dat het geen maatjes meer wil benaderen omdat ze hem wel eens konden afleiden en zijn heerlijke zielsatmosfeer ontheiligen? Zou een jongen zoo'n ervaring zoo lang doorhouden? Omdat ik me volledig had overgegeven leerde ik voorbarig het folterende rythme van op en af ebbende gesteltenissen! O! dat onverhaalbare harde proefspel van God, die, wanneer men Hem eenmaal als speelgenoot nam alleen twee kaarten in de hand behoudt. Vandaag rijk en tevreden boven alle derven, en morgen arm en verstooten. Vandaag met een glimlach en een gelukkige ijver alle jongensspel minachtend voor een kerkbezoek, en morgen ongelukkig en verveeld, als een dwangarbeider door angsten ter kerk opgedreven.

Natuurlijk lieten ook hier de eerezucht en de vrees niet afl! ze staan immers mijn leven door aan de leiding! (Gaan die werkelijk zoo goed samen, of brengt het eene het andere voort? Heerschen, regeeren, zelf het leven regelen om aan de vrees te ontsnappen?)

Er was de eerezucht van het priesterschap, en er was de vrees in de vorm der scrupules. Het oorbeeld lei me allerhande levensregels op, en scrupules zorgden er voor dat ik die toen nauwkeurig uitvoerde. Een daad van twee dagen beschouwde ik straks als een belofte voor de geheele week; en om de minste afwijking - met die vrees die mij uit de bijbellessen waar de straf zoo sluitend op de misdaad volgde, was ingekweekt - vreesde ik straf. En er was de zoo absolute edelmoedigheid waarmee ik me aan de zelfperfectie zette, - ik zou ze beter heeten een rillende gedweeheid om braaf te zijn, en alles te doen wat men voorschreef. Iedere gewijde tekst die me onder de hand kwam nam ik letterlijk op, zoodat ik op den duur wel uit den opgang geraakte en het jongensleven voor mij onoverkomelijk werd. Toen ik in de oude lederen bijbel de passus over de ergernis had gelezen zat ik dagen lang in de verwarring: 'Indien uw hand u ergert kap ze af en indien uw oog u ergert ruk het uit!' Dat nu de ergernis mijner oogen en die mijner handen menigvuldig was, en ik ze nochtans niet afhakte, noh uitrukte, deed me toen voor de eerste maal mij zelf verachten, en gaf me de folterende vrees, alleen verworpen te zijn. Want dat ik niemand met handstompjes of ledige oogputten ontmoette deed me niet inzien dat de goe gemeente er zijn zolen aan lapt, maar wel meenen dat ze boven mijn eigen dagelijksche last verheven stonden, en ik alleen bedorven was. Dat in het ander geval eenieder de moed zou gehad hebben tot die operatie liet bij mij niet de minste twijfel, en deed mij miserabel rondloopen. En daar was ook nog het folterende gebod der

naastenliefde. Door een hardnekkig doorhoudende verdraagzaamheid en zachtmoedigheid werd ik een tijdlang tot een sukkelaar met wie men sollen mocht. En, kon mijn trots het eens niet meer houden en sprong ik in woede op, dan ging ik naderhand, mij vernederend, bij mijn slachtoffer om verontschuldiging bidden, zoodat op den duur het vooruitzicht van zoo'n onvermijdelijke heronderwerping me geheel braaf hield. Zoo heb ik me toen een lange reeks gewetenszaken geschapen; folterende dagen waarin ik me immer weer het hoofd te breken had om innerlijke rechtzettingen en wroegingen.

Later heb ik natuurlijk gemeend te moeten beschaamd zijn om die vreesgodsvrucht! (Zelfonderschatting dook voor mij uit alle opvoeding op). Toen men later in de godsdienstonderrichtingen immer weer met de handelingen uit liefde uitpakte heb ik me wel, met mijn minderwaardige geloofsbron, als een erg primair mensch moeten beschouwen. Maar nu zeg ik dank voor mijn vrees, want zij is de eenige heusche grondtrap van alle opgang.

Deze tijd is in mijn leven de voornaamste vormingstijd geworden. Hij heeft mijn gevoeligheid het meest uitgediept, en mijn persoonlijkheid is voor het schoonste deel zijn product.

Zoo'n belevenis graaft de mensch naar de diepte uit. (Wie tusschen zijn zevende en zijn veertiende geen intens religieus leven kende zal nooit erg veel waard zijn). Niet de uiterlijke handeling, maar de afgewerkte atmosfeer die zich langzaam uit hagiografie, bijbel en moraal in de kindergeest kristalliseert geeft een vorming zonder weerga. Daarnaast komt dan ook de mekanische perfectie, het onwillekeurig beter worden van de zielen die zich overgeven, de invloed van de dagelijksche edelmoedigheid. Welke oefening is de gebedsimprovisatie niet? Hoe wordt

de zelfstandigheid niet bevorderd door het uitzonderlijk stelling nemen tegen de dagelijksche uitnoodigingen of de spot der makkertjes in? En is het niet gunstig voor de geest dat het kind gedurende zijn prille jaren louter geestelijke waarden huldigt? Maakt het felle bewustzijn van Gods voortdurende aandacht niet verschrikkelijk toerekenbaar? Dwingen de gezegende scrupules niet nauwkeurig op uw wezen en uw leven acht te geven; maken die niet genadeloos introspectief en ongeschikt tot zelfbedotten? En jaren lang te gelooven dat enkel de daden die moeite en last kosten waarde hebben is een school van adel; naderhand voelt men zich bij de gemakkelijke dingen ongetrouw!

Tot de woorden toe hebben hierbij hun diepere achtergrond bekomen. De stereotype formules der litanieën met die 'Brandovens van Liefde' en die 'Ivoren Torens' en die 'Gulden Huizen' waren voor mij evocatief als een modern gedicht, en wekten een beeldengloeien, een nimbus van atmosfeer op den achtergrond van mijn geest.

Gedurende dit tijdperk heb ik de waarde der doodgewone dingen geleerd zoodat ik toen tot een rijk mensch geworden ben! Het feit dat ik mij zoo beperkte heeft me dubbel gulzig voor de overblijvende uren doen openstaan. Nog immer proef ik de schoone nasmaak van het iewat weemoedig geluk dat me telkens beving wanneer ik na volbrachte gebeden weer buiten kwam. Sloeg toen, samen met de felle hunker naar ontspanning, niet de heele atmosfeer van het oogenblik onzeggelijk diep in mijn gemoed? Men komt uit het heldere wereldje van dagdevoties, die de week, waarin men om de ellendige school naar de Zondag verlangt, indeelt in warme dagen van intimiteit, met immer weer andere heiligen, ofwel uit de conventioneele zonnigheid der hagiografieën, en de dag buiten de kerk vindt men dof en laag en loodgrijs. Dan kan zoo'n uitzicht erg op-

vallen. En er zitten luchtige Septemhernamiddagen met gouden roede en paarsche moedernaakts in mij vast, alleen omdat ik ze aanschouwde in de vredigheid van een afgedane gebedsstonde!

Na een fel geestelijk verloren zijn, na een intens gebed vol overgave, tijdens de diepe rust om een geslaagde zelfoverwinning heeft men nieuwe oogen, en er ligt over de dingen der schepping een ongewoon vreedzame belichting van veiligheid en kalmte die alle uitzichten diep ingrilt. De eerste oogenblikken na een hoogspanning, genieten, bij het opnemen van het omringende leven, nog voort van het feit dat daareven uw heele wezen breed openstond.

Aldus heeft die tijd voor mij aan het kerkgebouw een onzeggelijke poëzie kunnen verbinden! Tijdens tallooze uren heb ik het in zijn teederste uitzichten ondergaan, en in vele eenzaamheden zijn harteklop vernomen.

Op de Lentevormiddagen als er voor de open deuren vogelzang en meizon was, werd het kilfrissche kerkinterieur jong en lichtzinnig; maar als buiten de wolken joegen en de beuken met een verontrustend zoemen omhuld waren werd die roerlooze kerk drukkend.

Midden op de dag wanneer buiten de straten verlaten werden, begon die eenzame kerk vreemd te beangstigen, maar was het buiten hopeloos wintergrijs - doode dagen die alles dempen - dan was het, in die doezelig doorschemerde kerk, goed! Onuitdrukkelijk echter blijft de poëzie van een gouden vooravond wanneer een lage zon door de achterramen inkwam, de heele kerk doorscheerde, alles met oud-koperen licht dat de muren gelig aanstrijkt doorvonkte en doorpoeierde, terwijl de lucht, onder die plots aftastende warmte, verdaagde geuren van was en wierook loste die door de kerk gingen waren. Die stonde heeft zoo vaak tegen mijn scrupules in aan mijn angstig

gefolterd zieltje wat gloor en wat opwekkende luchtigheid bijgebracht.

Er blijkt in de geschiedenis een sluitende parallel te trekken te zijn tusschen het religieuze leven en de kerkelijke bouwstijlen. Wellicht valt die evenzeer voor het leven van een enkeling op te maken. Zoo heeft wel op den duur dit ruime en luchtige barokgebouw mijn godsvruchtsidee verbreed en verrijkt!

Daarnaast had ik nog als geliefkoosd oord een bosch-kapelletje waar ik soms met een maatje heentrok, en dat voor ons zoo een beetje als zomerhuis der kerk fungeerde. Daar werkte alles nog dieper in dan in de kerk die met haar groote hallenschap automatisch het gemoed verruimde. Hier hing soms bij gesloten weer een roerlooze wolliggrijze schemer waarin alleen het bewegen ging van een eenzame tak voor de matte ruit. Tijdens de zomernoenstunden, wanneer buiten in het zoemende zonnebosch een enkele vogel met een helderen slag zijn onrust uitzong, was het hier zoel en huiselijk. Bij regendagen, als het heele bosch doorruischt werd van een gestagen, neuzelenden onderton, waarin soms het kloppen ging van groote droppen die van de kruinen leekten, of het welluidend plassen van de euzie bij de deur inzette en een melodie begon, die nooit verder kwam dan twee hooge noten, was het hier broos en huiverig. Maar als 's avonds het heele bosch met schuine stralen die wriemelend tot de kapel doordrongen doorweven werd, dan werd die opeens te eng en te nietig zoodat men er zonder goed te weten waarom vlug weg ging.

Ik ga nog zoo vaak net als toen na ons gebedje, in herinnering met mijn gelaat tegen het kille rasterwerk van het koortje staan, om er in de fulpen schemering de rijkuitgedoschte Lieve Vrouw in haar grandezzakleeren te bewonderen. En ik weet dat ik er straks weer, als toen, bij het

zien der trossen wassen wijbeeldjes waarin we kinderlichaampjes, ledematen en huisdieren herkenden, de oude bevangenis zal ondergaan.

Ik weet nog goed waar die godsvrucht afgeknapt is. Mijn eerecommunie, die plechtige dag uit de literatuur waarop de pastoor zijn roerendste sermoen afsteekt, is, zoo niet oorzakelijk dan toch treffend, samen gevallen met het ebben van mijn religieuze ijver. Die eerecommunie werd een teleurstelling. Men had er thuis zoolang over gepraat en aan voorbereid; ik had ze zoolang in het vooruitzicht gehad en er was zoo'n felle spanning om ontstaan; de verwachting was aldus weer eens te groot geworden en de vervulling had moeten buiten maten zijn en minstens een mirakel geven, om niet teleur te stellen. Veel voorbereiding bij kinderen met een felle fantasie verwekt een verslappende overspanning. En het is een beetje de eigenschap van mijn wezen, geen onvermengde vreugden te kennen. Schoone dingen heb ik immer zoozeer vooruitverlangd en vooruitgedroomd dat ze, wanneer ze zich eindelijk voordoen, erg bleekjes er af komen. Maar ook de smart die ik in duizenderlei angsten tiendubbel voorafbeleef, verliest alle scherpte wanneer ze eindelijk intreedt; omdat ze nooit de omvang van de gevreesde smart bereiken kan.

Was er nu de verwachting om het mooie pak, en om de groote akte die ik in de galmende kerk moest voorlezen? Zeker was er ook een onduidelijke verwachting van het mirakel, van een grootsch gebeuren, van een ontroerend ingrijpen. Geen dag liet me ooit pijnlijker ontgoocheling, waarbij alleen nog scherp en bitter overbleef de innerlijke ergernis omdat een uiterlijke trots alles had ingenomen.

Ten andere aan heel die schoone tijd was maar een ramp: dat nooit iemand zich mijner heeft aangetrokken, en dat ik al die verzuchtingen en onzekerheden stuurloos heb

moeten doormaken. Hoorde dan geen biechtvader in mijn menigvuldige biechten mijn arme nood schreien? Zagen ze mijn ongewone worstelingen niet, of minachtten ze dat als kindergeleuter? Merkten ze niet mijn hopelooze verwarring, en zagen ze me niet in onmogelijke scrupules en angstige beloften vergaan? Een immer verengende scheede van de scrupules, een muur van zondewoorden en zondedingen had ik om me opgetrokken, zoodat op den duur wel alles versmachten moest. En beloften! een gesloten schakel van beloften, die in een overdreven edelmoedigheid aldoor moeilijker en zwaarder werden. Een onleefbaar leven dat eens moest stukspringen.

Zoo kreeg op de duur die nooit aflatende vrees voor de heiligheid volop gelijk! Van de eerste kennismaking met de heiligenlevens - een genre waarin voor een naturalistische vernieuwing veel goed te doen valt! - was die vrees gerezen, en bij elk nieuw gehoord feit versterkte ze en wierp zich immer weer vragend op! (Een vrees die alweer een verborgen eerezucht verraadt!). Van zoo ik gehoord had van hun heldenmoed en hun martelie, van hun verzaken en hun duizelingwekkende verheffing, van hun immer gereede inspanning voor buitenmenselijke daden, kreeg ik een groote vrees voor dergelijk lot! En ook dit heeft er aan geholpen om dit leven op te geven en... te licht bevonden heen te gaan. Dat ik later inzag hoe ik die lafheid deel met de groote hoop der stervelingen, wien de vrees voor het strak gespannen blijven in hun geestelijk proletariaat houdt, werd me een welkome opluchting uit de hopelooze kleinmoedigheid die op dit misloopen avontuur gevolgd is.

En aldus ben ik door die onmogelijk geworden tijd heengekomen maar heb er veel verloren. Die tijd is zeker te schoon geweest om zoo gemeen te sterven! Ik ben er uit gevluht omdat het niet langer te dragen was. De eerste

bevrijdende Lente, die samen met nieuwe bloemen het nieuwe leven der Etappen aanbracht, werd me de schoonste occasie om de kap over de haag te gooien en vergetend te plonsen in het brutale leven van een oorlogsknaap.

En toch kan die tijd nooit heelemaal sterven; hij zit met een deel van mijzelf vergroeid, en aan de uren van de dag, en aan de dagen der seizoenen en aan het uitzicht der natuur zitten nog brokstukken van zijn atmosfeer vast.

Zoo'n intimiteit met het heiligste slaat een stempel die niet meer verbleekt. Na zoo'n totale gemeenschap kent men de inhoud van het woord 'geloof'. Die keeren dat men het roekeloos waagde aan zichzelf te verzaken heeft men dit begrip beleefd. Daaruit krijgt men een Godscontact, een zekerheid dat men voor God uitgaat, en dat Hij een voortdurende aandacht voor ons heeft, zoodat men onmiddellijk tot Hem kan doordringen.

Zoo'n geloof verliest men niet, zelfs niet wanneer men het wel eens wenschte - wat weer alleen die kunnen wenschen die het als een alopeischend juk kennen. - Na twintig jaren queste - dit boek verhaalt het eerste deel! - vind ik nog immer dit zelfde geloof. Het is sedertdien niet meer ontwikkeld, het bleef kinderlijk, primitief en onderworpen.

Zoo'n verleden maakt ook dat de strijd tusschen moraal en leven het nooit tot een compromis kan brengen, en laat dit ééne groote heimwee: 'de n'être pas des saints!' (Bloy).

[Hoofdstuk 10]

Furore Germanorum...

ONZE woonkamer vol zon; vader leest de krant, terwijl moeder haar huiswerk doet. Namen die we vaag kennen worden in een eentonige reeks afgelezen: Oostenrijk, Frankrijk, Duitsland... België... Engeland... Terwijl moeder van kommer zwijgt slaat vader zich voor de knie, en vloekt van ontzetting: 'Heel Europa!'

Dat is voor mij de aanvang van de oorlog.

En daarop een plotse verwarring; gaan en komen, trams, auto's, gendarmen; praten en samenscholen, plakaten en papieren; en elke dag heeft zijn verrassing.

Van die eerste dagen kan ik in mijn herinnering maar niet de kermisstemming afscheiden: Aan de muren hangen proclamaties die net als de kermisaffiches met de nationale kleuren omzoomd zijn, en groote printen waarop in mannekensbladenkleur, ter onderrichting, de legeruniformen aller natiën staan afgebeeld. De toogramen zijn opgevuld met portretten van alle bevriende vorstenhuizen, en met bonte postkaarten waarop de soldaten der Verbondenen elkaar theatraal de hand reiken. Alle ernstige arbeid ligt stil, er is volk in de herbergen en er is geen school, terwijl we jongens uit de afgelegenste wijken, die om de vele nieuwe dingen opgekomen zijn, langs de straat ontmoeten. De muziekmaatschappij wijdt speciale repetities aan de

nationale hymnen der Verbondenen, en eenieder die men op straat ontmoet draagt een driekleurige cocarde, die aan de schietroos van een kermiskraam herinnert; alleen zijn sommige nu zoo groot als een koolblad omdat ze tevens beschermend om de Belgische heen de Fransche driekleur bevatten.

En wij kinderen zijn tevreden omdat het oorlog is, en omdat we met zoo'n buitengewone gunst bedeed worden. Klassieke spelen waarin we de groote menschen nadeden, winkel of dief of herberg, geraken op de achtergrond, en voortaan spelen we oorlog. We zaten juist tusschen een stevige batterie van oude kachelpijpen en steenen projectielen toen we met werkelijke spijt vernamen dat de oorlog niet doorging - een der vele nieuwsjes die toen met elken dag wisselden! - omdat Frans-Jozef niet meer wilde. Die kerel heb ik toen in een spontane opwelling van mijn hart grondig gehaat. Nu hadden we eindelijk ook die gebeurtenis waarover we zooveel hadden hooren verhalen, die het onderwerp der schoollessen uitmaakte, en in zoo menige winteravondvertelling voorkwam.

Met vreedzame beelden moesten we het begrip oorlog samenstellen. Het was doordrenkt van de geestdriftige droomen der geschiedenisplaten en de warme, rustige klaslucht. Het was omhangen met de vreedzaamheid der herbergen langs de baan waar we de oorlogsherinneringen van het uithangbord aflazen, en onder de indruk kwamen van de vreemde namen als Sebastopol of Lodi of den Kejorum (Kairoum). En de akeligste verhalen waren omhuld en onschadelijk gemaakt door de stemming van de woonkamer bij winteravond.

De verste oorlogsoverlevering was de donkerste en wellicht daardoor had ze ook vier eeuwen overleefd. Eenmaal was het dorp zoozeer ontvolkt geweest dat er nauwelijks tien menschen te vinden waren en de bramen in de haarden

doorheen de schouwen groeiden; de groote uitwijking naar Holland waarover Spaansche soldaten in hun brieven vertellen, hoe ze tusschen Brugge en Gent twintig mijlen aflegden eer ze bewoonde huizen vonden.

Over de Revolutie liepen meer verhalen: de openbare uitverkoop der kerkmeubelen, de missen, doopen en huwelijken in een brouwerskelder, de driedaagsche plundering van het dorp door een Fransch regiment, als antwoord op de plundering van proviandschepen in de Gentsche vaart. Een betovergrootoom, die men 'de Reus' heette, had met twee paarden aan de Boerenkrijg deelgenomen; en een ander was uit Rusland teruggekeerd zonder teenen, die hij echter elke winter weer warmen moest. Wij volgden de Corsikaansche dikzak op zijn epische veldtochten bij middel van de tallooze bordjes die we in ieder huis aantroffen.

Grootmoeder, een oud wijveke dat pijpen rookte, was in 't jaar dertig als boorlingske door haar moeder bij de tijding van de aantocht der Hollanders in de bosschen ondergebracht. Van een grootvader hadden we nog het lidteeken uit de Negendaagsche veldtocht gezien, en van een andere grootvader die in 't jaar dertig vrijwilliger was, zongen we de muiterliedekens, naieve volksdeuntjes die veel weg hadden van een kiesvoois, en waarvan er een schrijnend was van armoedige sinceriteit:

Asa, jonkheden,
We trekken naar het veld
Omdat onze Rodenbach
Geeft brood ende geld.

Ook andere oorlogen leefden in gemoedelijke anecdoten na. Een burgersjongen aan lager wal was, na de bontste avonturen, gevallen in den Atjeh en zijn zuster kreeg van den Hollandschen staat - een beroepsmisvorming van

debet en crediet uit zijn handelsgeest-eerlijk zijn erflating toegestuurd: een halve gulden aan achterstallige soldij.

De herinnering aan een Zoeaaf bleef bewaard door de culinaire omstandigheid dat hij, die voor zijn vertrek een verwende lekkerbek was, bij zijn terugkeer de mamschotels van het zwijn een heerlijk gerecht vond.

Onze ouders hadden zich met de ooren tegen de aarde gelegd om de kanonnen van Sedan te hooren en de oudsoldaten die toen de grens bewaakten zagen we in elke stoet met hun kepi en hun stramme pas opstappen onder het schorre commando van een plechtige ouwe die zich voor elke uitstap vooraf oefende in zijn tuintje om het noodige toontje te vinden.

De menschen hadden van de oorlog alover de uitzonderlijke periode van honderd vredige jaren alleen nog de begrippen van brandschatting en plundering behouden, omdat die atavistisch zijn in dit land dat sedert Maximiliaan aan alle soldeniers als knaagbeen werd voorgeworpen wanneer de regimentskas faalde. Het werd zoo vaak geplunderd dat men het van zijn uitzicht kon aflezen. De meeste hoeven liggen er dun gezaaid en ver van de wegen achter bosch en kreupelhout verscholen en de wijken vindt men vooral ver landinwaarts. Van het twintigsteeuwsche schoolwerk dat de oorlog als hoogste levensprestatie voorstelt was nog niet veel te bespeuren; de oorlog bleef nog goed en ouderwetsch de Godsgeesel. Veertien-achttien zou hun dit begrip nog wat aanzuiveren en hun een nieuwe vorm, de verfijnde zelfvernielingswoede van een materialistische menschheid, leeren kennen.

Zoo dateerden hun reacties dan ook evenzeer als hun begrip; er ontstond een koortsachtige haast om schuilplaatsen gereed te maken: aalputten en citernen werden geledigd en gereinigd, en als verblijfplaats ingericht. Evenals in Van Mander's tijd zocht men de dichtste hagen en

boschjes op, en ieder had ergens in een hoek van de tuin of op een verborgen plaats zijn waarden verstopt.

Iets echter stond bij alle menschen weldra vast: De gelaten zekerheid van weer eens de Europeesche prooi te worden, en het vooruitzicht van een nieuwe ramp. En hun eenig optimisme was de hardnekkige voorspelling van een spoedig einde.

Is dit de straf voor een volk dat sedert duizend jaar niet wilde gier zijn, en eerst zal moeten klauwen en snavel herkweeken om niet te vergaan? Het is karakteristiek hoe we de oude woorden voor kamp en strijd verloren hebben, en alleen 'Oorlog', dat eigenlijk Noodlot beteekent, behielden. Er zullen heel wat zegepralen en schoone gestalten noodig zijn om onze vroegere trotsche ziel te herstellen. Men kan het spijtig vinden, maar voorloopig moet men kunnen schreeuwen als een gier om behoorlijk te leven.

En zoo begon de oorlog hier ook zonder panache. De optrekkende mannen werden in de dorpen niet door gejuich begeleid, en geen vrouwen hadden bloemen voor de helden. Wij hebben in die grijze morgens van Augustus, die met een melkwitte mist de komende hitte broedden, de klassen zien lichten: stille mannen in slordige uniformen, en jonge vrouwen met verschreid gelaat, tusschen vele andere menschen die zwegen. Alleen in het burgerswereldje dat weinig dienstplichtigen te leveren had, ging het wat grootscheepscher; hier werden pronostieken gemaakt, liederen gezongen, goedkoop patriotisme gekletst, en Europa verdeeld. Om de dag taptten ze een nieuwe mop die de eene of de andere versch uit de stad mee had; ze speelden spiritueel met woorden, zegden de keizer vreet Marne-yonnaise of Koning Albert zendt een telegram aan Frankrijk: Joffre Pau Guillaume.

Zoo bracht de aftocht dan ook luttel teleurstellingen, want overmoed was er nooit geweest. En al wat toen nog

gevolgd is heeft dit makke duldersvolk weinig verbaasd. Ze hadden erger voorzien, en hun overleveringen waren akeliger dan het lot dat hun te beurt viel.

Vanaf de eerste oorlogsdag bloeide een ruwe mystiek op die aan alles een beteekenis gaf. Ik heb het halve dorp weten op staan kijken naar een schoone zonsongang van vermiljoen en aschgrauw die nochtans doodgewoon was in deze streek van zeelucht. Maar al de menschen overtuigden zich zelf dat dit alles nu bloedstriemen en rookkolommen waren. Men hoorde van verschijningen en voorzeggingen van zegepraal. De Landwacht, die er zijn oude titels van Kleine Patriot en Gentenaar bij had bovengehaald, drukte in extenso een profetie over van Priester Johannes, waarin het ging over de Antichrist met de lamme hand en een laatste beslissende veldslag in Westfalen.

Het heele dorp was opeens middeleeuwsch godvruchtig. Elken dag stapten de dorpelingen in massabeevaart luidop biddend of zingend naar de landelijke kapellen en 's zondags trokken boetevaarten achter een naakt kruis door een miezelig dorp. Op honderde exemplaren circuleerde het eeuwenoude gebed van Keizer Karel met de verplichting van copieeren en doorgeven op erge straf. De kerken liepen voor elke dienst vol, en het Parce Nobis Domine, parce Populo dat we avond aan avond toen gezongen hebben, steekt pijnlijk in mij vast.

Het zegelied waarmee voor mij de oorlog aanving, en dat door de menigte om mij heen avond aan avond werd gezongen, luidt:

Eilaas
'k heb mijnen God,
en zijn gebod,
veracht en bespot.
Eilaas.

Toen begon de film, al die dingen die we tot op heden alleen kenden uit illustré's en die ons ver en vreemd leken, kregen we thans voor oogen.

Het eerste was de komst van een boy-scout, amper een paar jaar ouder dan ik, die een missieve overbracht en in zijn nagelnieuw equipement, spijs een teleurstellend vulgaire muil, te midden van onze bitterste nijd te pralen stond. Die bracht de eerste maal een roep van het avontuur: het vrije trekken door onze Augustuswegen die blauw waren van morgen, en de verlokking van het uniform die ons in het centrum der belangstelling zetten moest.

En kort daarop begon het défilé der volkeren dat met elk oorlogsjaar nog wat bonter worden zou.

Op een zoete Zaterdagavond trokken schimmen door het dorp: Engelsche soldaten, pas ontscheept te Zeebrugge. Smal tegen de laate Oogsthemel afgeteekende schimmen die zonder verpoezen langs de deemsterende straten doorreden. Hooge, flegmatieke gestalten die op ons neerzagen en tusschen hen in schuivende kanonnen meevoerden die we vol schroom gingen aanraken terwijl we voor hun kilheid huiverden. Die komst bracht de eerste jubel over het dorp: de jubel om de hulp. Mijn moeder, die weinig met de oorlog op had, en over alle gebeurtenissen zwijgend huiverde, jubelde nu ook. We riepen 'Vive l'Angleterre'. Voor haar open venster speelde de pianiste 'God save the Queen'. We zagen toen die schimmen over hun paarden buigen, en we hoorden warme mannenstemmen die we niet begrepen. Boeren stonden met manden vol appels en peren. Boeren die ongenadig hun honden op ons loslieten wanneer we door hun haag kropen of ongevoelig bleven voor onze hunkerende blikken, wanneer we bij hun hek stonden te kijken naar de tallooze blozende appels die in het gras door de runders werden opgeknasped. Nu gooiden die zoo maar hun schoone vruchten naar de ruiters op,

en was er een mis, dan dorsten we die, in bittere eerbied, niet voor ons behouden.

Vrouwen sprongen hittig hysteriek naar de paarden toe en grepen de beenen der soldaten waar ze hun niet de handen konden vatten, en de soldaten hadden geile gebaren naar hen toe. Toen ontdekten we na de mystiek, die tweede zijde van den oorlog: de ontheffing van de moraal.

En de zondag daarop bivakkeerde een brigade Schotten in bonte rokjes en lange linten op een buitenwijk. De jongens liepen er in groepjes heen, en de meisjes wandelden op, dicht gearmd en blozend van verwachting. Over het pleintje liepen de Schotten reeds met meisjes van het dorp, - de armste! waar wij toch verwacht hadden dat de rijkste zouden voorgaan; naar onze meening was dit nu een ergerlijk verzuim der maatschappelijke hierarchie - en ze praatten alsof ze verwant waren. In welk koeterwaalsch de gewaarwordingen door die rokjes verwekt werden uitgebracht weet ik niet, maar de taal der liefde is het eenig Esperanto dat tot op heden werkelijk slaagde.

En als een gespannen achtergrond voor die dagelijksche film was er de paniek der Uhlanen-incursies die soms halve dorpen op de vlucht joeg en tot een gekke vervolgingsgedachte werd. Een spookverhaal als van de Vliegende Hollander, dat stilaan schrikwekkend uitgroeide tot een legende van vrijgelaten galeiboeven die hun leven afkochten. De dorpstoegangen werden met eggen afgesperd, terwijl de burgertjes die we gisteren nog gingen sarren in hun werkhuizen nu opeens ontzagwekkend, in een blauwe kiel met groote kokarden bezet, bij die barrikaden de wacht optrokken.

Een zonnige Septemhernamiddag, met geuren van stof en doodbloedende zomer, bracht een heele tram luidruchtige vluchtelingen uit Aarschot. Een bonte karavaan van schreeuwende vrouwen, achtelooze mannen en gelukkige

kinderen die ons in een onbegrijpelijk bargoensch aankrasten, en al dooreen in een groot lokaal werden ondergebracht. Die brachten de schrikmare van brand en moord over 't dorp, en vertelden in de huizen waar ze genoodigd werden hun bloedig wedervaren dat aan de menschen het laatste greintje moed ontnam.

En om het dorp was er een koortsachtige bedrijvigheid: boomen rooien, hagen omhalen, open ruimten maken: gevechtsvoorbereidingen waar we niets bij dachten. En elke dag bracht almeer; het nieuwe kwam aangehold in een aldoor versnellend tempo als haastte men zich om nog alles te vertoonen. De opeiseling der wapens tegen de vrijeschutterij, wat opeens al het oude oorlogstuig van drie eeuwen ver op de straat bracht: keiroeren, musketten en pistolen; lange 'fusieken' - geweer en bajonet aan een stuk die we van de bordjes over Napoleon kenden - degenstokken, dolken en oude sabels die als gedachtenis aan een of andere voorvader bewaard bleven.

En trams, trams zonder ophouden, trams die de heele dag en de halve nacht uit Gent kwamen aangestoomd met eindelooze rijen reizigers en goederenwagens die alle tot op de platforms en de teerdaken toe stampvol zaten van een gek allegaartje van burgers en soldaten, tweezakken en valiezen. Een land dat leegliep, een volksexode voor de roep van onmenselijkheid en barbarie.

En op een morgen als waren het slechts kwamarevogels geweest die de dreiging eerst, en nu ook het teeken der vervulling brachten, waren zonder dat iemand het vermoed had de vluchtelingen met hun hebben en houwen verdwenen.

En nu ging het met de hoop en het vertrouwen elke dag bergaf.

En begon de vreeselijke aftocht, de vreeselijkste wellicht die ooit leger deed, de aftocht van een troep wie alles ont-

brak. Een eindeloze drift van moede soldaten met terneergeslagen gelaat en triestige oogen. Een kakelbonte bende met hun fantasiekleederen die voor deze triestige parade akelig werden. Lanciers die hun shapska hadden moeten wisselen tegen al wat ze vonden aan pet of hoed of kepi dewijl ze telkens voor uhlanen genomen waren. Vrijwilligers die nooit volledig in de kleederen geraakt waren, en oudgedienden wier kleederen niet meer pasten. En daartusschen onder hun potsierlijke hooge hoeden de sinistere garde-civiek die al die rustige kantoorbedienden, al die honkvaste kruideniers opeens op stukgelopen voeten etapen van veertig kilometers deed vreten.

Zwijgende groepen zonder gezang of luidruchtigheid, zwoegend aan de hooge ransels. Een slecht geëquipeerd leger dat tot de oude praktijken van requisities en karwei moest overgaan om zijn materiaal te vervoeren zoodat men achter elke bende een zonderlinge legeretros van boerenwagens en kamions door burgertjes en boeren gemend kon zien meehotsen. Daar tusschen zagen we tenslotte ook onze kamion, waarop we zooveel heerlijke tochtjes hadden meegemaakt, verdwijnen om eervol te gaan eindigen in de IJzerslag te Kaaskerke.

En toen kwam nog een tram met enkele gekwetste soldaten uit een schermutseling ergens boven Gent, uitgehongerden die boterhammen vroegen.

En over alles hing verwarrend tusschen Septembermorgenden vol paarlemoer en vroegkille avonden wit van smoor en loovervuren de atmosfeer der oude kermissen. Dagen die zomersch waren met hun druivenblauwe einders; of soms een dag van zeeverende regen.

Toen sloeg de aftocht in een hopelooze verwarring over: wegen die niet meer vrij kwamen, en soms onder een ongedamden toevloed reddeloos verstopt bleven. De moppentapperij was uit en de menschen vergenoegden zich

er mede stom langs de weg te staan. De cocarden waren afgespeld. En op zekeren dag was er de zekerheid: straks zijn de Duitschers hier.

Toen vluchtte ook het dorp. Elke dag vonden we minder maatjes en vertrokken andere gezinnen met de overvolle trams, en noordwaarts naar het nabije Holland, op de oude weg voor het vluchtend Vlaanderen was het een ononderbroken stoet.

Ik weet nog hoe ik die maatjes die naar Holland mochten toen benijd heb, en hoe we ons een beetje vernederd voelden van hier zoo maar hopeloos op het almaar doodlooper dorp te blijven steken.

En toen de laatste dag daar was, toen de negen tienden van de bevolking heen waren, toen men vaag wist dat morgen het dorp bezet werd, toen wilden vader en moeder de handen vrij, en werd besloten dat we maar bij een pachter zouden gaan logeeren.

Hemel! wat hadden we een plezier toen we eindelijk ook mochten vluchten! Den heelen namiddag stonden we op ons zondagsch gekleed, ongeduldig en geprikkeld om voort. Wat maalden we om de Duitschers die morgen hier zouden zijn. Wij, we zouden in de bosschen en op een hoeve verblijven.

En toen we eindelijk heen mochten, drie kleine jongens als de heusche vluchtelingen met een bundeltje in de hand, toen hebben we niet geschreid. Moeder immers had zich kloek gehouden, en het kind schreit voor ernstige zaken op commando.

Het dorp lag vol soldaten, zoo maar op de straatsteenen onder de miezelende regen neergeveld, en op het marktplein speelden Brusselaars voetbal, terwijl, triestig en dwaas in die algemeene warboel, de vespers klepten.

Die namiddag toen we vader en moeder in het onbekende achterlieten hebben we veel plezier gehad. We hadden

de boorden onzer Zondagsche hoeden opgekruld en telkens we een vadem ver gegaan waren bleven we staan, bogen op commando het hoofd en lieten, zorgvuldig elkanders voorraad afschattend, het opvangen water aflopen, en we twistten en we lachten dat het onder de troosteloze hemel door het druilende herfstbosch schalde.

Het lage hoevetje dat, verscholen in de zompige kleibosschen der oude Brugsche uitbatingen, voor wie weet de hoeveelste maal in deze rampzalige streek tot schuiloord diende, liep stampvol en toen het donkerde zaten we er reeds met ons dertig.

Het leek een groote kermis: drukte en vele vreemde gezichten. Tot de late avond kwamen vluchtelingen binnen; dorpelingen somber en onrustig onder hun gepak en alle met eenzelfde groet: 'Ze zijn er nog niet'.

Maar elke nieuwe aangekomene die even de heerschende gezelligheid had kunnen verstoren verloor straks zijn vrees in de onweerstaanbaar herrijzende ontkommering van een groep menschen die in een zelfde geest samenhokken en voorloopig veilig zitten.

Nu en dan kwam er iemand van de naburige hoeve naar nieuws uitkijken, en soms kwam in een schaarsch woord of een dwaze veronderstelling de onrust overeind waarop dan de eene of de andere buiten ging staan in de doodstille avond: 'Of ze in het dorp geen alarm luidden'. En dan liepen we met deze mee, en voelden om ons heen het roerloos mysterie van aanleunende bosschen, en van wat er daar te midden van die geluidloze aandachtigheid der boomen en de eentonigheid van een onophoudelijk neerzeeverende regen ongeweten kon aanwezig zijn. En bij dit haardvuur, in die donkere boerekeuken vol rook en schaduwen, heb ik duidelijk de geschiedenis voelen nader komen. Om de gedachten af te leiden had iemand het gesprek op de oude overleveringen van de omstreek

gebracht: de Brugsche steenbakkerijen, de Tempeliers op een naburig hof met meterdikke muren en hooge mote waarin men geraamten had aangedolven, de ceintuurweg die als een verdedigingsgordel om de oude Brugsche stede vijf mileshoeven verbond. Onze schrill opgespitste zenuwen stonden voor al die beelden en herinneringen gewarig open, en toen deden we ook de spannende ontdekking dat we deelgenooten werden van een historisch gebeuren dat 'eens op school zou geleerd worden' en waarover men bij de haard zou vertellen, en dat we figuranten waren in een groote historieles. We waren trotsch omdat we uit een saaie tijd, die zonder historie blijft, waren uitgenomen.

En toen het laat werd trok heel de bende naar het smalle zoldertje, waar onder de bloote pannen, met allerlei matrassen en stroolegers en een bonte bedekking, slaapstee was gemaakt voor twintig man. Dien avond heb ik voor het eerst een meisje zich zien ontkleeden: en die rilde verschijning is in mijn geheugen als een vreemde dissonant blijven opklinken uit die donkere avond.

En dan op het oogenblik eer de slaap komt, in die veilige warmte van een polk waar ik voor de eerste maal van mijn leven, zonder dat moeders handen zorgend en wetend medehielpen mezelf moest induffelen, voelde ik een ontbering en er kwam een karige gedachte die heel even toeneep, aan vader en moeder die nu voor de eerste maal sedert hun huwelijk alleen op het groote doode hof zonder knechten en zonder kinderen, te midden van een dood dorp waar nog nauwelijks een vijftigtal menschen te vinden waren, en een pikdonkeren nacht van miezelende regen, alleen lagen tusschen twee vijandelijke legers.

Het ontwaken was een verrassing. Vroeg wekte ons het ronkende kirren en trippelen van duiven, en onmiddellijk waren we van ons nachtleger op, en we liepen naar de helle zonnemorgen die in de tallooze slierten die zich tus-

schen de boomen verloren over het bosch zilverde. We liepen naar buiten omdat de geur van herfstloover ons tot in huis wenken kwam: we liepen naar het paradijs van beukenootjes en eikels en kastanjen, en we gooiden in de boomen die ons met hun parelende droppen besprenkelden. Die helder gewasschen dag, dat kleurige bosch dat frisch en dampend tegen het huis kwam aanleunen, loochende alle onrust en onze stemmen klonken dan ook hoog en hel om de heerlijke vacantiemorgen, terwijl de doffe schoten die ver weg achter het bosch klopten ons luttel onrust konden bezorgen.

Maar opeens werd die schoone boschstilte, die door enkele verre afgebroken geluiden werd ingelijst, vervuld met een gerucht dat de heele streek beheerschte, dat, regelmatig als het was, ze reeds in bezit had genomen eer we het gewaar werden: De Duitschers trokken het dorp binnen. Een rijden en rotsen, een trekken en hossebossen, een rusteloos rammelen op de verre kalseide: een rumoer waar, door de afstand, alle dreiging af was en dat, zooals het nu alover de bosschen heen waarin het galmend hangen bleef ons bereikte, vreedzaam aan het avondlijk binnenrijden van zwaargeladen oogstwagens denken deed. Een mysterieuze onafgebroken stroom, waarnaar de donkere menschengroep die stilaan van alle kanten het bosch was komen vullen, met de blik op de bruine boschgrond waarover een film van voorstellingen reed stom te luisteren stond. Een onweerstaanbaar geluid waartusschen immer weer, zwaar en vaag gerhythmeerd, het opstappen van legers hing dat met elke stonde scheen te versterken tot het noodlottig leek als het ruischen van een vloed bij dijkbreuk.

Toen stonden wij kinderen plots alleen; de mannen liepen zich in allerlei schuiloord verbergen, of trokken nog dieper het bosch in, terwijl niemand om het albeheerschend geluid nog spreken dorst. En toen werden wij naar

het hoevetje teruggezonden; daar was het immervoort leuk van bedrijvigheid, het heele voorhof leek een poeldenierszaak daar alle hennen en konijnen er aan moesten gelooven om de vele gasten te spijzen; t'allenkante waren de vrouwen in de weer om de rijkbezette maaltijden die in equipes gebeuren moesten, voor te bereiden. Buiten mochten we ons niet meer vertoonen, we zaten bij de haard waar we door en oude geweerloop het vuur aanblaasden, en alleen de vrouwen, sterk in hun vrouw zijn dat geen argwaan kon wekken, liepen verder rond bij hun werk en hielden meteen een oog op de landweg. En telkens weer hoorden we hun geruststellende vaststelling: 'Ze schieten niet'.

Maar het uitkijken werd een ongedurig heen en weer loopen. Op de verre kalseide over de bosschen rammelde nog immer voort het voeren en hossebossen. Te middag dook geen man ten eten op en we zaten zwijgend en koest met onze borden bij het vuur.

'Ze luiden geen middag', zeiden de vrouwen. Maar nu de aandacht op de toren gevestigd was, sprong men bij elke uurslag buiten: 'Is het geen alarm?'

En we hoorden de vrouwen die verhalen wisselden: 'Daar zijn er zooveel gedood! en daar heeft men dit en dat platgebrand'. Eentonige enumeraties, nu van de eene, dan van de andere die telkens weer door iemand werd heropgenomen, en de kommer scherp hielden.

Ik herinner me niet van toen een moment om vader of moeder, de nu toch te midden van die verre bezetting verbleven, gekommerd te hebben. Harteloosheid? Grondeloos vertrouwen in vaders sterke wezen waarop we sedert zooveel jaren hadden leeren vertrouwen? Maar we zaten stil van plechtigheid om het onvergetelijk binnentreden der historie.

En dan werd het stil op de verre baan: de ratelende stroom over de kasseien had opgehouden. Een zonderlinge

stilte waarnaar we het heele bosch, en al de omringende hoeven gespannen voelden luisteren: 'Komt nu het alarm?'

Tot heel t'einden de landweg een man die we verholen bespiedden, een eenzame persoon, met groote gestalte en moeden stap, op ons toekwam. 'Vader'. We gingen midden op de zandweg staan zoodat hij ons merken moest, en dan gooide hij geruststellende de handen de hoogte in, en we liepen hem te gemoet. En van alle kanten uit bosschen en hoeven en struiken en hagen, uit huizen en schuren en stallen kwamen de vluchtelingen uitgekropen en liepen op vader toe.

'Kom mee naar huis, 't zijn menschen als wij, goed volk'.

En door de velden met een angstige nieuwsgierigheid om het veranderde, het bezette dorp, en met een spijt tevens omdat er van een tweede avond in het nu barstensvolle huisje niets zou komen, keerden we naar huis terug. En van alle zijden kwamen meer mannen uit hun schuiloorde aangelopen, en ze deden ons teeken, en uit alle hoevetjes werd er gewenkt, en vader vertelde honderdmaal de gebeurtenissen. En de groep groeide aldoor aan, zoodat het op den duur wel leek alsof een legertje op het dorp toetrok.

Op de steenweg zagen we de eerste Duitsche soldaat; een grijze verbindingsman met een moto. En honderden mutsen werden eerbiedig afgenomen, de gedweeë onderwerping van het verjaarde lijdervolk.

En dan het dorp. De morgen na het feest. Het heele marktplein vol bonte papieren; de raadhuiskelders die eeuw na eeuw langzaam met archieven waren volgestopt lagen op de dorpsplaats uitgestort, en daar wapperden en vlinderden nu de eerbiedwaardigste documenten die samen met de meubels en het gerief de straat waren opgegooid. De telefoonkabin hing open en vernield, en op een afzonderlijke hoop lagen de ingeleverde wapens zoo maar met de kolf tegen de steenen rats in twee geslagen. En om het

plein waren alle deuren van de verlaten huizen ingebeukt en langs de weg was het een bont aldooreen van gebroken voertuigen en kapotte wagens. Tot ons huis toe, gewoon als immer, gaf een vreemde indruk, en 't leek alsof we er weken waren weggeweest.

En pas waren we binnen, of er kwam een nieuwe golf soldaten zingend het marktplein overzwermen. Toen voor dit venster, waar ik angstig dit schouwspel van een bezet dorp, en die beruchte troepen te bekijken zat, heb ik opeens onduidelijk gevoeld hoe achter ons een luik werd dichtgeslagen. Dan ben ik in een huilkramp gevallen die mijn moeder met allerlei geruststellingen poogde te bedaren, als had ze met een mijner gewone oude angsten te doen. Maar ik herinner me nu nog hoe het vooral een wanhopige, woedende verwondering was, omdat die lachende en stoeiende jonge mannen die enkel door hun grijze kleederen en hun taal van onze jonge mannen verschilden, ons zooveel kwaad wilden; een verbazing van de jongen die geleerd heeft aan de goedheid te gelooven, en nog niet anders dan met zijn catechismus te denken; een angstkramp waarvan ik wanhoopte ze ooit te zien ophouden, en het tergende gevoel van, als tegen de onberoerbare staven van een gesloten kooi, langs alle zijden tegen onwil, hoogmoed en harteloosheid aan te stooten.

En tot de duisternis inviel kwamen de regimenten toe, en gulpten door de smalle, oude heerenbaan het dorp in.

En 's anderendaags en de volgende dagen was het een ononderbroken karavaan van zingende soldaten en trompettende ruitery.

Een zegevierende luidruchtige trek waarbij de burgers stil en vernietigd, maar tenslotte nog tevreden waren omdat dit de rustigste bezetting van het heele verleden bleek te zullen worden. Deze zooveelste doormarsch van troepen was de eerste die hen van allerhande kalamiteiten als

brandschatting en plundering verschoond liet. Na Gentenaars en Franschen, Franschen en Franschen, Spanjaarden en Geuzen, Franschen en Franschen, Zwitsers en Schotten en Zwaben, Franschen van Humières en weer andere Franschen, Oostenrijkers en Fransche Sansculotten of Keizerlijken, Pruisen en Engelschen en Kozakken kwamen Duitschers en waren op verre na de slechtste niet.

Het was een dammenlooze grijze vloed van trotsche soldaten, waartusschen donker en hopeloos verloren soms enkele gijzelaars werden meegevoerd: menschen met hangende kop waarvan wij ons opeens onoverbrugbaar gescheiden voelden. Een ratelende rammelende vloed van wagens en kanonnen, en kruitwagens, en auto's, en paarden, en daartusschen de zware kadans van oprukkende troepen die divisie na divisie door de vretende IJzerslag werden opgeslokt. Een woelige stroom die niet eens meer in de nacht onderbroken werd. Jolige, ernstige, zwaarmoedige, of lichtzinnige gelaten; groote mannen waartegen we onderzoekend opstaarden. Ik heb nu de indruk dat ik toen enkel aangezichten gezien heb, aangezichten die ik onrustig heb gepeild om hun zoogezegde wreedheid te meten en waarvan ik er sommige nog heden in mijn geheugen terugvind.

En elke nacht lagen de huizen met soldaten vol; rustige en ernstige menschen die van een onverwachte goede wil waren; hogere officieren met breede helgevoerde mantels die afstandsich bleven en als hooge gasten behandeld werden, en simpele goedmoedige ordonnances die in de woonkamer zaten. En alle lokalen, herbergen en scholen lagen vol met stroo en leverden kwartier. En wanneer we in die eerste avonden buiten kwamen vonden we de paarden huis aan huis aan de vensterluiken gebonden, waar ze onrustig de vonken uit de straatsteenen te kappen stonden.

Na de onrust van de eerste dag kwamen opeens van alle

zijden weer kameraden boven, en net als op de kermessen begonnen we om het vele nieuwe dat op elken straathoek en bij elk huis te bekijken viel van de eene zijde van het dorp naar de andere te loopen. Vlak buiten de huizen lag het doode paard dat de achterhoede van het vluchtend leger er verloren had; een fijne, rilde schimmel die als 't ware op den wegkant waar we hem gingen in de huid kerven te slapen lag.

Voor een huis werd een zwijn geslacht, en elders hing een koe op de kaak. Om elke hoek stond oorlogstuig waar soldaten aan poetsten of herstelden, kanonnen en auto's en geblindeerde wagens; het heele dorp was een rarekiek.

We liepen bout en driest door de scholen die opeens kaal en onooglijk waren met hun strooleger, hun fladderend papier en de vele zwarte vuurhaarden. En we waagden ons dicht bij de soldaten, we liepen naast hen, we stonden tusschen hen in en lachten mee met hun aanstekelijke jovialiteit. Ze betrokken ons in hun doendigheid en wanneer we dan zelf een woord waagden waren we verheugd en verwonderd dat ze ons begrepen. Weldra konden we uitpakken met een paar volzinnen Duitsch, een paar soldatenvloeken en een pijp met een roosterdopje.

We werden in een leven van weelde en overvloed betrokken dat ons eigen voorbij en vergeten legertje met zijn armoe en zijn gedruktheid nooit had vermogen aan te brengen. Intiem als nu met de Duitschers, was het met onze eigen soldaten nooit geworden; hun en ons ontbrak de lust; een leger op vlucht is geen zegevierend leger, en het eigen volk trekt nooit zoo erg aan.

En onderwijl moesten wij ons niet op de grond leggen om de kanonnen te hooren, maar hadden voortaan kanonnengedommel op elk uur van de dag, op elke uitstap, bij elke daad, bij ons slapen of ons spel; bij ledige uren of bij avonden in de huiskamer; een grommende dreiging die ons

leven toen onderschoven zat zoodat onze dagelijksche handelingen wonder oppervlakkig werden. Ongemerkt was het begonnen, een trommelen, een bonzen, een daveren dat in die vier jaar geen uur meer zou ophouden, maar immer op een hoek van de einder zou roeren. Als een grommen van een dier zou het voortaan achter de dagen en de nachten, achter de zomer en de winter, achter sneeuw en rijpe oogst, achter bloemen en maannachten te dreigen staan.

's Avonds stonden we aan onze kamervensters en zagen de brand van de verre dorpen wier namen naderhand met verschrikking en nachtmerrie in de geest van miljoenen menschen zijn ingeprent geworden. Groote kladden licht die openwaaierden op de lage herfsthemel, en die soms op twee, drie plaatsen tegelijk tegen elkander opflakkerden of de heele hemel aanstaken. En toen na weken zagen we ook die flakkeringen vergaan in een trouw schijnsel dat soms hel kon op en neder slaan als een brandende haard of soms als een late avondstreep roerloos stond en vier jaar naeen met zijn lugubere schijnsels onze slaapkamer heeft doorschenen.

En in de avond stonden we te luisteren naar het moeizame treingerol, hijgen der locomotieven en rusteloos ratelen der wagens. En er stonden apocalyptische vizioenen op die de verbeelding der menschen bezetten: De duizenden dooden van de IJzerslag werden met heele treinen naar de kalkovens gebracht om er verteerd te worden; en zoo stonden ze op die laatste, lugubere reis: rechtop, vier aan vier gebonden, tot boven de knieën in het zand.

Tot opeens geen soldaten meer kwamen, heel die kermis, die langdurige kermis vol verwachtingen brak af en de oude heirweg die als een reuzedoos van Pandora al die wonderen had uitgehaald, lag kaal en koud in de Novemberdagen. Het luidruchtige leven was gedempt, het was opeens als vroeger, maar na zoo'n roerigheid - en ook

wel door het legercommando dat de beweging beperkte, en de handelingen omzichtig maakte - veel saaier, doodscher, alsof er nu over alles een demper stond.

De klassen herbegonnen: een doffe winterschool, doordommeld van verre kanonnen, of soms, wanneer de zeeschepen voor Oostende begonnen, van een daverend kabaal. De triestigste schooldagen die ik ooit doorleefde, en in hun drukkende grijsheid onmogelijk om te dragen.

[Hoofdstuk 11]

Furore Germanica.

TOT de dagen lengden, die eerste dagen die met wat zachter licht, en wat goud aan de avondhemel het voorjaar aanmeldden; toen meldden die ook voor ons een nooit gedroomde lente. Ze brachten het verlof dat met een paar tusschenpoozen van onbeduidend onderricht ergens in een herbergkamer mijn heele jeugd heeft geduurd. Of soms in de zomer werden we opgeëischt om in de bosschen de jonge toppen van het hakhout, die als paardenvoeder zouden dienen, te gaan afsnijden of om uit de roggevelden de kamillebloemen voor de hospitalen te gaan halen of braambessen of brandnetels te gaan zamelen. Heerlijke tochten met de heele klas doorheen de klaterende zomervelden, omzwervingen door bosch en land.

Dit groot verlof heeft ons tot straatbengels van het zuiverste allooi gemaakt, en ons een leven bezorgd dat ons meer opmerkingen heeft laten maken - schrijnende of pijnlijke soms - dan ooit de wijsheid van een schoolwaan ons brengen kon; de jeugd kan niet genoeg gelegenheid hebben tot slenteren, tot droomen, tot 'leven'.

Een wonder groot verlof waarvan geen dag gelijk was aan de vorige, waarvan ieder uur een feestelijk geschenk bracht, en dat met zijn bonte wisseling het oude leven totaal deed vergeten. Het bezorgde ons een wilde jeugd zonder

band noch teugel, nieuw en sappig als een schoone vrucht uit vreemde landen en vreemde tijden. En de straat had telkens wat nieuws om te bekijken; een neergeschoten vliegtuig, een kabelballon, bommentrechters, gevangenkampen voor Italianen, legeroefeningen en schijngevechten. En een défilé van al het legervolk van het Keizerrijk: Kurassiers die van hun aftocht aan de Marne kwamen uitrusten, fivende Junkers met breed zwaaiende mantels. Groene jagers die ons leerden Kartoffelkuchen bakken. Uhlanen uit Silezië, artillerie, roode-kruis-kolonnen en eindelijk na het tweede jaar niets anders meer dan infanterie, voetvolk dat direct uit de loopgraven op rusttijd kwam, zwermen van duizende mannen die alle lokalen van het dorp in wriemelende kantonnementen herschiepen en op twee, drie plaatsen boeiende exercitiepleinen aanlegden. Die regimenten brachten telkens voor twee, drie maanden gasten in huis wat bij ons kinderen de indruk wekte van een eeuwig bezoek. Trouwhartige mensen die in de winteravonden met ons mede om de kachel of soms ook aan de tafel zaten. Hartelijke kerels met een immerreede scherts of spel. In die vier jaar trokken alle hoeken van Duitschland door ons huis: Een Stettiner versierschilder, een joodsch dokter uit Berlijn, een bleeke magere mensch die ons elke dag een reep chocolade liet brengen, een Pfarrer uit Wurtemberg die me uit de Mess witte koeken meebracht, een Hanoveriaansch professor die met vader en moeder om de avondtafel eindelooze partijen kaart speelde, en me allerlei over de planten verhaalde, een postbediende uit Obercassel die op Kerstavond zijn Eiseren Kreuz kreeg en toen ontroerd naar ons om gelukwensen kwam, Ordonnancen uit Chemnitz, zwijgende sociaal-democraten die soms wanneer we ze alleen hadden bitter aan 't praten vielen, een teekenaar uit Saksen die voor een Illustrierte werkte en me op zijn omzwervingen door het landschap

met zich meenam, een Elzasser die zijn geweer tegen de steenen gooide terwijl zijn kameraden hem met ernstige stemmen susten.

Waar zijt ge Kunemuth, Schumann, Prahl, Wetterhold, Seidel, Witke, Muller? Wij waren goede vrienden en gij bracht in mijn leven een schoon stuk hart aan; kon ik ook door u mijn leven niet voor een stevige hoeksteen hooger bouwen?

Kwamen er nieuwe regimenten dan waren we op voorhand door de kwartiermeesters die van huis tot huis gingen en de deuren met cijfers en teekens volkrabbelden tijdig gewaarschuwd.

En die regimenten trokken we door ijle winterdagen of daverende zomertijd te gemoet, zooals we het destijds met de foorwagens hadden gedaan. Als nieuwe vrienden en nieuwe varrassingen liepen we ze te gemoet, en nevens de zingende rangen met de ploffende stap trokken we mee met de pijpers die speelden van:

'Muss I denn, muss I denn,
zum Städle hinaus'.

En de soldaten zagen we in huis binnentreden; jonge kerels die voorzichtig uitkeken of ze welkom waren, dan vlug hun boeltje boven brachten om straks onder een of ander voorwendsel ter kennismaking in de keuken te komen. Van dan af verging hun vrije tijd meestal tusschen ons in de huiskamer en we groetten elkaar wederzijds met 'Gruss i Gott' of 'Morgen'.

En dagen hadden we werk met het afloopen der nieuwe lagers. Waar de smidse was, en de post, en waar het lazaret, het nieuwsbureau en vooral waar de kantien was ondergebracht of de grootste groepen ingekwartierd lagen. En hier was het onze beurt om de manschappen te monstern, even onderzoekend de bedienden groeten, pogend een

praatje aan te knopen om te weten of ze 'menschelijk' waren om dan met een krakende 'Donnerwetter' buiten te zoeven of trouwe kameraden te worden. Die soldatenlagers werden ons dan goede toevluchten voor de slechte dagen en dat bivakleven boeide ongemeen.

Vanaf de eerste maanden hadden we een Duitsch taaltje veroverd waarmee we bij alle soldaten weg konden. We vloekten voortaan in 't Duitsch, praatten onderling van Mädél en Schatz, spatzieren en Zusammen Slafen. Of we zongen liederen als dit:

'Die kleinen Mädchen die soll man fragen,
Ob sie im Sommer ein' Hose tragen'.

En die dingen verloren door die vreemde taal hun ergerlijkheid en ontsloegen ons van schroom.

En onderling spraken we van onze Luitenant en onze Feldwebel, we noemden de soldaten bij hun naam en wisten van velen de herkomst en wat levensbijzonderheden. Er was onder ons, net als onder de groote menschen, een trotsch en een naijverig gepraal met de graad der ingekwartierden, wat immer een mindere en meerdere schatting der woning en der meubeleering insloot.

En op een avond gingen die regimenten dan weer heen. Soldaten die in gedrukte stemming het huis uittrokken, met de belofte van na de 'Krieg' te zullen schrijven, adressen wisselden, en onze weemoed om hunne goede vriendschap met zich meenamen. We stonden in de schemer op de marktplaats voor de gesloten rijen die zich dof nummerden en dan door de invallende nacht naar de wapperende kim heentrokken. De volgende morgen plunderden we de verlaten lagers met hun luizen en hun eigenaardige ontsmettingsgeur, keerden het stroo om, net zooals we de kermispisten gekeerd hadden, zochten verloren voorwerpen, vonden boeken en tijdschriften waarin we toen ons eerste

Duitsch veroverd hebben, messen en kogels en allerhande bruikbaar tuig. En daarop volgden verlaten dagen waarop we met onze uren en onze daad geen weg meer wisten, werkeloos en belangstellingloos. Tot weer nieuwe kwartiermeesters kwamen voor nieuwe soldaten die de vorige in de lagere en in onze harten vervingen.

De oorlog verwezenlijkte in ons leven een kapittel uit 'Le Grand Meaulnes'. Bij alle strooptochten die ons over 'de Berg' brachten hadden we immer te midden van het nieuwe landschap als een historische plaat boven de huppelende boomkruinen, de hoge daktinnen van een kasteel zien opdoemen. Nu had de oorlog dit kasteel verlaten gesteld: de heeren zaten in Holland en voor de bezetter was het te afgelegen zoodat hij er enkel in volle zomer verbleef. Dus was het bij herfst- en winterdag van ons. Om de maand kregen ik en mijn broeders er een paar uren toegang en zoodat we dan telkens voor een heele namiddag uit ons zelf en uit onze omgeving naar een ander leven.

Dit kasteel heeft ons de wereld geopend van de Engelsche romans. (Het is verbazend hoezeer moderne menschen die zich eenigszins aan lectuur overgeven, door het boek gaan leven en ontdekken en ervaren; hoezeer het boek de plaats van ons eigen diepste persoonlijkheid inneemt zoodat men zich werkelijk er over verbaast naderhand tot zelfstandigheid te kunnen komen. Het boek trekt de heele mimetische onderworpenheid van de mensch naar zich toe; het ontsluit ons leven, ons hart, onze zinnen, we minnen, we koppelen, we denken, we handelen zooals het boek ons voordeed; het staat opperheerschend over ons bestaan). Voor elke periode uit mijn leven komt als natuurlijke oproeping een zekere soort lectuur in mijn bewustzijn, dewijl dit tijdperk me door die bepaalde boeken bewust werd.

Of wellicht genoot ik dit soort boeken omdat zich toen juist het geschikte milieu aanbood om ze ongeschonden te situeeren?

Van in het hoveniershuis waar we de sleutel moesten halen begon het: Een sombere woonst met hoge zoldering, gekalkte zweetende muren, wakke roodsteenen vloer en smalle ramen die op het bosch uitgaven zoodat er nooit een prikje zon binnenkwam. Daarna moesten we onder het hakhout door tot we opeens midden op een groote zonnige openheid stonden van grasperken, heestermassieven, bloembedden met middenin het kasteel dat met vele verdiepingen en vier hoektorens achter een breede witte brug, uit de roerlooze vijver orees.

Hier waren we in volle droom, hier doorschreden we het avontuur, hier stond de onwrikbare zekerheid op van het wonder. We wisten dat we straks het fijne meisje uit het IJzeren Graf door de kamers zouden zien loopen, en dat ons hier het avontuur opwachtte hetwelk het heele leven laaft, en van zijn onrust bevrijdt, en van zijn kleinmenselijkheid ontheft.

Van zoo de deur achter ons dichtviel bleven we alleen en het kasteel was het onze. Nu konden wij, die zoogezegd gekomen waren voor de bibliotheek, dwalen waar we het verkozen.

Was het weder mooi en stil dan bleef geen plaats onbezocht. Vanaf de kille kelderkeukens waar het water tegen de muren klotste, doorheen het gelijkvloers met zijn hall vol schilderstukken, de woonkamer met zijn dagoberts, zijn reuzenhaard en zijn panopies, over de glimmende parketvloer van de balzaal met haar portrettengalerie naar de intieme kapel in de hoektoren. Of we klommen naar de verdiepingen, liepen doorheen de slaapkamers die nog zoo weinig beroerd waren dat men er soms het pas verdwenen leven kon bespeuren; zoo was er een witverlakte kamer

waar de groote strooien hoed met neergetrokken zoomen van de freule nog op het bed lag, alsof ze hem daar pas had neergegoid, een kamer als een plots betrapte intimiteit, en er waren soezende kamers wier neergelaten stores gouden schemer om de bedden en de lieve meubeltjes zwachtelden. Daarnaast was in sommige kamers deerlijk huisgehouden, die lagen vol met een wondere rommel, tien kinderdroomen zoo maar achteloos op een hoop gegoid, en in de raamhoeken en de beste zonneplekjes hingen heele trossen overwinterende vliegen. Zoo liepen we van kamer tot kamer, van verdieping tot verdieping en elke deur was ons een verassing of een brok kinderdroom of een bladzijde roman. Op het derde was een breede open loggia, vanwaar men tusschen de dikke dakpijlers het heele park met zijn keurig tapijtwerk, zijn regelmatige wegen en zijn grauwe oprijlaan die door de monumentale poort lijnrecht en wazig op het verre dorp toeschoot, voor zich had openliggen. En daarna ging het weer hooger, een tocht die met elke trede boeiender en beangstigender werd: zolders met de slaapplaatsen voor het personeel, ledige torenkappen waar niets meer leefde dan hetgeen onze droom en onze onrust er tot overbevolking toe in onderbrachten, tot in het daknok met de standvenstertjes waar men opeens de weerhaan omheen zijn spil hoorde krissen.

Ofwel we gingen langs de helle eeretrap die deftig den hoofdtoren in beslag nam tot in de opengewerkte tinnekap waar het geheele land voor ons openlag. Onder ons de vijver waar we de visch in groote scholen zagen doorheen trekken of de waterhoenen een snelle schroeflijn door klieven. Dan een bosch van kaarsrechte beuken die bijna tot onze hoogte reikten met daarachter de huppelende drift van boomenkruinen tot waar het bosch afbrak op een weemoedig herfsttapijt van geschoren velden en rosse weiden. En alom dorpstorens en hoevetjes, in een hoek Brugge en

bij helderen dag de duinenrij met de zee er boven. De heele wereld in een doorzichtig waas van zilver en blauw met de onzeggelijke broosheid van de nazomer.

Maar toch zaten we het meest in de boekenzaal: een groote kamer op de zuidkant van het huis die met groote tuindeuren uitgaf op een breed balkon langs waar het heele park binnenkwam: bleekgouden zon, wapperende herfstdraden, de run van het najaarsbosch en het eentonig geklots van de vijver. Een voorname kamer met breede zetels en sofa's, en de muren bekleed met kasten vol onopengesneden boeken die opeens voor ons een goudmijn werden.

Waar we op de sofa lagen - in dit kasteel kwam er van lezen of zelfs van prentjes kijken nooit veel terecht, het slot zelf was ons een al te interessante droom - hadden we, door een rode van het bosch, uitzicht over de herfstvelden: weiden met troppels koeien, fulpenrood van pannendaken, openwazende loofvuren, landerijen waarover wroetende wezentjes die ons, heeren van een uur, vreemd waren, zwarte voren trokken.

Of we dwaalden door het park zoekend tusschen de reuzestammen naar kastanjes, of we vischten uit de vijver de okkernoten die we in dit luilekkerland van twee groote boomen hadden afgetakeld. Maar vooral toefden we in de moestuin die tusschen een verweerde muur en een vijverkreek die onder wolken struikgewas opglariede, allerhande lekkers bood. Elke Herfst brengt nog de zerpe smaak van zijn paarsche moerbeien in de mond.

Maar was het somber weder en zat de wind om het kasteel dan roerden we niet uit de bibliotheek, en werd het weder woest dan ontvluchtten we zelfs die kamer waar in de hoek een gepolsterde torendeur naar de romantiek en het mysterie voerde, en we zochten heil in de woonkamer dicht bij de uitgang waar we belachelijk beangstigd

de groote tangen uit de vuurhaard bij ons haalden, wat ons echter geenszins rustiger maakte. Dan hoorden we hoe de wind verdoold zat in een gebroken raam en een zacht janken inzette, of hoe het water bij de kelderramen even luider opklotste, of hoe onder een of andere winddruk een der honderden deuren van het slot geheimzinnig openging, en we hoorden zooiets als stappen over ons heen. Dan zaten we verlamd maar wilden om de droom toch niet heengaan en bladerden voorzichtig verder in de platenboeken die we uit de schabben der boekenzaal hadden meegenomen.

Langsheen de kronkelende landwegen, door de vroege avondvelden die met elke maand somberder waren, trokken we dan naar huis. En we kwamen schreiensree om een ongeweten verdriet, vernietigd van droom en romantisme in de warme doch kale huiskamer, vereenzaamd, als na een verre reis bij een andere volksoort waar alles mooi en vol was.

Dit avontuur zat heelemaal ingepakt in een atmosfeer van ijlheid en dood, van herfst en winter, en het heeft met zijn vluchtige paradijsuren mijn weemoed zonder palen gemaakt. Werd ik daar die malcontente en die dromer die eerst genoeg ontgoochelingen moest oploopen tot een cynisme ontstond dat dit tuig heeft heengeschopt en me nuchter en prozaisch heeft leeren denken als een boer?

Vanaf de eerste dagen der bezetting ging het parool: Van de Duitschers stelen is geen kwaad. Een dier sierlijke verkappingen voor een gemeene daad waarvan de oorlog het monopool heeft. De Duitscher was een vijand, en och, 'vijand', dat begrip bezaten we niet, en bij die gulhartige kerels waarmee we dagelijks omgang hielden konden we dit begrip allermintst leeren. Onze vaderlandsliefde heeft aan dergelijke dispensatie luttel bijgewonnen, en aan zoo'n vereenzelvigen met de natuurlijke vernielzucht en de

kinderlijke begeerlijkheid is ze niet bijster groot geworden. En zoo'n onderbreking van een deel der tien geboden heeft ook onze algemeene moraal - kinderen zijn absoluut - weinig bevorderd.

Eerst had enkel dat volkje, dat niets kan laten liggen, gegapt; het was er reeds vanaf de tweede dag mee begonnen. Maar toen kwam de een na de ander met gestolen tuig uit; men praalde met zijn exploten en vooral met zijn voorwerpen: stevige messen, buidels, zaklampen. Hoeveel die schamele voorwerpen, soms liefdegescenken, soms povere benooidgheden, soms het hoogstnoodige voedsel dat ze extra van hun luttele soldij hadden gekocht, in het leven der bestolen soldaten beduidden, daar dacht niemand aan.

En om niet meer achteruit te staan heb ik het toen ook gewaagd. Mijn eerste diefstal, dien ik als een plichtsvervulling uitgevoerd heb, verschafte me weinig genoeg: en die zomeravond toen ik angstig op de kamer sloop en een mes roberde, ligt me heden nog onverteerd op de maag. Het deed me vooral pijn om die groote kameraad die nimmer zijn deur sloot, en voor zijn 'lausub' zoo hartelijk was. Drie maal heb ik zoo'n kamerdiefte herhaald, en toen heb ik er geen meer kunnen over het hart krijgen. Van een zwaarmoedige man stal ik een stuk Hervekaas. Dien avond moest die man zich met een drogebroodkorst tevreden stellen, waarom ik toen opeens hartgrondig medelijden kreeg. Dit is mijn laatste diefstal geweest uit persoonlijke bezittingen.

Maar langs de straat vormden we stilaan een echte rooversbende; roekeloze straatschuimers die de vensters der kantienen opschoven en het uitstalraam plunderden, die in de burgershuizen waar de soldaten in benedenkamers huisden binnendrongen om het aluminium-tuig te halen dat

we dan aan de ringmakers verkochten, die de legerzakken openreten, de riemen der ambulancierwagens oversneden.

Een prikkelende sport die soms goede verrassingen bracht. Eens in Maart vielen we op het lazaretwagentje met vuistdikke appels volgeladen; een bende straatschenders die grabbelend aan de wielen hingen tot de dronken voerder ons uiteenzweept. Van toevallig ontdekte hospitaalwijn konden we ons dagen naeen bedrinken eer het uitlekte. En tegen Weihnachten stalen we eens van drie, vier kerstboomen de mooiste kerstboom van het dorp bijeen. Of we hadden uit de munitiekisten zooveel patronen kunnen meenemen dat we er nu voor maanden boeiend spel aan hadden.

Toen hebben we ook een strijdend leger zien honger lijden. Jaar na jaar hadden we het zien afleggen. We zagen de schitterenden uitrusting ersatzen, we zagen het voedsel rantsoenneeren, de kleederen vaal en gelapt worden, en diep onder de indruk zagen we de strafvoorspelling der menschen bij de overweelde der eerste bezettingsdagen bewaarheid worden.

Wij die week na week bij de kantoren van het voedingscomité aanschoven, hadden het ook niet zoo erg breed meer. In dit land waar het voedsel zoo weinig verscheiden is neep vooral de broodnood. Maar armoe is in Vlaanderen een atavisme, en geen volk in West Europa is meer ondervoed dan het onze dat dag in dag uit 'pallietert' en 'breugelt' op een karig bezette spijskaart van aardappelen en brood. Zoo echter kon die dreigende hongersnood over de meesten onzer dragelijk heengaan, omdat het enkel het erger worden was van een gewoonte, en omdat we het tenslotte nog zooveel beter hadden dan de bezetter.

Maar tijdens deze maanden Juni en Juli 1917, de hongermaanden uit de oertijd, met hun ledige voorraadzolders en

hun berooide spijkers, werd het akelig in de kantonnementen. Toch gingen die hongerdagen zonder veel opvallen voorbij, en hoewel we de nood zagen, hebben we eerst veel later de tragiek beseft. De zomer was heerlijk en het uitzicht van al die pleintjes was leuk nu ze opeens veranderden in openluchtkeukens waar de soldaten tusschen twee steenen een karig maal bereidden van papjong graan dat ze uit de aren wreven, van aardappelen die ze gingen uitpolken en van wat doperwtjes die ze maar plukten waar ze die vonden; een zonderlinge brij die ze onder de mooie zon van die heerlijke zomer rustig zaten uit te lepelen. En al die jonge soldaten droegen het immers zelf met een lach en een mop als was het een kostelijke grap. De oorlog heeft ook dit ons zoo vaak geleerd, hoe de mensch onder alle dieren zich het best aanpast alsof zijn ras slechts tot onderwerping diende.

En dat de boeren voor hun slechte vruchten met de soldaten vochten beroerde ons ook weer niet zoo erg diep. Achter die gevechten immers voelden we geen haat: het was den boer niets meer dan de noodzakelijke bescherming van zijn karig voedsel tegen verhongerden, want de boer die het 's avonds tegen de maraudeurs opnam liet overdag de soldaten van het hof mede aanzitten. En ook wij hebben toen eerlijk met de soldaten gedeeld; hadden ze ons de eerste jaren gul laten toepakken uit hun cigarettenschachtels, nu lieten we hen op onze beurt broederlijk putten aan onzen onmogelijken boerentabak.

Dàt was de groote verrassing van de oorlog. Dit totaal afwezig blijven van alle haat en dit onbekend blijven van het begrip 'vijand'.

Wij kinderen van de eerste generaties die op commando leerden leven, die het beproefden te haten en te beminnen, te achten en te misachten naar model, die geloofden en verwierpen op commando van de schoolmeester of de krant;

die de eersten waren van wie zoo'n onpersoonlijkheid als hoogste deugd werd afgeëischt en die ronkende dingen hadden aanhoord over het begrip 'vijand' waarbij we ons toen heel wat hadden voorgesteld, ontdekten nu opeens hoe noch onze medemenschen, noch ons eigen hart, iets van die verheven dingen bleken te voelen. De simpele dorpelingen hadden een bijna vergoelijkend woord: "t Zijn ook eens moeders kinderen', of 'Ze hebben 't ook niet gevraagd om hier te komen'. En wij, we leefden al te lang tusschen de overweldigers om bij een woord te blijven steken. Vanaf de eerste dagen hadden we de aantrekkende menschelijkheid van al die grijze soldaten, die we volgens alle regels der vaderlandsliefde hadden moeten als vijanden verafschuwen, ondergaan; en willens nillens werden ze ons door hun jonge hart en hun jovialiteit tot vrienden. Toen dat weer alles voorbij was en die oude woorden weer volop hermunt werden en we stonden samen met de heele klas op het bevrijdingsfeest te zingen van 'vijanden', toen hebben we met een beetje verbaasde weemoed aan de goede figuren van Kunemuth en Schumann en Wetterhold en Witke en Muller die ons zooveel goede dagen hadden bezorgd, met onzeggelijken weemoed teruggedacht.

Het einde kwam plots. Want hoe opvallend de ontbering en de uitputting ook werden, hadden wij het, bij de aldoor vernieuwde teleurstellingen, geleerd alleen nog te gelooven zooals men eet: Eetmaal na eetmaal al naar ze brengen. Grondige veranderingen zijn immer brutaal op onze dagen, waar de aftocht begon was hij er ook volop. De schamele terugweg: karavanen, trams, hijgende treinen, vervallen wagons met het bontste tuig hoog geladen, een eindelooze stoet die de dagen weer buitenmate boeiend maakte. Weer was het nazomer en de onvermijdelijke

atmosfeer waar alle diepe gebeurtenissen van mijn leven mee omhuld zijn; maar, kwam het door de vierjarige verwaarloozing der huizen en der dingen die alle onzindelijk en onrein stonden, ditmaal wekte het Septemberuitzicht niet die kermislucht die alle vorige gebeurtenissen dwaas dubbelhartig had gemaakt.

En met de maand Oktober verliep de aftocht in een vlucht, de vlucht van de tusschen de zee en Holland ingesloten divisies.

De heele landstreek werd ledig gedreven. Het leek als de vlucht der Savannadieren voor de vuurstreep. Dagen naeen trok de heele veestapel van het Noordvrije door het dorp: beurelende koeiendriften, troepen onrustige paarden, trage onwillige runderen die soms onmogelijke wegversperringen veroorzaakten, heele wagens met tierende en gillende zwijnen, mekkerende geiten en blatende schapen. De beesten schuurden in onzekere benden langs de muren, en de menschen zetten hun poorten open zoodat ze op de binnenplaatsen het gedrang kwamen ontvluchten, waar ze werden neergeslagen of scrupuulloos als eigen goed op stal gezet.

En tusschen die exode die aan een wereldeinde denken deed, jonge burgers ingedeeld in profijtige groepen, opgedreven naar een onbekende bestemming achter een nieuw front. We stonden op onze drempels en zagen de groepen gevangenen zwijgend en onrustig en dwaas als de veedriften onder hun tweezakken voorbij schuiven, en vroegen we hun herkomst dan hoorden we beurtelings alle dorpen van den heelen polder noemen.

En dan wordt het heele dorp leeggehaald. In een curieusen lijdzamen troep verzamelden zich de weerbaren op de dorpsplaats. Het heele plein was afgezet en achter het kordon stond huilerig de bende, vaders die zwegen, moeders en kinderen die schreiden of nog iets nariepen. En

tusschen de huizen hing somber en drukkend over die zwarte menigte de doffe onderworpenheid van het volk dat zich sedert eeuwen laat gedaan.

En met een tergende zang trokken de weerbaren heen...

En langs die Oktober-baan die wazig naar de kimmen reikte hebben ze met zich genomen mijn gek en beschamend groot verlangen om ook zoo te worden heengevoerd; ze hebben mij gelaten een verlamme en verwarrende strijd tusschen de angst om het onbekende lot, tusschen de liefde voor vader en moeder, en de felle dringende roep van het avontuur: het avontuur van een nieuw dorp, een nieuw landschap, vreemde menschen en vreemde uitzichten, open wegen en kameraadschap, lied en lach.

Op zekeren dag wisten we het front vlak bij liggen. Kanonnen werden in verspreide batterijen opgesteld, en hun salvo's dreunden regelmatig door het dorp; vliegers allerhande scheerden over de huizen, gooiden bommen of mitrailleurden de pleinen.

En dan de laatste bezettingsnacht; de deuren moesten open blijven om bij luchtaanvallen dekking te leveren voor de troepen, donkere gapende openingen zoo in die nachthuizen, waarin men de menschen wakker voelde. Vader en een knecht waakten in de duisternis bij de open deur, zooals er achter iedere deur iemand waakte. Ze wisten bij atavisme hoe een vluchtend leger schuimers achter zich sleept waarvan men het ergste kon verwachten. En daarbuiten ging rusteloos het vluchten van de kustdivisies die de tang almaar nauwer voelden toehalen.

In den nanacht kwam moeder ons wekken en bracht ons door het huis waar het gaan en keeren der vertrekkende ingekwartierden rumoerde, voor het bovenraam en het onvergetelijkste schouwspel. In de zelfde enge straat waar vier jaar voordien de Duitschers zingend ingetrokken waren, tusschen die doode huizen met hun wijdgapende

deurgaten, onder een gesluierde maneklaarte, ging een redeloze vlucht. Ordelooze benden voetgangers, paarden en rijwielen, wagens en auto's, een woelige stroom, soms vloekend en stotend, meestal stom en zwijgend, zich voorwaarts werkend in het stuwende gedrum. Loopende infanterie, officieren die zich van op hun paarden met de karwats ruimte sloegen, auto's volgetrost met soldaten die baldadig doorreden. En in een kalmte tusschen twee gulpen, twee soldaten met een zwijn dat ze uit een hok hadden gestolen, en dat kreschend en brullend op hun rug hing.

Een stilte zoals er op dien klinkklaren morgen tusschen elke salvo obussen op dit opgegeven dorp heerschte heb ik sedertdien nooit meer in mijn leven gehoord. Een stilte welke alle zeldzame geluiden: de opkomende buitenlieden, het uitjouwen van de laatste Duitse batterij die voorbijloopt, het gieren van een projectiel, slechts konden condenseeren. Een glazen stilte waarin alle geluid sterk oprinkelde. Een spanning als een groote stolp die plots in daverende toejuiching uiteenspatte.

Die honderden mensen die voor de huisdeuren en betonnen schuilplaatsen samengetropt staan barsten in een mateloos huilend vreugdegeroep los. We loopen buiten en zien de eerste Belgische verkenners: een groote khakiman blootshoofds tusschen de burgers die stom staan van ontroering, twee drie burgers houden zijn handen vast terwijl ze sprakeloos en kroppend met hun eerlijke goede handen op zijn schouders slaan, zware slagen van trots en dankbaarheid, en ze vinden maar een woord, hun grootste lofwoord dat al hun overborrelende gevoelens behelst, en dat ze aldoor herhalen: 'Kerel, gij kerel'.

Zien hoe mensen zich overgeven is een schouwspel dat vreemd naar de borst grijpt en tegen den krijgsgévangene geen gevoelens wekt. Ik zou het nu nog niet durven voorop zetten wie van beide partijen toen mijn beste gevoelens te

beurt vielen. Een cyclisten-patroelje die uit een zijstraat komt gereden, staat opeens te midden van een dichte rij gevelde geweren terwijl gek uit deur en vensters de burgers het gebeuren gadeslaan. En de armen gaan machinaal op, de aangezichten staan strak, en onder den spot der burgers wordt de groep vliegensvlug ontwapend.

En de deserteurs die een onderkomen gezocht hadden in bosschen, schelven en hoeven, worden door de wijkbewoners met stampen en schoppen naar het dorp opgebracht: een piepjong kereltje dat klompen aan de voeten heeft en zijn hoofd diep laat neerhangen, is een bleeke slons als ze er mee op het dorp belanden. Uit een kortwoonstje komt een groote man met de muts in de hand zich zelf gevangen geven.

Op minder dan een uur staat de eene zijde van het plein vol gevangenen, waaromheen een groep dubbele jongens en wat klein volk met spot en stampen en spuwen zich pogen belangwekkend te maken, om dan toch, als, lang na de middag: 'Ich habe hunger', een paar gevangenen, die sinds dagen in een bosch zaten, om eten vragen, met drie, vier man vlug om een korst brood te loopen.

Vliegers vol klapperende vlaggen en wimpels scheren over de huizen en de menschen huilen hun vreugde naar hen op. Aan ieder huis hangt voor de eerste maal sedert vier jaar weer een vlag. Toen het een uur later begon te regenen werden vlug alle vaandels weer opgeborgen alsof het slechts een doodgewone stoet gegolden had en het feest weer uit was! En wij die daar rondliepen met zoo'n wapperende vreugde in onze ziel die in geen jaren meer kon vergaan!

En nieuwe groepen krijgsgevangenen komen uit het veld. Verbonden nu, Italianen en Russen, die na een dierenleven van weken, waarin ze zich met wortelen en veldkru-

den gevoed hebben, weer aan het daglicht komen. Zes, zeven natiën zijn op onze dorpsplaats vertegenwoordigd.

En als op een teeken staat tegen den avond het eeuwenoude standrecht, dat niet eens door een eeuw van vrede was kunnen vergeten worden, weer op: Voor twee, drie huizen is er plots een samenloopen van een warrelende bende die huilt en ruiten stuk gooit, binnendringt en plundert en met buit wegloopt, of langs den weg schreeuwende lieden achterna zit. Activisten die we gisteren nog bewonderden zien we van avond geboeid wegleiden, stroomopwaarts in die geweldige onafgebroken vloed van regimenten en materiaal, kanonnen en auto's en wagens.

Het huis was met soldaten overstroomd en het heele erf vol met vuurhaarden waar in de miezelende regen de soldaten hun eten opwarmden. De hunker waarmee ik dien dag op het eerste wit brood, de eerste chocolade en andere ongekende weelde die de soldaten ons boden aanrukte, ben ik nog nooit vergeten. De gevoelens tuimelen over elkaar, hebben niet eens de tijd volledig te worden, en uit te zwellen omdat ze straks weer door andere worden verdrumd en vervangen. Dagen die geen bepaald gevoel in het hart hebben nagelaten. Tenzij misschien een verbazing die me toen terzij gooide. Een klimaat dat zoo overvol was dat ik de indruk heb hier onmachtig, verdwaasd en weerloos te hebben staan toekijken, terwijl er iets uit mij weg was en ik rusteloos op de overvolle straat rondliep.

En daarna hadden we weken om ons heen het gewoel van een frontdorp. Op een hoeve was de G.Q.G. waar rijen burgerlijke en militaire gevangenen voor het hogere gerecht aanschoven, deserteurs, maraudeurs die, waar ze tegen de gevel gebonden stonden, door de boeren mishandeld werden, soldaten die gefusilleerd en achter het ovenbuur in de grond gestopt werden. Regimenten die onverschillig tusschen vuurlijn en etappe gingen en kwamen.

En elke dag was er een warboel van natiën, Russen, groot, somber en afzijdig, stom in hun onmogelijke taal; Italianen die hun meest gangbare woorden beproefden, Duitschers op wien de lummels groote kladden speeksel spuwend welke de gevangenen met hun geboeide handen niet konden afwisschen. Elzassers in hun feldgrauwe kleederen die onder de Fransche vlag reisden, en de immer dreigende schimperij met een deemoedig 'Alsaciens' wat hen voor luttel verschoonde, poogden te voorkomen. Een babel dat niet meer te overzien was en dat zich enkel in hoeken en brokstukken in het geheugen kon vastzetten.

En eindelijk de voormiddag van Sint-Maarten, - een goede gift vanwege die oude trouwe Heilige voor zijn arm Vlaanderen - de Wapenstilstand. Op het marktplein stond de muziekkapel te wachten op klokslag elf; aan alle huizen staken vlaggen uit, de heele plaats stond vol met menschen in feestelijke stemming en met een beetje van die verwonderde dorheid die u na een boeiende tooneelavond bij het buiten komen in de kille straat overvalt. En ik stond voor onze deur en schouwde over het plein dat blauwig was en scherp geurde naar benzinedampen en olie. Het plein dat vier jaar bont en boeiend als een kaleidoscoop die elke dag even verdraaid werd, een immer veranderende wereld had aangeboden. Nu lag het vol met afval en ledige dozen en papieren; de opgebroken kermis met wat killer atmosfeer en wat winterlijkheid; maar toch weer de kermis, de voorbije heerlijkheid. Het onherroepelijk voorbij zijn van de bandeloze dagen. Het college stond voor de deur en dit hier was uit. Er was een onzeggelijk geluk dat het nu met die vreeselijke, knagende angst uit was, en dat die standvastige dreiging van boven mijn hoofd was geheven. Een zwart fond viel van achter ons leven weg, en daarnaast echter ook - ik moest beschaamd zijn het te verklaren, maar de mensch is zoo'n donker com-

plex en in zijn ziel zijn vele kamers - een groot spijt, een leed, een weemoedige zekerheid dat het nu hopeloos gedaan was met de dagelijksche verrassing, met het buitengewone leven en de ongekendste weelde. Een leed dat me pijnigde en me zelf deed verachten als een gemeene mensch, daar ik zoo te midden van die algemeene vreugde anders voelen kon.

Nu zette het grootemenschenleven in; met de nationale liederen der halve wereld sloot die muziekkapel onze jeugdijaren af die zoodanig geweest waren als zelden een geslacht heeft gekend. Meteen is dit toen de dag der groote teleurstelling en de inzet eener ontgoocheling geworden.

Geen jeugd is ontgoochelder de wereld ingetreden dan wij, met onze vervallen droomen. Wij mochten grooter droomen koesteren dan alle vorige geslachten, wij traden een dageraad tegemoet die dubbel nieuw was; wanneer iets grondig keert, verwacht de mensch dat alles keeren zal, wat dan een jeugd die amper vrede kende en nu op den drempel komt.

Zoo hebben de ervaringen die ons opwachtten, onze teleurstelling vertienvoudigd; was er voor onze jeugd nog behoorlijk plaats? Eerst achteruitgedrumd voor de oorlogsmannen omdat wij vijf jaar te laat geboren waren om hun 'kans' te deelen, en later werkeloosheid en bedelen en konkelen om een plaatsje!

Daarop is de terugweg gevolgd uit dit bandelooze leven, en het ging naar 'Sanct Jozef'-college, dat uit den tijd toen het nog een monsterhospitaal was dat vier jaar lang in talloze auto's en sleepwagens de kreunende gekwetsten van alle hoeken van het Westvlaamsche front aanzoog, en zijn klassen en kamers vulde met de vreeselijke uitstal-

lingen van doorkorven mensen, door Remarque's boek en zijn speciale luizen wereldberoemdheid verworven heeft.

In dit stadje hebben we nog jaren lang middenin een oorlogslucht geleefd. De heele omgeving had, met zijn talloze smal- en breedsporen, en met een half dozijn resten van legerparken, het verlaten en vermorste uitzicht van een frontdepot behouden. Langs de wegen lagen de soldatengraven uit het offensief en ons speelpark was voor de helft door een uitgebreid kerkhof ingenomen.

In dit gesticht vormden we het bontste allegaartje dat men zich droomen kon. De kinderen immers van deze voor de zooveelste maal uitzonderlijk gemerkte provincie. Een uiteenlopende leeftijd, vanaf de reglementaire vijftien van enkele leerlingen, tot vijf en twintig. En alle herkomst: uit loopgraven en Rijnbezetting, uit frontdorpen of etappen, uit kolonies waar ze in geminatie geleefd hadden, uit Fribourg, Carcassonne of Biarritz. Jongens die bij den boer hadden gewerkt in het Vaudcanton, of die hun studies hadden ingezet te Parijs of te Roëaan, die geëvacueerd waren naar Limburg of vier jaar in Holland of Engeland hadden doorgebracht. Jongens die een elementaire kennis hadden van twee, drie talen, die ze in het brutaalste leven hadden opgedaan. Nu kreeg die school, die nooit anders dan brave, erg onbenullige en vroegoude snullen gezien had, opeens de volle lading oorlogskinderen. Mogelijk dat ze zich hier vroeger ijverig ingespannen hadden om al die merglooze voorschriften uit te voeren, maar wij waren niet de braafhansjes die ze zich volgens hun pedagogische cliché's voorstelden. Wij waren jongens waarmee niet meer gewoon te handelen viel; ons gemoed was ingedeukt, en we hadden woeste reacties van brutale opstandigheid en onberoerbare onverschilligheid. Toen vond er iemand iets anders op: onze colleges ontdekten pas het self-gouvernement in de opvoeding, en dat heeft men toen op ons

geëxperimenteerd met het merkwaardige resultaat van het plotse ontstaan eener Midden-Amerikaansche republiek in het hart van Vlaanderen.

Och, hadden onze leeraars dan nooit in onze oogen die visioenen ontdekt die wij niet dorsten bekennen, en die zij wellicht niet dorsten vermoeden? Ze zouden geschrokken zijn bij de intieme gedachten van hun volkje dat daar voor hen over een boek gebogen zat. Wisten ze werkelijk niets van die felle, soms bloedige beelden uit de kleurige droom die 's winters onder de ruischende gaspitten, en 's zomers in de stikkeete studiezaal, in een onophoudelijke stoet over de bladzijden onzer saaie boeken vanuit het verschroeide arsenaal onzer levensherinneringen voorbijtogen. Ik vermoed dat de eerbiedwaardige muren van dit gesticht vaak gesidderd hebben voor de schaamteloosheid waarmede we ondeugden die we uit onze peregrinaties mee hadden aan onze zieleleiders hebben bekend, of voor de hoekigheid van onze primaire opinies, en voor onze hardnekkige weigering van alle cliché's.

Niet eens een behoorlijke studentenbeweging wilde met ons vlotten. In vroegere college-omgevingen had die immer wat beteekenis en afleiding bezorgd (wat na Rodenbach en nevens diens doelstelling weg, bij alle latere promotors als haar voornaamste bestaansreden gegolden had). Het brave proza dat ze ons uit den grijzen voortijd voorlegden beroerde ons niet, het vertolkte geen enkele onzer bekommernissen, we leerden er onze angsten en onze levenshopen als opstand betitelen, en zegde het soms iets dat raak was, dan deed het dit op zijn gewone onschadelijke manier die ons niet beroeren kon. Ze wilden ons braaf maken, en wij wilden de dingen omkeeren, ze stelden een 'Swigenden Eede' voor aan knapen die het vooral eens wilden uittieren. Gratis waren we niet meer warm te krijgen, en die laborieuze verhandelingen van het klassieke flamingan-

tisme waren ons met hunne zwevende dingen al te licht. Wellicht is het omdat onze overtuiging zich in 't wild ontwikkelde dat ze bij ons geslacht een peil bereikte, dat naderhand, voor de volgende geslachten, bij de nieuwe organisatie der studentenbeweging, merkwaardig terugliep tot in het kwikpotje. Die collegejaren zijn me na de bandeloosheid die voor ging hard en zwaar geworden, en het ging moeilijk om zich zoo maar te onderwerpen.

Maar dit is een 'annere Geschichte' zegt Reuter.

[Hoofdstuk 12]

De oude gewaden zijn afgelegd.

Wies Moens.

WAAROM bedoelt men met 'Les hommes nes de la guerre' alleen die luttelen die als soldaat in de vuurhel tot nieuwe verdiepte mensen herboren werden? (De meeste soldaten misgroeiden er alleen). Men denkt aan de rechtstreeksche slachtoffers, en niet aan hen die de moordpartij als levensvoorbeeld voorgezet kregen.

Want zijn wij tenslotte niet de uit den oorlog geboren mensen? Wij, die toen een goed deel van onze puberteit doormaakten, stonden dril ontvankelijk te midden van de gekgeworden wereld. Wij waren oorlogsknapen. Als in ons lichaam, in onze zenuwen, in ons bloed dit eenige tijdperk van uitzonderlijke kneedbaarheid, van bijna pathologische gevoeligheid intrad, als het in ons gemoed van levensnieuwsgierigheid begon te woelen, kregen wij angsten, ruwe zinnelijkheid, buitenissige gebeurtenissen, internationale belevingen, voorbarige ontzueringen en ontgoochelingen als opvoeders. Onze levenslessen waren ontstellende paradoxen: deemoed en lafheid, plantrekkerij en wantrouwen, begeerte, onzedelijkheid en dood, ellenden en ontberingen, weelde en woeker, groote woorden voor afgrijselijke daden, schokkende feiten die de zenuwen ziek maakten. En daarnaast ging het gewone leven voort. We kregen net als alle vroegere en latere kinderen, onze gene-

genheden, onze jonge eerezucht en onze godvruchtigheid, die ons hart wijd voor het leven openden. Die vier jaren waren voor ons een gekke heksenketel.

Onze oorlog duurde veertig jaar. Voor u, groote menschen, was hij een pijnlijk of winstgevend tusschenspel van vier jaar, waar ge opeens inzaat, en waar ge u met behulp van uw vroegere ervaringen weer gauw hebt kunnen boven uitwerken. Vier jaar zijn ten slotte gauw voorbij in dit leven dat als de vallende lichamen naar het einde toe aldoor sneller verloopt. Maar onze oorlog duurde tienmaal vier jaar. Tijdsduur is omgekeerd evenredig aan de leeftijd. Uit het leven moeten zooveel lessen gehaald worden, we moeten zoo veelzijdig gevormd worden, dat een dag voor een kind de duur en de volheid vraagt van een maand bij de volwassene. Een dag brengt tien ontdekkingen, een dag is een voortdurende verrassing of een voortdurend levensgenot. Iets leeren duurt lang, en leeren te leven op de eerste plaats. Moest de jeugd zoo kortstondig lijken als de latere leeftijd het ware voor het onachtzame kind niet eens de schaduw van een wolk over het land, en zou geen sporen laten, zoodat we onhandig, onaangepast en onvolgroeid in het leven zouden komen. Wij krijgen in die dagen ook het stevigste van ons levensgeluk zonder hetwelk we al te ontgoocheld bij ons levenseinde zouden aankomen. Wij krijgen nog immer de vette jaren voor, en wie geen rijkelijk gevulde jeugd had blijft voor het leven een arme man.

Onze oorlog duurde veertig jaar en zoo werd onze jeugd ook ellendig gemerkt. Sedert eeuwen kwamen de geslachten onder elkaar gelijkend als tweelingen ter wereld, en zetten zonder veel onkosten de tradities voort. Met ons zat er voor de eerste maal een bastaard tusschen die een vruchtbaar voorgaande gevormd heeft.

De oorlog neemt in ons verleden een al te groote plaats

in, zoodat ons leven staat in de schaduw van de oorlog. Onze levenservaring is belast, en onze herinneringen verscheiden als een kaleidoscoop, ze drukken soms als een stekelpij. Wie echter ondiep is spreekt van een groot en levenswaardig avontuur.

Heeft ons hart wel ooit behoorlijk kunnen uitgroeien? Wij hadden zoo vaak 'le cœur gros' zoodat het wellicht werkelijk te groot is geworden, en er velen van ons hartof zenuwlijders zijn. Tot ordentelijke mannen brengen we het niet, maar die onvolwassenheid zuiveren we aan door een oppervlakkige brutaliteit die er alleen te ruwer om is, en als kinderen met een zware keelstem, doen wij mannelijk met wat cynisme.

En omdat we zoo dicht bij de dood liepen, beheerschen we het leven niet, we schuimen het slechts.

In onze jeugd jaren was alles voorloopig; toen moesten we voor alle toekomst droomen immer een voorwaarde stellen 'als de oorlog gedaan is...' en onze vooruitzichten hadden een dubbel plan. Heeft dit wellicht voor goed alle doorhollen uitgesloten en ons door een veelvuldig en omzichtig afwachten weifelend gemaakt? Dit dubbel levensplan kon ik nog nooit volledig ter zijde zetten; bij elk genoeglijk vooruitzicht vrees ik dat halfweg de vervulling een streep, een feit, een daad alles zal afbreken; ik ken geen onvermengde hoop.

Het lijkt wel of wij een geslachte offerde generatie zijn, het begrip vrede ontbreekt ons totaal: uit de oorlog gingen we over in een kooi van oorlogsgeruchten en doodsbedreigingen, en sedert twintig jaar wachten we op 'le grand soir'. Misdadige verbintenissen der naties, zinnelooze politieke en sociale proefnemingen, om elk jaar de beloften van een catastroof te krijgen van strijd en kommer om ons bestaan of onze beschaving. Zal ons geslacht niets meer mogen zijn dan een lamme streep doorheen een tijd van

verwarring? Een bibberend proefkonijntje dat op den steek van den experimentateur te wachten zit?

Wij waren het eerste dankbare veld voor al de opstandigheid die sedert de oorlog kwam aanspoelen over een maatschappij die geen rust kan vinden. Al de gewaagde gedachten die na de oorlog de menschen ergerden, konden ons niet vreemd voorkomen omdat we ze sedert lang zelf ongeformuleerd gedragen hadden.

Dit is goed, dat we aldus aan dit dood land van buigrugjes, meepratens en voorzichtigen een geslacht konden leveren dat leerde het hoofd opsteken. Er groeit geen vruchtbaar mannengeslacht uit een jeugd zonder opstandigheid.

Wat onze opstandigheid van die der volgende geslachten onderscheidde is hare onvermijdelijkheid. Ze werd ons in het vleesch getrupt en groeide er mee op. En haar hooghartigheid! Wij staan niet zooals andere geslachten op tegen onze voorgangers, wij verachten die voorgangers tot welk gebied ze ook behooren. En ik heb de indruk dat zij ons niet, naar gevestigde gewoonte, minachten maar dat ze ons haten. Onze ouderen zijn voor ons zonder versoening, en hunne graveelachtige, goede inspanningen kunnen geen aanspraak maken op onze dankbaarheid. We meenen overmoedig dat we met onze bittere jeugd tot dieper levensinzicht kwamen, dan zij met hun eerbiedwaardige grijsheid. Onze oneerbiedigheid is hun schuld; wij hebben te zeer voor hun erbarmelijke lafheden geboet. Schep het op! Wij tenminste werden niet lijk gij om profijtjes en vooroordeelen verknoeid vooraleer ons leven begon. Ons leven begon eerder dan onze zelfzucht. En kleeft er aan ons een patine, dan is het niet die van uitgezogen onbeduidendheid, maar van leed en zedelijke ellende. Eerbied voor de grijsaards heeft enkel waarde waar men de traditie

trouw bleef; waarom zouden we die hier hooren en volgen, ze verlieten alle traditie en werkten op eigen houtje, dit kunnen we stilaan beter dan zij! Wellicht komt onze opstandigheid alleen maar voort uit de onmogelijkheid om nog langer te buigen voor wat we klein en verachtelijk hebben gezien. Wij hebben de voering van al de machtspreuken waarmee men de goegemeente leidt, vroegtijdig betast, en zoo geraakte onze geest onttakeld. Van alle eerbiedwaardige woorden als burger, vaderland, held, gezag, vijand zagen we de onderkant, en we ontdekten hoe die woorden net als de kerkeschorren op een zijde gepolijst zijn terwijl de onderkant onooglijk blijft.

En veeltallig zijn die woorden in onze klaterende tijd met zijn luidruchtige daden voor kleine motieven. Vele termen hebben ons zoo vaak teleurgesteld dat wij ze niet meer gebruiken. Geen tijd zag ooit meer woorden onheusch worden, en geneerend om in de mond te nemen.

En wij kinderen keken achter zoovele schermen. Het kind is nieuwsgierig, dat geeft een scherpe blik; en wij geraakten overal bij en zagen alles: straatjongens hebben immers hun eigen tribuun. En consequent is het kind; consequentie wordt den mensch aangeboren maar naderhand raadt alles hem aan die op te geven. Wij vonden zooveel schijn dat menigeen onder ons ontspoorde en sedertdien in de verdorrende ramp verviel van alles als schijn te bestempelen. Maar ieder van ons moet tegen die schijnsuggestie worstelen. Is onze hopelooze onderwerping aan het vleesch niet een uiting van ons streven naar iets wezenlijks, in een wereld waar we zooveel schijn vonden? Onze brutale drift is werkelijkheid; genieten bij een vrouw is tastbare huiver in ons vleesch, en is zonde. Zoeken we niet over de vrouw naar een houvast in een schimmenwereld?

Nu zal men ons zeggen dat heel onze revolte verloopt in een schaamteloos blootleggen van gebreken en ondeugden,

in een gepraal met gemeenheden. Och! Gij praalde met deugden die ge niet bezat; wij overdrijven de ondeugden die we ruimschoots bezitten. En oprechtheid is soms een stevig wapen... En hebben we ook niet resoluut naar een tegenpool voor onze gehate omgeving rondgezocht? De eerste maal wellicht dat men in dit land halfvolwassen knapen spontaan zag toetreden tot extremistische stelsels, op de eerste plaats omdat die ruiten ingooiden en de dingen die we vaag vermoedden formuleerden, onze bittere ervaring uitdrukten en de wereld van schijn en leugen onverschrokken aanklaagden. (Men treedt niet tot een beweging toe om haar programma maar om haar randschriften, die toevallig een innerlijke grief voldoen). Toch is het zelfs voor ons arm Vlaanderen een geluk, dat het over een eigen opstandige groepeeringsbeschikte, die ook herrie schopte en door een onmiddellijker doel en een nog directer aanval op het voorgeslacht, alle opstandigheid naar zich toe kon kanaliseeren, en den blik kon afwenden van de internationale sociale beweging. Want was Vlaanderen in feite niet naast Spanje en Rusland het best door zijn lage loonen en zijn absoluut verdomperd klootjesvolk aangeduid voor sociale proefnemingen? Dat Vlaamsch Nationalisme stelde onvrijwillig het Bolchewisme schaak. Die nationale beweging had ons opgenomen op de drempel van onze jeugd. Toen onze kinderjaren onttakeld werden is midden uit de activistendorpen een verruimd flamingantisme de nieuwe droom geworden. En ten slotte, had niet de Duitse bezetting in het verkeer met een volgroeide Germaansche stam uit de verwantschap, onze totaal op Frankrijk groeiende oriëntatie verbroken?

Maar de oorlog bracht nog meer. Zaten onze zakken vol vuilprenten, er bleef nog plaats ernevens voor de brochures der activisten; rookten we gestolen sigaretten en gapten wij gamellen om het aluminium, er bleef nog immer tijd

over om op de Vlaamsche voordrachten aanwezig te zijn, of omheen de bondsvergaderingen te dwalen. Wij hebben toen als veertienjarigen Vlaanderens Weezang doorkeken, en de straffenreeks der voornaamste frontsoldaten kenden wij uit het hoofd; het Activistengebed stak in onze kerkboeken, en lazen wij wel niet de vlugschriften die wij immers dan niet behoorlijk begrijpen konden, wij namen er genoeg uit mee om er onderling over te praten. De grootste revelatie van die fragmentarische lectuur was de eerste regel uit Verschaeve's Gebed voor Vlaanderen: 'Zooals Moeders hoekje in Vaders huis' die ons als een brutale en uiterst revolutionnaire aanduiding van de Belgische dualiteit tegenklonk.

Die grijze morgen waarop aan de kerkdeur de plakbrieven werden uitgehangen met de proclamatie en de samenstelling van de Raad van Vlaanderen stonden wij onder de lezers op de eerste rij. Dat wij kinderen toch niets van de beteekenis van dit feit gesnapt hebben, moet natuurlijk niet verbazen, maar nu denk ik nog vaak verbaasd na over de luttele weerslag die we er van bij de groote menschen om ons heen bemerkten. Was het een geest van voorloopigheid bij de menschen, en legden ze dit alles bij de overige oorlogsverschijnselen, waarvan ze dachten: 'Nou ja, als de oorlog eens gedaan is... ?' Of zijn de menschen voor die dingen werkelijk zoo onverschillig? Ik geloof vooral dit laatste. Mijn vader had slechts een matige reactie: 'Goed ja, maar de leden van die Raad moeten wij toch kiezen'.

En ik zie nog die namiddagen toen men activisten joeg, en de eene na de andere geboeid naar Brugge ging. Dit heeft eenigszins de ware overwinningsroes belet. Die plotse vervolging van de gedachten die wij sedert een jaar zelf leerden kennen, bracht ons in een verwarring die echter weer door de legerparade en slagwoorden van bevrijding en zege getemperd werd. Ze belette ons toen te bemerken

hoe wij in die dagen ook bij de verslagenen waren. Maar zette ons toch een beetje in marge van de zege, wat dan weer voor had dat wij er niet zoals de jeugd uit andere 'zegevierende' natiën al te pijnlijk moesten uit ontwaken.

Onze geheele familie stond op de overzijde. Dit heeft me de tragische vergissing geleerd der Vlaamsche beweging die heeft willen democratisch en katholiek zijn in een land waar de ontwikkelden en de begoeden liberaal waren. Zoo hebben toen allen die den nood aan onderscheiding voelden het tegenkamp gekozen. En de burgerij die sedert drie eeuwen genoeg rampen had gezien waaronder ze immer het meest te lijden kreeg, had zijn laatste eeuw rust en voorspoed met den staatsvorm verward, en wilde van geen avonturen meer weten. Men heeft reeds vaak gespot met een Belgische ziel, maar ik geloof dat bij die menschen zoo iets toen in wording was: een Belgisch denken, een Belgische orde waarbij de belangen van het eigen ras met de specifieke bangheid aan die moeizame stand eigen, voor de belangen van het eigen gezin, of voor het vrijzinnig denken vergeten werden. Dit althans moet ik hier te harer verontschuldiging schrijven. Ze meende hartgrondig haar overtuiging die geenszins lichtzinnig opgebouwd stond, maar consequent uit hun eigen principes die zij niet verhelpen konden, en uit een soort scrupuleuse rechtschapenheid van een generatie die trouw wilde zijn en niets beters wist. En ze heeft ze gedragen zelfs tenslotte nog tegen haar eigen persoonlijk profijt in. Zij hebben er tenslotte alleen bij verloren. Och, wij kunnen hun motieven eng noemen of dwaas. Maar welke waren onze motieven die ons in de goede lijn brachten? Meestal een gemeene aandrang gaf de stoot, opstand tegen onze omgeving, zooniet het vooruitzicht er een wipplank te vinden, nog dwazer een toevallig meeloopen dat afhangt van een kameraad-

schap, persoonlijke genegenheid of haat in collegekringen, waar ook maar geen greintje stambewustzijn bij van pas komt, of voor velen ooit zal van pas komen, en dat men aan het toeval zal danken of men het trouw zal blijven of afgooien als een oude jas.

[Hoofdstuk 13]

*Nu leef ik in een oord, waar vreugde is uitgeweken,
 Mijn spijs is bittere gal, mijn zang: eilaas, eilaas.
 O Holland, vreedzaam land, waarin de vrijheid leeft,
 Wat zocht ik die vergeefs bij uwe nagebeuren,
 Waar Fransch en Kastiljaan de rust en vrede scheuren,
 Waar het hoofd der burgerij voor vreemde heeren beeft.
 Michiel De Swaen.*

MIJN stambewustzijn, dat opeens alle atavistische opwerpingen die met de zegepraal waren heropgestaan wegvaagde, kwam mij van Fransch-Vlaanderen. Dank zij de pastoor van Wingene die destijds een geheele tak onzer familie om liberalisme kon verdacht maken, zoodat ze werkloos werden en de streek verlaten moesten, hadden wij heel wat verwanten in Frankrijk wonen. Ze waren naar het Noorderdepartement toegetrokken als naar een geestelijk vrijer gebied van eigen volk; en dit stelde mij in de gelegenheid heel wat dagen door te brengen in het hart van Fransch-Vlaanderen.

De stammoeder van die uitgeweken tak kende na al die jaren verblijf nog geen Fransch, en wanneer wij haar gingen bezoeken, mochten wij haar gaan opdiepen uit een achterbuurt waar zij genoeglijk te keuvelen zat met de visschersvrouwen die zij nog immer in haar puurste Wingensch te woord stond.

Met die verwanten hebben we daar de hoeven en herbergen tot in Artesië afgeloopen, en met die menschen gesproken, die zich immer eerst schaamden om met ons, vreemdelingen, in het Vlaamsch te beginnen, omdat men hen had wijs gemaakt - O Gezelle - dat zij een 'vilain patois' spraken. Wij hoorden tijdens de Zondagmissen

de pastoor vanaf de kansel zijn 'zielemessen' aflezen, en op de markten de marktvrouwen hun 'princesseboontjes' aanbevelen.

We kwamen er in de klas waar een aanverwante onderwijzeres voor drie en twintig kleuters die van huis niets dan hun moedertaal meehadden, in het Fransch stond les te geven. Toen hadden wij ons reeds naar behooren laten beroeren door 'La Dernière Classe' van A. Daudet, en later lazen wij met evenveel ontroering de rethorieke dingen die 'le fils de son père' weet te wijden aan de tragiek van een vreemde taal op school, wat echter alleen voor de Elzassers tragiek blijkt te zijn.

En tientallen keeren stonden wij boven op de Kasselberg en staarden over die schoone Vlaamsche vlakke, dit heerlijk trofee dat door de klassieke trouweloosheid van Engeland, de even klassieke provinciale zelfzucht van Holland en de onvolkschheid van het eigen Oostenrijksch bestuur, aan Frankrijk te beurt viel. Van op deze 'bezielde heuvel' waar de Fries wilde begraven worden, omdat hij over de bloedigste mark van Europa tegenover de hebzuchtigste gier der wereld als een wachter staat, heb ik zoo vaak die Pagus Menpiscus overschouwd die zich voor onze voeten vanaf het donkere Rijsel - uiterste toevlucht voor de zwermen die de honger uit Vlaanderen joeg maar die toch geen ballingen wilden worden - tot aan de grauwe zee waaruit hij geboren werd, openrolde. O God, wij volk zonder heldendichten, wat hebben wij hier sedert de groote Fries een eindelooze reeks heldendichten geschreven omheen deze heuvel, op de roemloos vergeten bladzijden onzer geschiedenis. En hoe vaak heb ik mij 's avonds met ontroering gebogen over die duizenden lichtjes in die duizenden Vlaamsche gezinnen waar men nog immer het helle Vlaamsch spreekt waarvoor Gezelle van vreugde huiverde.

Hoe heb ik mij onwillekeurig verteederd over dit arme

gebied waar die 'boches du Nord', in een Frankrijk dat tot eigen ondergang meer en meer zijn Nordische traditiën opgeeft voor een onbeduidend meridionalisme van Sudéens en Negroïden, zich met schamele middelen van volksalmanakken en kansel aan hun taal vastklampen; over die beste kinderen van onzen stam: de Vlamingen van de voorhoede die misdadig aan hun lot werden overgelaten, toen wij zelf groote nood hadden en men over de Moerdijk vreesde dat er winst ging moeten gedeeld worden en dat die hier ook konden koffie veilen.

Langs deze verloren uithoek van mijn Vlaanderen is de liefde tot mijn volk in mijn hart getreden; langs dit smartelijkste deel heb ik heel het smartelijk wezen van mijn volk leeren inzien. Ik had me toen immers reeds een behoorlijk aantal keeren verteederd over het droevig lot van Polen dat over drie natiën verscheurd lag, en dit onverloste Vlaanderen heeft me het nauwst kunnen aan Vlaanderen verbinden. En vaak, o zoo vaak rakelt me die verminking van ons land schrijnend over het hart als een persoonlijke belediging en heeft op den duur bij de onmisbare liefde een onmisbare en levengevende haat gevoegd.

Wij zijn ook de generatie die de traditie begraaft. Tusschen de huidige jeugd en het verleden waarvan wij de sleep dragen, ligt de breede spalt van de machine. Wij zijn nog kinderen van voor de machine, van voor de mekanisatie, van voor de vervlakking der alles beheerschende serie. De oorlog dien men weer die breuk aanwrijft was hiervan alleen een soort incubatietijd die op het ontbindingsproces een woesten versneller zette.

De mekaniek was nog onze kweekzuster. De auto was en wondertuig waarvoor wij straten ver liepen om het van dichtbij te bezien; het vliegtuig is jonger dan wij, en de machine was nog zoo onderworpen dat trams en treinen

een heele romantiek hadden aangewonnen, en in het landschap een vertrouwde zaak geworden waren.

Om ons heen waren er nog de oudere menschen als zoovele getuigen die met bloedrijke woorden een heele brok verleden konden dichtbij brengen, en in hun verhalen vonden we bladzijden boekengeschiedenis springlevend terug. Amper een paar menschenlevens scheidden ons van de rampzalige revolutie, zoodat haar verdorvenheid nog niet volledig den buiten had kunnen aanrotten.

Reikten zelfs de middeleeuwen niet tot aan onze omgeving? Twee, drie grootooms van mij waren lid van de luttele overlevende stadsgilden. De binnenhuizen waren nog niet door rammeljoden en prondelaars afgeschuimd zoodat we ons in sommige konden voelen terugleven tot midden in de zeventiende eeuw. De kwakzalver kwam nog om het jaar met groot misbaar van trommel en trompet op een gekke hooge wagen zijn wonderbalsem aanbieden. God en duivel waren een realiteit. Nu leven wij in zoo'n vervaarlijke verwaarloozing vanwege de duivel dat het nadenkend hart er om gruwt. Is hij zoo zeker ons eenmaal te bezitten, dat hij het onnoodig acht nog langer zijn knepen uit de bagge te halen? Of waren onze voorouders groote kinderen? Maar die dan tevens in de meeste andere zaken ons ver de baas waren. Ons lokaal spook, een soort Blauwbaard die onder een beekduiker huisde, stierf met de oorlog een roemlooze dood. Ten andere wie zou hem nog levend hebben gehouden op een dorp waar niet langer verteld wordt. Nu zijn de zomervelden doodsch en stil geworden waar vroeger vanuit elk vlasveld of vanop iedere raapakker een lied of een jodelkreet opging. En onze kinderen vertikken het, om zooals wij te ringelreien, maar die zullen ook nooit die schoone heerlijkheid kennen, hun stemmetjes te hooren verwijlen tusschen de goudbedreste avondgevels.

Och, was toenmaals de taal der mensen zelfs niet tienmaal rijker dan heden? Onze ouders hadden nog een levende taal met een nuance voor ieder detail, en een weelde die zich loutere sieraden als spreuk en zegswijze veroorloofde; nu hangt de taal der jongelui zakelijk aan de praktische dingen geklist. Onze ouderen waren trouwens meestal van de kalamiteit van het onderwijs gespaard gebleven. Dat onze taal verarmde en vervlakte en dat ze in gemeenplaatsen vergaat, daarom werden wij onderwezen.

Ons werd reeds veel ontnomen, hoewel wij nog veel vernamen waarvan onze kinderen nooit meer hooren. Wij hadden nog de getuigen van een oudere wereld, de moderne tijd is leeggeschud. Wat zal er over een paar decenniën aan eigen volksaard en volkszedes overblijven?

Wij zijn het laatste gelukkig geslacht. Onze voorouders hadden nog alles voor oogen, onze kinderen niets meer dan een arme en vervlakte wereld. Wij zitten schrijlings over de reusachtigste breuk uit een duizendjarige traditie. Wij groeiden op de grens en zamelden scherven. Onze kinderen steken hulpeloos in een gemekaniseerd leven van getallen: getallen kilometers, getallen C.V. en getallen stemmen. Wij erfdn van ons voorgeslacht; zij, voor de helft uit een bedvergissing geboren, zijn de rijke erfgenamen van 1789: doodarm aan de schoone dingen die in dit idiote avontuur werden meegenomen en rijk aan onrust, armoede en oorlog. Waaraan moeten die armen nu groot groeien in deze nieuwe wereld van zakelijkheid en mierenleven, werkhaat en geldvereering? Men groeit enkel aan de traditie groot!

Achteraf geschreven voorwoord

WIE meent van mij hierin te vinden valt bedrogen uit. Hij heeft alleen mijn conterfeitsel! Een conterfeitsel dat daarenboven, zooals hoedenveeren en hooge laarsjes, erg dateert! Schrijf er liever onder: 'Portret van den auteur op jeugdigen leeftijd!'

'o! Het is erg gelijkend!'

'Hij is nog voor niets veranderd!'

'Alleen wat ouder!'

'Wat sterker afgelijnd!'

'Wat verschoten!'

Ge hebt allemaal gelijk! Ge kunt er mij nog best in erkennen! Alles wat nu mijn geweten bezwaart vind ik van ouds in mij aanwezig! Ik had immer mijn onverschilligheid, mijn leedvermaak, mijn nijd, mijn zinnelijkheid, en zoover mijn bewustzijn reikt vind ik mij krampachtig over mij zelf zitten! Als kind was ik wellicht eens onwetend maar zelden onschuldig. Ik was een angstig kind, en had dus ook veel medelijden. Het is het eerste mijner introspectieve ontdekkingen dat het medelijden het meest zelfzuchtige onder onze gevoelens is, dat alleen van ons zelf uitgaat en om ons zelf bestaat; een verteederling over het eigen lot dat we opeens in de deerniswekkende plaats van het ontroerend voorwerp zien. Alles wat me nu vernedert en

verwart, mijn angsten en mijn beschamende onhandigheden, mijn vrees en mijn vervolgingen hebben voor vijf en twintig jaar hun jacht ingezet.

Maar ook alles wat me nu eenzaam verheugt, alles wat mijn intiemste genot uitmaakt, bezat ik toen, en even wijd als heden stond mijn hart voor de goedheid der dingen open.

Tot mijn wil toe zie ik al die vijf en twintig jaar reeds scherp rechtopstaan, eenzijdig en taai; alleen leerde ik sindsdien de waarde van een tijdig compensatietje om zijn rendement te verhoogen.

Sedert die kinderjaren ben ik niet veranderd, ik ben alleen wat verder uit mijn schelp gekropen, en ik vind dat de instellingen waar ik doorheen ging, aan dit van ouds ontworpen menschemetaal luttel wijzigingen hebben kunnen aanbrengen.

Ik begrijp niets van de extatische verteedering over het kind! Die heeft me, dewijl ik niets zoo uitzonderlijks in mijzelf ontdekte, langen tijd het vernederende vermoeden bezorgd, dat ik in mijn prille jeugd wel een minderwaardige tusschen een legio van engelen moet geweest zijn.

Dit had ik voor mijzelf recht te zetten.